

ბონდო კუპატაძე

საქართველო და რუსეთის IV
სახელმწიფო სათათბირო

გამომცემლობა „არტანუჯი“
თბილისი
2005

წინამდებარე წიგნი წარმოადგენს ავტორის მიერ 2000 წელს შესრულებული საკანდიდატო დისერტაციის უცვლელ გამოცემას. მასში განხილულია რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროში (1912-1917 წლები) მოღვაწე ქართველი დეპუტატების საქმიანობა. ქართული საკითხის აქტუალობა სათათბიროში და ქართული პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ძალების მონაწილეობა სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებისა და შემდგომი საქმიანობის პროცესში. მონოგრაფია გათვალისწინებულია სპეციალისტებისა და საქართველოს ახალი ისტორიით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი: აკადემიკოსი **როინ მეტრეველი**

რეცენზენტები: პროფესორი **ვახტანგ გურული**
პროფესორი **დიმიტრი შველიძე**
პროფესორი **ოთარ ჯანელიძე**

© ბონდო კუპატაძე, 2005

© გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2005

ISBN 99940-11-05-7

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია წარმოაჩინოს რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროს არსებობის ფონზე საქართველოში მიმდინარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება, სათათბიროში მოღვაწე ქართველი დეპუტატების საქმიანობა და „ქართული საკითხის“ ისტორია რუსეთის საპარლამენტო სტრუქტურებში.

აღნიშნული საკითხი დღემდე არსებითად შეუსწავლელი იყო. ბოლო ათწლეულში საქართველოს უახლესი ისტორიის მიმართ მკვლევართა ინტერესის გამძაფრების მიუხედავად თემა „საქართველო და რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბირო“ მაინც ნაკლებად წარმოადგენდა შესწავლის საგანს.

ნაშრომის თითქოს ვიწრო სპეციფიკის მიუხედავად ჩვენს მიერ დიდი რაოდენობის საისტორიო წყაროების (მათ შორის 30-მდე საარქივო საქმე და 100-მდე დასახელების პერიოდული ორგანო) მოძიებამ და შესწავლამ კვლევის არეალი გააფართოვა და შეიძლება ითქვას, რომ მონოგრაფია ზოგადად XX ს. 10-იანი წლების საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სიტუაციის, პოლიტიკურ პარტიათა და მოძრაობათა ისტორიის ასახვის მცდელობას წარმოადგენს.

საარქივო მასალებისა და პერიოდიკის გარდა მნიშვნელოვანი ცნობები აღმოჩნდა მოვლენათა თანამედროვე და მონაწილე პირთა მემუარებში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მალაქია ბოლქვაძის, რევაზ გაბაშვილის, გიორგი თარხნიშვილის, გიორგი ლასხიშვილის, ნოე ჟორდანიას, ვასილ წერეთლის, ალექსანდრე ხატისოვის მოგონებები. უშუალოდ IV სახელმწიფო სათათბიროსთან დაკავშირებით, „კულუარული პოლიტიკის“ შესწავლის თვალსაზრისით ღირებულებას წარმოადგენს ალექსანდრე გუჩკოვის, ვლადიმერ კოკოვცკეის, პაველე მიდიუკოვის, მიხეილ როძიანკოს მემუარები.

ისტორიოგრაფიული ბაზა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საკმაოდ მწირია და პრობლემის შეუსწავლელობის გამო ბოლოდროინდელ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც კი ელემენტარული ლაფსუსებია დაშვებული. მაგალითად, IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატად გამოცხადებულნი არიან ი. წერეთელი და ვეგ. გეგეჭკორი (131. 17). აკ. ჩხენკელი რატომღაც მიჩნეულია ვ.

გელოვანის ნაცვლად დეპუტატად არჩეულად 1915 წელს (134. 104). შეცდომაა დაშვებული დიდი ინგლისელი ქართველოლოგის დევიდ მარშალ ლენგის წიგნშიც, სადაც ნათქვამია, რომ III სათათბიროს დეპუტატი გეგეჭკორი IV სათათბიროში შეცვალა ჩხენკელმა (ისინი სხვადასხვა ოლქიდან იყვნენ არჩეულები – ბ. კ.), თავადი შერვაშიძე კი თავადმა გელოვანმა (212. 179), (ისინიც ასევე სხვადასხვა ოლქიდან იყვნენ არჩეულნი, თანაც სხვადასხვა პარტიას ეკუთვნოდნენ.– ბ. კ.).

რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს ისტორიის აღიარებულ ექსპერტად სამართლიანადაა მიჩნეული არონ იაკობის ძე ავრეხი, რომელმაც მარტო IV სახელმწიფო სათათბიროს საქმიანობას 4 მონოგრაფია მიუძღვნა, მათ შორის: ცარიზმი და IV სათათბირო. 1981; 3 იენისის სისტემის დაცემა. 1985; ცარიზმი დამხობის წინ. 1989. აღნიშვნის ღირსია ე. დ. ჩერმანსკიც, ავტორი წიგნისა – სახელმწიფო სათათბირო და ცარიზმის დამხობა რუსეთში. 1976. ჩერმანსკი იყო პირველი ისტორიკოსი, რომელმაც სპეციალური ყურადღება მიაქცია სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების საკითხს, მემარცხენე ძალების როლს და ფუნქციას სახელმწიფო სათათბიროში. მნიშვნელოვან გამოკვლევას წარმოადგენს დიაკინის მონოგრაფია „ბურჟუაზია, თავად-აზნაურობა და ცარიზმი 1912-1914“. 1981. უახლეს გამოკვლევათა შორის განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ანატოლ სმირნოვის ისტორიულ-სამართლებრივი ნარკვევი „რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო სათათბირო 1906-1917“. მოსკოვი. 1998.

ქართველ მკვლევართაგან ბოლო პერიოდში რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს საქართველოსთან მიმართებით აქტიურად იკვლევს გელა საითიძე, მისი სტატიები შეეხება სახელმწიფო სათათბიროებში მოღვაწე ქართველ დეპუტატებს, არჩევნების დროს ქართულ პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ძალთა დაპირისპირების საკითხებს, მან შექმნა არაერთი ქართველი დეპუტატის პოლიტიკური პორტრეტი, მათ შორის: ჭოლა ლომთათიძის (იხ. ჟურნ. „ლიტერატურული ძიებანი“, XX ტომი, 1999 წ.), იოსებ ბარათაშვილის (ჟურნ. „საისტორიო ვერტიკალები“. №1. 1991), ნოე ჟორდანიას (ჟურნ. „პოლიტიკა“, №5. 1991), არჩილ ჯაფარიძის („სახალხო გაზეთი“ 5-11 XI, 1996), ევგენი გეგეჭკორის (ჟურნ. „კლიო“, №5, 1999), ირაკლი წერეთლის („სახალხო გაზეთი“ 16-22 VII, 1996),..

IV სახელმწიფო სათათბიროსთან დაკავშირებულ ქართველ მოღვაწეთა საინტერესო პოლიტიკური პორტრეტები შექმნა აგრეთვე ლეილა ნანიტაშვილმა, კერძოდ, აკაკი წერეთლის, არჩილ ჯორჯაძის... მასვე ეკუთვნის დეპუტატ ვარლამ გელოვანის პირველი სრულყოფილი პოლიტიკური პორტრეტი (ლეილა ნანიტაშვილი. ბრძოლის ველზე დაცემული რაინდი. წიგნში: ერის წყლული ანდა წყლულად. თბ. 1993.)

IV სათათბიროს ქართველი დეპუტატების აკაკი ჩხენკელის და კარლო ჩხეიძის პოლიტიკური და საზოგადოებრივი საქმიანობა წარმოადგენდა გურამ შარაძის და ვახტანგ გურულის შესწავლის საგანს (იხ: გურამ შარაძე. აკაკი ჩხენკელი. გაზ. „სახალხო განათლება“. 1989. 16. VIII; გურამ შარაძე. კარლო ჩხეიძე—„რუსეთის რევოლუციის ბებერი არწივი“. გაზ. „სახალხო განათლება“. 1989. 22. II; გურამ შარაძე. უცხოეთის ცის ქვეშ. I ტ. თბ. 1991; Лидер Российской демократии (К. С. Чхендзе). Публикация В. Гурули. газ. „свободная Грузия“. 9. III. 1994. Руководители демократической Республики Грузия (к 120-летию со дня рождения Акакия Чхенкели). Публикация В. Гурули. газ. „свободная Грузия“. 20. V. 1994.).

IV სახელმწიფო სათათბიროსთან კონტექსტში აღნიშნული პერიოდის პოლიტიკური სპექტრის, პოლიტიკურ პარტიათა ისტორიის საკითხები შესწავლილი აქვთ რევაზ გრძელიძეს (საქართველოს დამკომის ისტორია), ვახტანგ გურულს და მერაბ ვაჩნაძეს (სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ისტორიის შესახებ), დიმიტრი შველიძეს (საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის შესახებ) და ოთარ ჯანელიძეს (ეროვნულ-დემოკრატიული მოძრაობის შესახებ საქართველოში).

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა პროფესორ დიმიტრი შველიძის სტატიების ციკლი: „პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში“ (გაზ. „განათლება“-„ერი“, 1991, ნოემბერი), სადაც XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში წარმოქმნილი ყველა ძირითადი პოლიტიკური პარტიის (სოციალ-დემოკრატები, ფედერალისტები, ანარქისტები, ეროვნულ-დემოკრატები, ესერები) ისტორიის საწყისებია შესწავლილი.

ბოლო წლებში შეიქმნა ფუნდამენტური, შემაჯამებელი შრომები ცალკეულ პოლიტიკურ პარტიათა ისტორიის შესახებ. მათ შორის ვახტანგ გურულის სადოქტორო დისერტაცია: „ქართული სოციალ-დემოკრატია 1892-1904 წლებში. თბ. 1996“; მერაბ ვახნაძის სადოქტორო დისერტაცია: „ქართული სოციალ-დემოკრატია 1905-1918 წლებში. თბ. 1999“; დიმიტრი შველიძის სადოქტორო დისერტაცია: „საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია 1903-1917 წლებში. თბ. 1997“; ოთარ ჯანელიძის სადოქტორო დისერტაცია: „საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია 1917-1923 წლებში. თბ. 1999“. ამ შრომებმა ჩვენი კვლევის ისტორიოგრაფიული ბაზის შექმნაში და რიგი თეორიული საკითხების გადაწყვეტაში დიდი დახმარება გაავიწიეს.

ჩვენი ნაშრომის ქრონოლოგიამ (1912-1917) და კვლევითი არეალის გაფართოებამ აღძრა XX საუკუნის საქართველოს ისტორიის და ეროვნული მოძრაობის პერიოდიზაციის დაკონკრეტების საკითხი. ამ ორიოდე წლის წინ ორგანიზებულ დისკუსიაზე დაისვა პერიოდიზაციის საკითხი (ეროვნული მოძრაობისა და საქართველოს ახალი და უახლოესი ისტორიის), გაკეთდა წინასწარი მონახაზი, ქრონოლოგია გამსხვილებულად იქნა წარმოდგენილი (135. 24-25).

ჩვენი აზრით ახალი მასალების სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანის და კვლევის გაფართოების შესაბამისად ახალი და უახლესი ისტორიის პერიოდიზაცია უფრო დაკონკრეტდება, დაიხვეწება. ვინაიდან ჩვენთვის საინტერესო ქრონოლოგიური არეალი გამიჯნულია 1914 წლით (IV პერიოდი – 1905-1914 წლები, V პერიოდი – 1914-1918 წლები), გვაქვს მოსაზრება – 1912 წელი, როგორც გარდამტეხი და პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებების ბარომეტრი (ეროვნულ-დემოკრატიული ჯგუფის „კლდეისტების“ ჩამოყალიბება, სოციალ-დემოკრატთა საბოლოო გათიშვა, სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები – ნაციონალისტთა და სოციალ-დემოკრატთა დაპირისპირება და მისი ლოგიკური გაგრძელება – შემდგომ ხუთწლეულში მემარცხენეთა გამემარჯვენება და მემარჯვენეთა გამემარცხენება, ერთმანეთთან დაახლოების პოლიტიკა) შესაძლებელია ეროვნული მოძრაობის ისტორიაში გამოიყოს ცალკე პერიოდის მიჯნად (142. 5).

აქვე გვსურს ერთი თითქოს უმნიშვნელო საკითხის წამოჭრაც, რომელიც როგორც ჩანს საზოგადოების გარკვეულ ნაწილს თავის დროზეც, 90 წლის წინ აწუხებდა. დავით ბაქრაძემ 1913 წელს გაზეთ „იმერეთში“ (43. 51) დასვა საკითხი – რუსეთის საკანონმდებლო ორგანოს დასახელება არ თარგმნილიყო „სათათბიროდ“. შერჩენოდა საკუთარი სახელი „დუმა“. დღეს ყველა ევროპულ ენაში ეს სახელწოდება დედნის ენაზე გადმოდის, როგორც „დუმა“ – იქნებ ქართულ ენასა და სამეცნიერო მიმოქცევაშიც თანდათანობით დაგვემკვიდრებინა ეს ტერმინი. თუმცადა, ამჟამად მხოლოდ საკითხის დაყენებით ვიფარგლებით და ნაშრომში ტრადიციას არ ვღაღაღობთ.

**I თავი. რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროს
არჩევნები საქართველოში**

**§1. წინასაარჩევნო ვითარება და არჩევნების ორგანიზაცია
საქართველოში**

1912 წლის 29 აგვისტოს უმაღლესი ბრძანებით ნიკოლოზ II-მ დაითხოვა III სახელმწიფო სათათბირო და 10 სექტემბრიდან დანიშნა IV სათათბიროს არჩევნები, 15 ნოემბერს უნდა გამართულიყო ახალი შემადგენლობის სათათბიროს პირველი სხდომა. დაწესდა შემდეგი საარჩევნო ვადები: რწმუნებულთა ასარჩევად – 10-20 სექტემბერი, ამომრჩეველთა ასარჩევად – 25 სექტემბერი-5 ოქტომბერი. დეპუტატის ასარჩევად – 15-25 ოქტომბერი (7. 31).

როგორც ვხედავთ, ვადები მეტისმეტად შემჭიდროებულია და ნორმალური წინასაარჩევნო კამპანიის წარმართვა ასეთ პირობებში საკმაოდ გაძნელებულია. ალბათ, სწორედ ამიტომ მოუწოდებდა გაზეთი „თემი“ ყველა ოპოზიციურ ძალას, ერთიანად „აფურიალებინათ“ დემოკრატიული დროშა, ვინაიდან „დღევანდელი რეაქციის ხანაში ოპოზიციას ცალ-ცალკე ბრძოლა გაუჭირდება“.

IV სათათბიროც, ისევე როგორც III სათათბირო 1907 წლის 3 ივნისის საარჩევნო კანონით ირჩეოდა, გარკვეული ცვლილებებით და დამატებებით.

IV სათათბიროში ასარჩევ დეპუტატთა ოდენობა პროპორციულად არ იყო განაწილებული იმპერიის მთელ მოსახლეობაზე. 442 დეპუტატიდან 403 დეპუტატს ირჩევდა ევროპული რუსეთი, 15 – აზიური რუსეთი, 14 – პოლონეთი, 10 – კავკასია. (193. 174)

10 სადეპუტატო ადგილიდან 3 იმთავითვე განსაზღვრული იყო კავკასიის რუსი მოსახლეობისთვის. დანარჩენი 7 დეპუტატი კი განაწილებული იყო ადმინისტრაციული დაყოფის შესაბამისად და არა რეალური მოსახლეობის პრინციპით. 2 დეპუტატი მიკუთვნებული იყო იმიერკავკასიის ადგილობრივ მოსახლეობას, ხოლო 5 იმიერკავკასიას (3 დეპუტატი – საქართველოდან, 1-1 კი სომეხი და მაჰმადიანი).

რუსულ კურიაში იმიერკავკასიის მოსახლეობა (ყუბანის და თერგის კახაკთა სტანიცები) ირჩევდა 2 დეპუტატს, ხოლო

ამიერკავკასია ერთს. ამომრჩეველთა ამგვარი კვოტირებით: ბაქოს გუბერნია – 21 ამომრჩეველი, ტფილისის გუბერნია – 21, ელიზავეტოპოლის გუბერნია – 6, ქუთაისის გუბერნია – 2, ერევნის გუბერნია – 4, ყარსის ოლქი – 7, ბათუმის ოლქი და სოხუმის ოკრუგი – 5, დაღესტნის ოლქი – 4.

კავკასიაში (საერთო კურია) დეპუტატთა და მათ ამომრჩეველთა შესატყვისობა დიაგრამულად ასე გამოიყურება.

N	ადმინისტრაციული ერთეული	მემამულეთა კურია	საქალაქო კურია	გლეხთა კურია	სულ ამომრჩეველები	დეპუტატი
1.	ყუბანის ოლქი და შავიზღვისპირეთის გუბერნია	31	14	10	55	1
	თერგის ოლქი	18	6	10	34	
2.	ტფილისის გუბერნია	29	14	12	55	1
3.	ქუთაისის გუბერნია	22	7	9	38	1
4.	დაღესტნის ოლქი და ზაქათალის ოკრუგი	4	5	24	33	1
5.	ბაქოს გუბერნია ელიზავეტოპოლის გუბერნია ერევნის გუბერნია	12	12	10	34	2
		22	5	9	36	
		16	5	14	35	
6.	ყარსის ოლქი	–	4	9	13	1
	ბათუმის ოლქი და სოხუმის ოკრუგი	4	5	5	14	

პ. ა. სტოლიპინისგან შემუშავებული 3 ივნისის საარჩევნო კანონით საარჩევნო უფლება საერთოდ წაერთვა ამიერკავკასიას და თურქესტანს. შემდგომში ეს უფლება ამიერკავკასიას დაუბრუნეს, მაგრამ IV სახელმწიფო სათათბიროში სადეპუტატო კვოტა 9-დან 6-მდე შეუმცირეს (84. 249).

საარჩევნო კანონის დისკრიმინაციულობა არარუსი ერების მიმართ ვლინდებოდა მის თითოეულ პუნქტში. კომისიის თავმჯდომარეები მხოლოდ რუსები იყვნენ (6. 3), თვით კომისიებში კი სამხედრო პირები და ჟანდარმები სჭარბობდნენ. ადმინისტრაცია ფლობდა არჩევნების მართვის ბერკეტებს. არჩევნებთან დაკავშირებული უწვრილმანესი ინფორმაციაც კი ყველა მხრიდან თავს იყრიდა პოლიციის დეპარტამენტში. კავკა-

სიის მეფისნაცვლის მოადგილე სენატორი ვატაცი სპეციალური ცირკულარით გუბერნატორებს სთავაზობდა მიწერ-მოწერის გასაიდუმლოების დასაცავად შიფრის გამოყენებას, კონვერტზე გამოგონილი მისამართების, პერსონათა ფიქსირებას. „მემარცხენეები დიდხალ ფულს იხდიან ამ მიმოწერის ხელში ჩასაგდებად“ – ხაზს უსვამდა იგი (12. 16).

საარჩევნო კანონმა გარკვეულწილად შეზღუდა რუსული კურიის ამომრჩეველთა უფლებებიც. 174-ე მუხლის ძალით აქ გაერთიანდნენ მართლმადიდებელი, ლუთერანი და სექტანტი რუსები. კათოლიკური აღმსარებლობის რუსი მოსახლეობა კი საერთო კურიას მიუერთა მეფისნაცვალმა, რაზეც აშკარად გამოხატავდა თავის უკმაყოფილებას III სათათბიროს დეპუტატი ა/კ რუსი მოსახლეობისგან თვედორე ტიმოშკინი (5. 126).

საარჩევნო კანონის საბოლოო ვარიანტსაც ბევრი ხარვეზი გააჩნდა. სომეხ-თათართა დაპირისპირების ფონზე ელიზავეტოპოლის, ბაქოს და ერევნის გუბერნიებში განგებ შექმნილი იყო საერთო კურია, როგორც სომეხი, ისე მაჰმადიანი ამომრჩევლისათვის. მოსახლეობა ერთმანეთთან დაპირისპირებაში (რაც კიდევ უფრო ამწვავებდა ისედაც რთულ ურთიერთობებს) ირჩევდა დეპუტატის ამომრჩევლებს. ისინი იკრიბებოდნენ ე. წ. ნეიტრალურ ტერიტორიაზე (ელიზავეტოპოლში) და სომეხ ან თათარ ამომრჩეველთა რაოდენობის მიუხედავად იყოფოდნენ ორ ნაწილად. სომეხები ირჩევდნენ სომეხ დეპუტატს, მაჰმადიანები კი მაჰმადიანს.

ამით თითქოს დაცული იყო რუსეთის იმპერიის კანონმდებლობისგან „ტუხემცების“ თანასწორობის პრინციპი. რეალურად კი ამგვარმა კანონმა კინაღამ სისხლისღვრამდე მიიყვანა ორი ერი. მაგალითად, სამსონ არუთინოვის გაშავებამ მაჰმადიანი ამომრჩევლების უმრავლესობის წყალობით სომეხეთში დიდი მღელვარება გამოიწვია (ს. არუთინოვი სომეხთა საქველმოქმედო საზოგადოების თავმჯდომარე, ნაფიცი მსაჯული, კენჭს იყრიდა ყაზახის მახრაში).

საარჩევნო კანონის აბსურდულობა იმაშიც გამოიხატა, რომ მუშათა კურიის 4 ამომრჩეველს, მცირერიცხოვნობის გამო სხვა ვერაფერი მოუხერხეს და ხელოვნურად მიუერთეს: 2 მათგანი სომეხთა ნაციონალურ კურიას, 2 კი ტფილისის გუბერნიის ამომრჩეველთა სიას.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი გამოსატავდა კანონით უკმაყოფილებას. მაგალითად, იმასთან დაკავშირებით, რომ მუსლიმები და სომხები ნაციონალურ კურიებში ირჩევდნენ დეპუტატს, ქართველები კი კონგლომერატულ კურიებში (84. 249).

ჩვენი აზრით ეს ორი მიზეზით იყო განპირობებული: 1. ქართველებისადმი ნიკოლოზ II-ის შედარებითი ლოიალობით. 2. ქართველ თავად-აზნაურობას ხმების გადამწვევტი წილი ჰქონდა დათმობილი, ხოლო ტფილისის გუბერნიაში სჭარბობდა სომხური ელემენტი. ამდენად ეს ფაქტორი კანონის ავტორებმა, როგორც ჩანს, უსაფრთხოების მყარ გარანტიად მიიჩნიეს (თუმცა ამას ხელი არ შეუშლია დასავლეთ საქართველოში – ნაციონალისტის და აღმოსავლეთ საქართველოში – სოციალ-დემოკრატის გამარჯვებისთვის. საერთოდაც ოთხივე სათათბიროში კავკასიის დეპუტაცია ყველაზე მეტი მემარცხენეობით გამოირჩეოდა).

საარჩევნო კანონის ნაკლად მიჩნეულ იქნა ისიც, რომ გეოგრაფიული, ეკონომიკური და ადმინისტრაციული თვალსაზრისით მკვეთრად განსხვავებული ყარსის, ბათუმის ოლქები და სოხუმის ოკრუგი ხელოვნურად გააერთიანეს ერთ საარჩევნო ოლქად. ფაქტიურად აქაური დეპუტატი ვერაფრით იქნებოდა სამივე მხარის ინტერესების თანაბრად დამაკმაყოფილებელი.

საარჩევნო კანონის თანახმად შექმნილი იყო 4 საარჩევნო კურია: 1. მემამულეთა, მიწისმფლობელთა და თავად-აზნაურთა. 2. ქალაქების მოსახლეობის. 3. გლეხობის და სასოფლო თემების. 4. მუშათა.

საქართველოს ტერიტორიაზე რეალურად არსებობდა სამი კურია. არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდათ 25 წლის ზევით ასაკის მამაკაცებს, რომელთაც გააჩნდათ ცენზი. ცენზი კი კურიების შესაბამისად შეიძლებოდა ყოფილიყო ქონებრივი, საცხოვრებელი (ბინის ცენზი – ქალაქის მოსახლეობისთვის) და ა. შ. ამის გარდა სახელმწიფო მოხელეებს და მოსამსახურეებს ე. წ. გონებრივ ცენზს თვით დაწესებულებათორგანიზაციის ადმინისტრაცია უსაზღვრავდა.

I კურიაში ამომრჩევლის უშუალოდ არჩევის უფლება ჰქონდათ იმ მემამულეებს, რომელთა საეროებო გადასახადი აღემატებოდა წელიწადში 30 მანეთს, ნაკლები გადასახადის გადამხდელი მონაწილეობას იღებდა დეპუტატის ამომრჩევლის

რწმუნებულთა ასარჩევ კრებაში. თუ მაგალითად, დამსწრეთა საერთო საერთო გადასახადი შეადგენდა 600 მანეთს, ისინი რაოდენობის მიუხედავად თავიანთი რიგებიდან ირჩევდნენ 20 რწმუნებულს. ამ უკანასკნელთ მახრის სათავადაზნაურო კრებაზე უკვე უშუალოდ შექმლეთ დეპუტატის ამომრჩევლის არჩევა. უკანონო ან წესების დარღვევით წარმოებული არჩევნების გასაჩივრება შეიძლებოდა 3 დღის ვადაში.

II კურიაში ქალაქელ ამომრჩეველად ითვლებოდა პირი: ა) ვისაც გააჩნდა უძრავი ქონება, უკანასკნელი 1 წლის მანძილზე დაბეგრული საერთო ან საქალაქო გადასახადით. ბ) ვინც მახრის საზღვრებში იხდიდა სამრეწველო გადასახადს. გ) ვისაც ბოლო ერთი წლის მანძილზე ქალაქში ქონდა ნაქირავები ბინა, რომელსაც გააჩნდა ცალკე პოლი, სამზარეულო და თუნდაც 1 ოთახი. ამასთან 1912 წლისთვის ბინის გადასახადი გადახდილი უნდა ყოფილიყო. დ) ბინის მფლობელი.

ამ უკანასკნელი 2 პუნქტით ცენზიან ამომრჩეველებს ევალუბოდათ 1912 წლის 12 ივლისამდე ქუთაისის საქალაქო თვითმმართველობაში, ხოლო 1912 წლის 8 აგვისტომდე ტფილისის საქალაქო თვითმმართველობაში წარედგინათ პასპორტები ან პირადობის დამადასტურებელი მოწმობები, ზემორე აღწერილი ბინის პროექტით. მოქალაქეთათვის დაწესებული იყო ვადა, რომლის გათავებამდე უნდა მოესწროთ რეგისტრაციაში გატარება არჩევნებში მონაწილეობისთვის.

III კურიაში საწყის ეტაპზე ათი კომლი ირჩევა ერთ წარმომადგენელს, რომელიც მონაწილეობდა სოფლების გაერთიანებულ ყრილობაში. აქ ირჩევენ 2 რწმუნებულს, რომლებიც შემდგომ მონაწილეობდნენ სამახრო კრებებში დეპუტატის ამომრჩევლის ასარჩევად.

IV კურია საქართველოში და მთლიანად ამიერკავკასიაში მცირერიცხოვნობის გამო ფაქტიურად არ შექმნილა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 4 ამომრჩეველი ხელოვნურად მიუერთეს სხვადასხვა საარჩევნო ოლქებს. კანონის თანახმად 50-დან 2000 მუშამდე კოლექტივს უფლება ჰქონდა აერჩია 1 რწმუნებული, 2000-ზე მეტს კი – 2 (აქაც გამომუდავნდა კანონის სიმახინჯე, როდესაც ერთი კაცის მეტ-ნაკლებობა წყვეტდა რწმუნებულთა რაოდენობას).

მუშათა კურიაში საარჩევნო ცენზის სახე ჰქონდა ერთ ადგილზე მუდმივად მუშაობის ხანგრძლივობას, რაც განსაზღვრული იყო 6 თვით. როგორც ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, 3 ივნისის კანონით, საქართველოს პირობებში, მემამულეთა კურიაში 1 ამომრჩეველს ირჩევდა 230 მემამულე და 1000-მდე მსხვილი ბურჟუა, საქალაქო კურიაში 15 000, გლეხთა კურიაში 60 000 და მუშათა კურიაში – 125 000 კაცი (138. 230).

არჩევნები ბუნებრივია ფარული კენჭისყრით მიმდინარეობდა. მხოლოდ ერთი კორექტივი იყო შეტანილი საარჩევნო კანონში არჩევნების გამარტივებისთვის. კერძოდ შემოღებული იყო არჩევნის 2 ვარიანტი. პირველი ვარიანტით არჩევნები მოხდებოდა უშუალოდ კანდიდატებისთვის საარჩევნო ყუთებში შავი და თეთრი კენჭების მიცემით (კენჭი პირობითი ცნებაა, დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ მაზრაში ხმის მიცემისას გამოიყენებოდა სიმინდის და ლობიოს მარცვლები (34. 2), რასაც ხშირად გაუგებრობები და არეულობა მოჰყვებოდა ხოლმე), ეს იმ შემთხვევაში თუ ამომრჩეველთა რაოდენობა 500-მდე იყო. თუ 500-ზე მეტი ამომრჩეველი შეგროვდებოდა ხმის მიცემა მოხდებოდა ბარათებით, შემდეგ კი 2 საუკეთესო კანდიდატი (ვისაც ბარათების უმეტესობა მიუვიდოდა) კენჭის საყრელად ყუთს იდგამდა.

საარჩევნო კანონით კავკასია ირჩევდა 471 ამომრჩეველს (10 დეპუტატის ასარჩევად). მათგან ტფილისის გუბერნია – 55, ქუთაისის – 38, ბათუმის და სოხუმის ოკრუგები – 14 ამომრჩეველს. მაზრების მიხედვით კი შემდეგნაირად-ის: დიაგრამა (91. 237).

მოსახლეობის და ამომრჩევლების დამოკიდებულება არჩევნებისადმი არაერთგვაროვანი იყო, გვხვდებოდა კურიოზებიც, როგორც იყო მაგალითად 14 ოქტომბერს ტფილისის მაზრის III უბნის არჩევნებზე ერთ-ერთი ბარათის აღმოჩენა, რომელიც შემდეგნაირად იყო შევსებული: „ჩემი კანდიდატებია: 1. ექს-შაჰი მაჰომედ ალი, ადრესი არდებილის მახლობლად, სამხედრო ბანაკი. 2. ექს-სულთანი აბდულ ჰამიდი, ადრესი ახალგაზრდა ოსმალთ ჰკითხეთ. 3. ჩემი მზარეული მედიტონ ჩახოხბილაძე, რომელიც ვერმიშელს საუკეთესოდ ამზადებს.“ ანალოგიური კურიოზი მოხდა რუსთა კურიაშიც, სადაც ბარათზე ეწერა: „გირჩევთ თვედორე ტიმოშკინი აირჩიოთ მოსამსახურეთ სახ-

ელმწიფო სათათბიროში, სადაც ის შეცდომით დეპუტატად იყო.“ (61. 725).

ამომრჩეველთა რაოდენობა საარჩევნო კურიების მიხედვით

საარჩევნო უბანი	მემამულეთა კურია	საქალაქო კურია	ვლენთა კურია	სულ
ტფილისის მაზრა	3	8	1	12
ახალქალაქის მაზრა	2	1	2	5
ახალციხის მაზრა	2	1	1	4
ბორჩალოს მაზრა	6	—	1	7
გორის მაზრა	7	1	2	10
დუშეთის მაზრა	2	1	1	4
სიღნაღის მაზრა	2	1	2	5
თელავის მაზრა	3	1	1	5
თიანეთის მაზრა	2	—	1	3
ტფილისის გუბერნია	29	14	12	55
ქუთაისის მაზრა	4	3	2	9
ზუგდიდის მაზრა	3	1	1	5
ლენსუძის მაზრა	2	—	1	3
ოზურგეთის მაზრა	3	1	1	5
რაჭის მაზრა	3	—	1	4
სენაკის მაზრა	3	2	1	6
შორაპნის მაზრა	4	—	2	6
ქუთაისის გუბერნია	22	7	9	38
ბათუმის ოკრუგი	2	3	1	6
სოხუმის ოკრუგი	2	1	2	5
ართვინის ოკრუგი	—	1	2	3
შავიზღვისპირეთი	4	5	5	14

§2. პოლიტიკური პარტიების და ჯგუფების წინასაარჩევნო სტრატეგია და ტაქტიკა

IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებზე საქართველოში ძირითადად სამი პოლიტიკური ძალა დაუპირისპირდა ერთმანეთს.

1) ეროვნული ბანაკი, რომელიც არაერთგვაროვანი იყო. მის რიგებში წამყვან როლს ასრულებდა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია, რომელსაც ფართო სააგიტაციო საშუალებები გააჩნდა „სახალხო გაზეთის“ (გამოდიოდა ტფილისში, არჩილ ჯორჯაძის ფაქტიური ხელმძღვანელობით) და „იმერეთის“ (გამოდიოდა ქუთაისში მიხ. შევარდნაძის ფაქტიური რედაქტორობით, ყველაზე აქტიური თანამშრომლები იყვნენ ვასილ წერეთელი – „ურო“ და ალექსანდრე ასათიანი) სახით.

II სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებში ფედერალისტთა პარტიის ლიდერების კიტა აბაშიძის და გიორგი ზდანოვიჩის დამარცხების (65. 48) შემდგომ III სათათბიროს არჩევნებს პარტიამ ბოიკოტი გამოუცხადა, როგორც ჩანს მოსალოდნელი მარცხის შიშით ან უპერსპექტივობის გამო, თუმცა ოფიციალური განცხადებით ბოიკოტის მიზეზი ახალი სათათბიროს ძველის მსგავსად სწრაფად დათხოვნის საშიშროება იყო (162. 8).

ახალი საარჩევნო კანონის ცვლილების თანახმად გიორგი ზდანოვიჩი, როგორც წარმოშობით პოლონელი, მიაკუთვნეს რუსულ კურთხევას. ამიტომ მთავარმა კომიტეტმა არჩევნებამდე დიდი ხნით ადრე დაიწყო თავისი კანდიდატების მზადება. 1911 წლის 26 დეკემბერს „სახალხო გაზეთის“ რედაქტორის ნიკ. კურდღელაშვილის ბინაზე ქეიფის საფარით გაიმართა პარტიის კონსპირაციული კრება, რომელსაც ესწრებოდნენ: არჩილ ჯაჯანაშვილი (გაზეთის ფაქტიური რედაქტორი), გრიგოლ რცხილაძე (თავადაზნაურობის სამიწათმოქმედო ბანკის ნაფიცი მსაჯული), შალვა მესხიშვილი (მისი თანაშემწე), ვარლამ გელოვანი, რომან ბებიევი, დავით კასრაძე, იაკობ ცინცაძე, გიორგი საღარიძე... სულ 12 კაცი. კრებამ დაადგინა ვარლამ გელოვანის კანდიდატურა, რომელიც საარჩევნო ცენზის დასაგროვებლად (1 წლის მანძილზე მუდმივად ცხოვრება) პეტერ-

ბურგიდან ტფილისს გადმოსახლდა ოჯახით. მეორე ნომრად დასახელდა შალვა მესხიშვილი (21. 5).

საინტერესოა, რომ არჩევნებამდე დიდი ხნით ადრე მოწინააღმდეგე ბანაკებმა სცადეს მოსალოდნელი სამკედრო-სასიცოცხლო დაპირისპირებისთვის გვერდის ავლა და შეთანხმება. აგენტურული წყაროებით პოლიციის დეპარტამენტისათვის ცნობილი გახდა, რომ პეტერბურგში მატარებლით მიმავალი ზდანოვიჩი 1912 წლის 24 იანვარს შეჩერდა ქ. როსტოვში, პარტიის ცკ-ის ყოფილ წევრ სამსონ ფირცხალავასთან მოსალაპარაკებლად (ეს უკანასკნელი 1910 წელს ფედერალისტთა პარტიის დარბევის შემდგომ 4 წლით გაასახლეს კავკასიიდან). საუბარს დაესწრო ს-დ პარტიის ტფილისის კომიტეტის წევრი ნიკოლოზ ელიავა, შეთანხმდნენ: სათათბიროს არჩევნებზე ტფილისის გუბერნიიდან აირჩიონ ვარლამ გელოვანი, ქუთაისიდან ევგენი გეგეჭკორი და დაპირისპირების გარეშე, მშვიდობიანად ორივე შემთხვევაში მხარი დაუჭირონ ერთმანეთის კანდიდატებს (21. 4). თუმცა ეს გარიგება არ შედგა, ალბათ პოლიტიკური ამინდის შეცვლის გამო.

ეროვნული ჯგუფი შემოკრებილი იყო აგრეთვე ჟურნალ „კლდის“ გარშემო. ესენი იყვნენ: ფაქტიური რედაქტორი რევაზ გაბაშვილი, კომერციული ხელმძღვანელი დათა ვაჩნაძე, შალვა ამირეჯიბი, შალვა ქარუმიძე, დიმიტრი ჯავახიშვილი, ალექსანდრე ყიფშიძე-ფრონელი და სხვები (33. 126). ამ ჯგუფმა 1917 წელს ქუთათურ „სამშობლოსთან“ ერთად საფუძველი ჩაუყარა საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას (26. 112) და ფაქტიურად ეროვნული მოძრაობის „ახალ ტალღას“ წარმოადგენდა, რომელსაც ხშირად დაპირისპირებაც, კამათიც კი უწევდა ნაციონალისტთა უფროს თაობასთან – სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიასთან (ა. ჯორჯაძე, გ. ლასხიშვილი, გრ. რცხილაძე, კ. აბაშიძე). ვინაიდან პოლიტიკურ ასპარეზზე „კლდეისტები“ ფაქტიურად 1912 წელს აკეთებენ სერიოზულ განაცხადს, ამიტომ სათათბიროს არჩევნებში საკუთარი კანდიდატი არ ჰყოლიათ, მაგრამ აქტიურად ეწეოდნენ აგიტაციას ეროვნულ კანდიდატთა სასარგებლოდ.

2) რუსეთის კონსტიტუციურ-დემოკრატიული პარტიის თანამგრძნობი ქართული საზოგადოება, როგორც ტფილისის, ასევე ქუთაისის გუბერნიებში აქტიურად ეწეოდა წინასაარჩევ-

ნო კამპანიას და საკუთარი კანდიდატებიც ჰყავდა წამოყენებული პროგრესისტთა პარტიის სახელით. სააგიტაციოდ იყენებდა ტფილისში გამომავალ „ზაკაკაზიე“-ს და ერთჯერად აღმანახებს.

ეს პარტია საკმაოდ ჭრელი შემადგენლობით და სიმყიფით გამოირჩეოდა, თავის საპროგრამო დებულებებში გამოდიოდა შეზღუდული მოთხოვნებით. უარყოფდა საქართველოსთვის პოლიტიკური ავტონომიის იდეას და საერთო-კავკასიურ „ბუნდოვან“ თვითმმართველობას სჯერდებოდა.

ძირითად აღსასრულებელ პირობად თავის პროგრამა-მინიმუმში პროგრესისტები დებდნენ: 1) სრული ერობის შექმნა. 2) ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნა. 3) ბატონყმობის ნაშთების მოსპობა. 4) ენის, ლიტერატურის, ქართული ეკლესიის და ქართველი ხალხის უფლებების დაცვა. (50. 143).

პროგრესისტებს III სათათბიროში ჰყავდათ თავისი წარმომადგენელი პროკოფი შერვაშიძე, რომელიც ენერგიული სოციალ-დემოკრატების ფონზე საკმაოდ უფერულად გამოიყურებოდა.

3) ამიერკავკასიაში ყველაზე გავლენიანი პოლიტიკური ძალა – სოციალ-დემოკრატიული პარტია, უკვე სერიოზული პოლიტიკური გამოცდილების მქონე, ამ არჩევნებზეც მაქსიმალური წარმატების მოპოვებას ცდილობდა. წინა სათათბიროებში მათ დიდი უმრავლესობა ჰყავდათ ამიერკავკასიიდან, ამჯერადაც სამივე „ქართულ“ საარჩევნო ოლქში საკმაოდ პოპულარული წარმომადგენლები წამოაყენეს კანდიდატებად: III სათათბიროს დეპუტატები კარლო ჩხეიძე და ევგენი გეგუჭკორი, აგრეთვე აკაკი ჩხენკელი.

სოციალ-დემოკრატებმა ეროვნულ საკითხში მნიშვნელოვანი ტრანსფორმაცია განიცადა, მის რიგებში ჩამოყალიბდა ავტონომისტთა ფრაქცია ლადო დარჩიაშვილის მეთაურობით და ა/კ-ის საოლქო თვითმმართველობის მომხრე ნაწილი აკაკი ჩხენკელის სახით, რომელმაც ადგილობრივი პარლამენტის იდეაც კი წამოაყენა (185. 131), ხოლო ნოე ჟორდანიამ რევოლუციის წინ რომ გააფთრებით ებრძოდა ავტონომიას, კულტურული ავტონომიის აუცილებლობა აღიარა (165. 306).

არჩილ ჯორჯაძის აზრით „მათ აზროვნებაში ღრმა ცვლილებები ხდება თანდათანობით, ნ. ჟორდანიას წერილები ეროვნულ

ნულ საკითხზე ამ ათიოდე წლის წინათ „ცნობის ფურცელში“ რომ დაბეჭდილიყო, მას სასტიკად შეებრძოლებოდნენ „კვალელები“, დღეს ეს წერილები სწორედ „კვალში“ იბეჭდება (61. 723). მიუხედავად ამისა პარტიის ძირითადი ნაწილი და „გენერალური ხაზი“ ყოველგვარი ავტონომიის წინააღმდეგი რჩებოდა, რაც III სათათბიროში მათმა მოღვაწეობამაც აჩვენა.

გერონტი ქიქოძის აზრით, „ქართული სოციალ-დემოკრატია ყოველთვის ევროპული ტიპის იყო, გარკვეულ პერიოდში მათ შეიძინეს რუსულ-ებრაული ჟარგონი, მაგრამ ჩქარა ქართულს დაუბრუნდნენ“ (175. 110). თვით რადიკალმა ბოლშევიკებმაც კი დაიხიეს უკან, ნაწილი ცკ-ის მითითებით გაავტონომისტდა კიდევც (169. 66). თუმცა ქართველი ბოლშევიკები ფილიპე მახარაძის მეთაურობით მაინც ძველ დროს მისტიროდნენ: „ნაციონალისტებთან პოლემიკამ მუშათა კლასიც გაუღინთა მათი ბანგით, ჩვენ – მთავარ საქმეს პროლეტარიატის აღზრდას, მარქსიზმის პროპაგანდას შევეშეთ და ნაციონალური რომანტიზმის წყლით მოსველებულ თავდაღმართში დავეშეთ“ (71. 4). ამ აღიარების რეალურ სურათს ბაქოში ილიას საწინააღმდეგო ლექციის კითხვისას პეტრე გელეიშვილისათვის ბოლოკის დაშენის ფაქტიც ადასტურებს (51. 11).

გარდა ამისა არსებობდა საარჩევნო კამპანიაში არ მონაწილე, მაგრამ აქტიური მეთვალყურე ჯგუფი გრიგოლ დიასამიძის „თემის“ (იგი აპოლიტიკურობის ღოზუნგით გამოდიოდა) და დ. დუმბაძის „ზაკავკასსკაია რენ“-ის სახით. გარეგნული ნეიტრალობის მიუხედავად „თემი“ მაინც აქტიურად ერეოდა შეხლა-შემოხლაში. მისი აზრით, „თუ რომელიმე დამონაგებული ერის დემოკრატიული ნაწილი ააფრიალებს ულტრანაციონალისტურ დროშას, იგი უსათუოდ ძლიერ გაახარებს ახლანდელ მთავარ პოლიტიკის შემქმნელთ. საჭიროა სიფრთხილე და ტაქტიკა, მაგალითად პოლონეთის „კოლოს“ მსგავსი ჯგუფი ჩვენთვის სრულიად მიუღებელია, რომელიც დღეს თუ მთავრობის ოპოზიციანია, რომელიმე საკითხის განხილვისას, ხვალ მთავრობის გულის მოსაგებად მას უჭერს მხარს და ეროვნული იდეალით ხსნის ამგვარ რეაქციონერობას. ამიტომ ჩვენმა დეპუტატებმა უნდა მონახონ გავლენიანი დემოკრატიული პარტია, მას მიეკედღონ და სათათბიროში ერთად იმოქმედონ საჭირო ჟამს“. (41. 87).

„თემი“ წინააღმდეგობაში ექცევა უკვე 3 ნომრის შემდეგ, როდესაც ამტკიცებს, რომ უმჯობესია ჩვენი დეპუტატი დამოუკიდებელი იყოს და ვითარების შესაბამისად „იქ, სადაც ერთი ჯგუფი თავს სუსტად იგრძნობს, მან უნდა ძლიერს დაუთმოს თავისი ხმები, რომ უკუღმართს ვისმე არ გაამარჯვებოს“ (41. 90).

განსხვავებული დამოკიდებულება ჰქონდა ქართველი დეპუტატის ფუნქციისადმი „სახალხო გაზეთს“. არჩილ ჯორჯაძის აზრით, ვინაიდან „რუსეთის პირობებში საარჩევნო ბრძოლა გართულებულია, ამიტომ ჩვენგან წასულმა დეპუტატმა სათათბიროში ვაჭრობა კი არ უნდა დაიწყოს – იქნებ რაიმე დავცინცლო (IV სათათბიროზე, ისევე, როგორც III-ზე რაიმე პოლიტიკური ხასიათის იმედების დამყარება პოლიტიკური სიბეცეა), მან თავისი დამოუკიდებელი სიტყვა უნდა თქვას და რუსეთის საზოგადოებასაც ამცნოს, რომ სულისკვეთება ქართველი ხალხისა ენის დაცვიდან არ იწყება და ქუჩების მოკირწყლვით არ თავდება“. (61. 688).

ანალოგიური აზრი აქვს გატარებული თავის სტატიაში გ. მ.-ს (50. 150), რასაც „თემი“ აღფრთოვანებით ეგებება. გ. მ. პირველი იძლევა არჩევნებში პოლიტიკურ ძალთა განლაგებას და გამოყოფს „3 მიმართულებას“. მისი წერილი ღრმა ანალიზით გამოირჩევა და ტენდენციურობისგანაც თავისუფალია. (ჩვენი აზრით ამ ფსევდონიმს მიღმა შეიძლება მიხეილ გაჩეილაძე იფარებოდეს-142. 69). განსხვავებულად ფიქრობდნენ სოციალ-დემოკრატები, მათი აზრით არჩევნებში ერთმანეთს ებრძოდა დემოკრატია და თავად-აზნაურობა.

გაზეთმა „იმერეთმა“ კ. ჩხეიძეს და ევგ. გეგეჭკორს ბრალი დასდო იმაში, რომ მათ სათათბიროს ტრიბუნა არ გამოიყენეს ქართველი ერის ინტერესების დასაცავად და არ დააყენეს იქ შემდეგი საკითხები: 1. სოხუმის ოლქის გლეხების უმძიმესი მდგომარეობა, რაც გამოწვეული იყო სახელმწიფო მოხელეებისგან უდაბურ და ხრიოკ ადგილებზე მათი ჩასახლებით. ხოლო, როდესაც სამოთხედ გადააქციეს გლეხებმა ეს მხარე, ისინი დაუყოვნებლივ აყარეს. „ჩვენმა დეპუტატებმა“ კი მათი უბედურება „ფეხებზე დაიკიდეს“ და შეკითხვაც კი არ დასვეს სათათბიროში. 2. ქართველი ჯარისკაცისგან სამხედრო სამსახურის საქართველოში მოხდის შესახებ. 3. ქართველი გლეხების

უმიწობის და მცირემეწიანობის პრობლემა. 4. საშუალო და უმაღლესი განათლების ქართულ ენაზე სწავლების დაწესება. (42. 13).

დეკუტატის პიროვნების გარშემო კამათი ფედერალისტებსა და გორში გამომავალ „ქართლს“ შორისაც გაიმართა. ამ უკანასკნელის აზრით ეროვნულ კუთვნილებაზე ყურადღების გამახვილება არასწორი იქნებოდა, რადგან ამოსავალი პრინციპი უნდა ყოფილიყო „უხეირო ქართველს ყველა ჯურის ხეირიანი სჯობია“. ამ თეზას „სახალხოელთა“ უკმაყოფილება მოჰყვა, ეროვნული ნიჰილიზმის ბრალდებით და განცხადებით „ე. ი. თქვენი აზრით ქართველებში ხეირიანი არ მოიძებნებაო“. (61. 706).

ა. ჯორჯაძე და „სახალხო გაზეთი“ ილაშქრებდა „თემის“ ცენტრისტულ და ინერტული პოზიციის წინააღმდეგაც, „იგი წუნია პატარძალივით იქცევა, რომელსაც ვერ გამოურკვევია თუ რომელი საქმრო სჯობია“. „ზაკაკაზსკაია რენ“-ის საყვედურებზე, თქვენი კანდიდატი თქვენვე გააშავეთ ანტისომხური აგიტაციითო, ა. ჯორჯაძე იხსენებს 1911 წლის საქალაქო არჩევნებს, როდესაც ზემოხსენებული რედაქცია გვერდში დაუდგა შავრაზმელ რუს-ხულიგნებს და ხმოსნის 2 სავარძლის გულისთვის ძირფესვიანად იკლებდნენ და უსისინებდნენ ერთმანეთს (61. 721).

მნიშვნელოვანია თვით ა. ჯორჯაძის დამოკიდებულება მომავალი დეკუტატისადმი, მისი აზრით ქართული საკითხი სათათბიროში ინტეგრალურად და გადაჭრით უნდა დაისვას და არა ნაკუწ-ნაკუწ. სწორედ ამის გამო „სახალხო გაზეთი“ თავდაპირველად ლ. ანდრონიკაშვილის კანდიდატურას სიფრთხილით და თავშეკავებით ეკიდებოდა, მაგრამ შემდეგ „ნაკლები ბოროტების“ პრინციპით მხარი მას დაუჭირა კ. ჩხეიძის საწინააღმდეგოდ. ა. ჯორჯაძე ამავე მოსაზრებით ამჯობინებდა, რომ თუ ეროვნული ინტერესების დამცველი დეკუტატი ვერ გავიდოდა სათათბიროში, სხვას ისევ ცენტრალისტი დემოკრატი ემჯობინებინათ, ვინაიდან ის საერთო-სარუსეთო დემოკრატიის ინტერესებს მაინც დაიცავდა. (61. 691-92).

რუსული ცენტრალური პრესა საქართველოში მიმდინარე არჩევნებს საკმაოდ ზერელედ უყურებდა, მაგალითად „რუსსკოე სლოვო“ წერდა: „ჩხეიძის მომხრენი, რომლებმაც წარსულ

არჩევნებში დიდი მხნეობა და დისციპლინა გამოიჩინეს ახლა მიიმალნენ, ჩხეიძე და გუგუჩკორი რეპრესიებით შეშინებულნი სტამბოლს წავიდნენ. მეორე ძლიერი პარტია ქუთაისსა და ტფილისში თავად-ახანაურული პარტიაა“. როგორც ვხედავთ აქაც 2 ძირითადი მიმართულებაა ხაზგასმული, რაც მოწმობს აღნიშნული ორგანოს საქმეში ჩაუხედაობას. (61. 697).

არჩევნები ტფილისის და ქუთაისის გუბერნიებში არაერთგვაროვანი იყო. თუკი ქუთაისის გუბერნია მთლიანად არჩევნების ჰაერიითაა გაუღვნილი, ტფილისში წინასწარი საარჩევნო კრებებიც კი არ გამართულა (61. 710, 722). ამასთან ქუთაისში არჩევნების გასაჩივრების და განმეორებითი არჩევნების შემთხვევები გაცილებით მეტი იყო.

საარჩევნო ციებ-ცხელების უმეტესი დრამატულობა დასავლეთ საქართველოში აიხსნება:

1) უფრო ეროვნული – ქართული მოსახლეობის მონაწილეობით ვიდრე აღმ. საქართველოში, სადაც სომხური ფაქტორი მნიშვნელოვანი იყო.

2) დასავლეთ საქართველოში დეპუტატობის კანდიდატები გაცილებით პოლარულ პოზიციებზე იდგნენ და მათ შორის საკამათოც მეტი იყო, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოში.

ამასთან მოსახლეობის გულგრილობას ტფილისის გუბერნიაში აღმინისტრაციის გამიზნული დაუდევრობაც ერთვოდა. აი რას წერდა თავის გასამართლებლად ცნობილი ქართველი მწერალი თედო რაზიკაშვილი (ვაჟა-ფშაველას ძმა): „გლესთა კურიიდან მე და გლურჯიძე ვიყავით არჩეულნი ამომრჩეველად, მაგრამ ჩვენ არ გაგვიგია, არც გვიპროპაგანდია. პოლიციამ დაპირების მიუხედავად არ შეგვატყობინა სამაზრო კრების დრო, არც გაზეთებში ეწერა და ვერ გავიგეთ საძწეხაროდ. ამდენად ხმები, თითქოს მე სიზარმაცის გამო არ მომენდომებინოს არჩევნებში მონაწილეობის მიღება, არასწორია“ (68. 45).

კავკასიის აღმინისტრაცია (მეფისნაცვალის აპარატი, პოლიციის დეპარტამენტი) განსაკუთრებით დაძაბული მოლოდინით შეხვდა სათათბიროს არჩევნებს. გრაფი ვორონცოვ-დაშკოვი ასე ამშვიდებდა ნიკოლოზ II-ს: „კავკასიაში სიმშვიდეა... ქართველთა ნაციონალური მისწრაფებანი არ არის სეპარატული ხასიათის და იმპერიის მიმართ არავითარ საფრთხეს არ შეიცავს. ერთი მუჭა ავტონომისტების და ფედერალისტების მთა-

ვარი საზრუნავი ქართული ენა და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიაა. მთავარი პრობლემა სოციალისტების დიდი გავლენაა, მაგრამ 20 დეკემბრის კანონი და ხიზნობის გაუქმების მომავალი პროექტები გლახობაში სოციალიზმის პოპულარობის საყრდენს მოშლის“ (197. 8).

ამ იდილიას სრულებით ფანტავს პოლკოვნიკ პასტრულისინს საქციელი (მისი აზრით სოციალ-დემოკრატიული მიმდინარეობა ხალხში დიდი პოპულარობით სარგებლობს, თუმცა პარტია ორგანიზაციულად არცთუ ძლიერია). იგი წინასაარჩევნო პერიოდში ერთმანეთის მიყოლებით გასცემდა სოციალ-დემოკრატი ამომრჩევლების განხრეკის, დაკავების ბრძანებებს, რომელთა უმეტესობას თვითონვე აუქმებდა (22. 135, 137, 173).

მოსკოვის და პეტერბურგის პრესა დარწმუნებით, ერთხმად წინასწარმეტყველებდა სოციალისტთა წარმატებას კავკასიაში (11. 18). თვით ისეთი კონსერვატორიც კი, როგორც იყო საქართველოს ეგზარქოსი ინოკენტი, განწირულად და უაზრობად თვლიდა არჩევნებში სამღვდელთების ჩაბმას და სინოდს ატყობინებდა „ტყუილად შეგვცხვებით, პოლიტიკურ ჭუჭყში გავისვრებით, აქ დეპუტატად სოციალ-დემოკრატი ან ქართველი ნაციონალისტი გავაო“ (11. 46).

მხოლოდ „ნოვოე ვრემიას“ არ სჯეროდა ამ პროგნოზების და იმედოვნებდა საერთო კურთის 7 სადეპუტატო ადგილიდან 5-ს კადეტები დაიკავენბო. დარწმუნებული იყო III სათათბიროს არჩევნებში განცდილ მარცხს ამჯერად გამოასწორებდნენ მისი ფავორიტები, განსაკუთრებით ალექსანდრე ხატისოვის ეიმედობოდათ (11. 52). გული კი იმაზე წყდებოდათ, რომ ქუთაისის გუბერნიაში მტკიცე პოზიციები ეჭირათ „III დუმის საჩუქარ გეგეჰკორს და ტიპიურ ქართველ ყბედ აბაშიძეს“.

კავკასიის მეფისნაცვალმა ილარიონ ვორონცოვ-დაშკოვმა (1837-1936) თავისი „სახელოვანი მოგვარის“ მსგავსად კავკასიაში ახლებური პოლიტიკის გამომუშავება დაიწყო, იგი უფრო „სომხოფილობას“ იჩენდა და ყველა პრობლემას მათ სასარგებლოდ აგვარებდა. ამასთან ვორონცოვ-დაშკოვი, რომელსაც ყველაზე რთულ პერიოდში მოუწია მოღვაწეობა, საქართველოში ნაციონალისტური მოძრაობის შესაკავებლად ყველაზე უფრო დაუჯერებელ გარიგებებსა და ალიანსზეც კი მიდიოდა ანტიიმპერიულ და რევოლუციურ ძალებთან. (126. 145).

ამიერკავკასიის რუსული მოსახლეობის დეპუტატი III სათათბიროში ტიმოშკინი მეფისნაცვალს ღიად აბრალებდა სოციალ-დემოკრატებთან კავშირს, განსაკუთრებით ღიდ დანაშაულად უთვლიდა მას 1905 წელს, რევოლუციის ქარცეცხლში სოციალ-დემოკრატებისთვის 500 შაშხანის გადაცემას (199. 195). როგორც ჩანს სოციალ-დემოკრატების მიმართ პროტექციონისტური პოლიტიკა მეფისნაცვალს შემდგომშიც მეთოდურად გაუგრძელებია და იმდენად აქტიურადაც, რომ ნიკოლოზ II-ის შეკითხვაც გამოუწვევია ამის თაობაზე.

მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის მიმართ 1907 წლის „უქვეშევრდომიღეს მოხსენებაში“ გრაფი ვორონცოვ-დაშკოვი ახასიათებს კავკასიაში შექმნილ პოლიტიკურ ვითარებას და აღნიშნავს, რომ სოციალ-დემოკრატიული პარტია „ეს არის ერთადერთი პარტია, რომელიც იცავს რუსეთის მთლიანობას და ებრძვის ქართველ თავად-აზნაურობაში დამკვიდრებულ ნაციონალიზმსა და სეპარატიზმს“ (132. 36). თუმცა ვორონცოვს მხოლოდ ერთი პარტია არ ეგულებოდა დასაყრდენად ქართული ნაციონალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. აი, რას აცხადებდა სახელმწიფო სათათბიროს ტრიბინიდან დეპუტატი ჰოვანეს საგატელიანი: „სომხეთში არ არსებობს არავითარი სეპარატიზმი და ამაში ნათლად დაგვარწმუნებს კავკასიის რუკის შესწავლა. სომხეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებთა მხოლოდ მესამედია სომეხი, რაც გამორიცხავს სახელმწიფოს შექმნის სურვილს. ისტორია მოწმობს, რომ პეტრე I-დან მოკიდებული სომხები რუსეთის მხარეზე იღვნენ, აღფრთოვანებით ეგებებოდნენ მათ მსვლელობას ამიერკავკასიაში. 1904-1905 წლებში, როდესაც საყოველთაო გამოკითხვა მოეწყო რეფორმებთან დაკავშირებით სომეხმა მოსახლეობამ ერთხმად უარი განაცხადა ავტონომიაზე“ (199. 201).

რომანოვთა მონარქიისადმი ამგვარი ერთგულების და ქვეშევრდომული თავდადების საპასუხოდ კავკასიის მეფისნაცვალი მადლობასაც კი უხდის მათ და საგანგებოდ აღნიშნავს მთელი ერის „კეთილ თვისებებს“: „სომხები მშვიდობიანი, სარწმუნოების ერთგული, ზნეობიანი, გონიერი და ფხიზელი ხალხია. რუსეთის ძალა იცავს კავკასიაში მათ საკუთრებას და შრომას, ხელს უწყობს მათს ეროვნულ ძალის გაფართოებას.

სომხებს კარგად აქვთ შეგნებული თუ რა მნიშვნელოვანია მათთვის ძლიერი რუსეთის მთავრობა კავკასიაში“ (61. 732).

ამასთან დაკავშირებით სომხური ბურჟუაზიის ლიდერი ალექსანდრე ხატისოვი აღნიშნავდა, რომ „სომხისთვის მთელი კავკასიაა სამშობლო, მხოლოდ ღირსშესანიშნავ დღეებში აგონდება მას კონკრეტული სამშობლო-სომხეთი. ამიტომაც დაშნაკების პოლიტიკური იდეალი იყო „შვეიცარიის“ ტიპის ფედერაცია და არა სომხეთის დამოუკიდებლობა.

იგივე ხატისოვის აზრით, ვორონცოვ-დაშკოვის „სომხოფილობა“ გამოწვეული იყო სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარესთან პეტრე სტოლიპინთან ცუდი ურთიერთობებით. ეს უკანასკნელი მისი პირადი მოწინააღმდეგე იყო, როდესაც სტოლიპინმა ათასობით სომეხი ჩაყარა ციხეებში და „დაშნაკცაკანს“ სასამართლო პროცესი მოუწყო, ვორონცოვმა მიმართა იმპერატორს: „ეს პარტია დიდი ძალაა სომხებში, რომელიც ჩვენდამი კარგად არის განწყობილი, იგი მომართულია ოსმალეთის სომხების განთავისუფლებაზე, რაც ჩვენს ინტერესებშიც არის. სომხებს სამი რამ უყვართ: „ეკლესია, სკოლა და მატერიალური კეთილდღეობა“, რაც გამორიცხავს მათი და „დაშნაკცაკანის“ ანტისახელმწიფოებრიობას. იგივე აზრი ვორონცოვ-დაშკოვმა გამოთქვა 1914 წელს ოსმალეთის სომხების მისაშველებელი მოხალისე რაზმების შექმნისას (211. 770).

მეფისნაცვლის მიერ ქართველი ერის დახასიათება ლამის სოციალ-დემოკრატებისგან მიწოდებულ დირექტივას მიაგავს: „ქართველი ხალხი ჩვენი ისტორიულად ნაწრთობი მეგობარია. მტრობაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტია. სოციალ-დემოკრატის შეჭრა გურია-იმერეთის გლეხობაში კი ეკონომიკური მიზეზით – მიწის სიმცირით აიხსნება. ამასთან ქუთაისის გუბერნია დიდი ხნის მანძილზე პოლიტიკურად არაკეთილსაიმედოთა გადასახლების ადგილი იყო... მაინც და მაინც ქართველი სოციალ-დემოკრატები სეპარატისტები არ არიან, არამედ იმ პარტიის წარმომადგენლები, რომელსაც დირექტივები ცენტრიდან მოსდის“. (61. 732).

როგორც განცხადებიდან ჩანს, ვორონცოვი ხაზგასმით ლაპარაკობს „ისტორიულად ნაწრთობ მეგობრობაზე“, რაც, ეტყობა, თავადაც არ სჯერა. ყურადსაღებია ისიც, რომ ქართველი ერის ისტორიულ სამოსახლო ტერიტორიად მეფისნაცვალი

მხოლოდ ქუთაისის გუბერნიას ცნობს, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს, განსაკუთრებით ქართლს იგი სომეხი ბურჟუაზიის და ოსი ხიზნების საცხოვრისად აცხადებს (126. 119-129). აღნიშნული დამოკიდებულება და შეხედულება მემკვიდრეობით გადაეცა შემდგომ მეფისნაცვალს, დიდ მთავარ ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე რომანოვს, რომელმაც, როდესაც უკვე კავკასიიდან მისი გაქცევის დროც დადგა, 1917 წელს ქვეყანა საპატრონოდ ყველაზე სანდო ხალხს: ნოე ჟორდანიას და სომხური ბურჟუაზიის ლიდერს, ტფილისის ქალაქისთვის აღექსანდრე ხატისოვს დაუტოვა, „დროებითი მმართველობის წესრიგის დასაცავად (126. 115).

ტფილისის გუბერნიაში ნაკლები გავლენა ჰქონდათ პატრიოტულ ძალებს და ეროვნულ იდეებს. ეს ერთი მხრივ მოსახლეობის სიჭრელით, მეორე მხრივ კი სოციალ-დემოკრატთა გავლენით და ტფილისის, როგორც სამხარეო-კავკასიური ცენტრი სტატუსით აიხსნება. IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებმაც აჩვენა ეს ვითარება. ქართული პოლიტიკური ძალების გაფანტულობა, უხერხემლობა და სოციალ-დემოკრატთა ჰეგემონია გამოხატა ჟურნალმა „კლდე“, როდესაც სტატიაში „ჩვენ და ისინი“ წერდა:

„ისინი ამბობენ-კარგი სომეხი, ჩინებული ვაჭარი, განათლებული კომერსანტი, მდიდარი მრეწველი, ვეჟილი, სარგებელი, ბანკი, ხატისოვი, ეჩმიაძინი.

ჩვენ ვამბობთ-კარგი სოციალისტი, იდეური ფედერალისტი, დიდებული კრიტიკოსი, ვალი, ნელომეკები, ვექსილის პროტესტები, რუსული გაზეთები, ფ. მახარაძე, ფ. მახარაძე, ფ. მახარაძე.

ისინი სწერენ-სომხის საკითხი, სომხის საკითხზე, სომხის საკითხით.

ჩვენ ვსწერთ-განხეთქილება ს-დ. ფრაქციაში, ს-დ. ფრაქციის განხეთქილება, განხეთქილება სოციალისტურ ფრაქციისა.

ისინი ქალაგებენ-ააშენეთ ბანკები, აქციონერული საზოგადოებანი, სავაჭრო სახლები და სჭამეთ თქვენი მტრები.

ჩვენ ვქალაგებთ-ააშენეთ ახალი კლუბები, სჭამეთ ერთმანეთი და თქვენი თავი.

ისინი ყიდულობენ-ჩვენ ვყიდით. ისინი აშენებენ-ჩვენ ვანგრევთ.

ისინი მდიდრდებიან-ჩვენ ვლატაკდებით. ისინი ხარხარებენ- ჩვენ ვსტირით“ (163. 225).

საბოლოო შედეგებით IV სახელმწიფო სათათბირო უფრო მემარჯვენე აღმოჩნდა, ვიდრე III სათათბირო. ძირითადი სხვაობა იყო ოქტიაბრისტა მარცხი და საპარლამენტო ცენტრის დაკარგვა, რაც შემდგომ ნაძალადევად იქნა შეკოწიწებული. თუმცა ამიერკავკასია ამ შემთხვევაშიც საერთო ტენდენციისგან გამონაკლისი აღმოჩნდა. ქვემოთ მოტანილ დიაგრამაზე ამიერკავკასიელი დეპუტატების პარტიულობის მაგალითზე ნაჩვენებია IV სახელმწიფო სათათბიროში მათი გამომარცხნება III სათათბიროსთან შედარებით.

ამიერკავკასიელი დეპუტატები

III სათათბირო

IV სათათბირო

1. ქუთაისის გუბერნია

ეგუბნი გუგუტკორი (ს. დ.)

ვარლამ გელოვანი

(ტრუდოვიკი)

2. ტფილისის გუბერნია

კარლო ჩხეიძე

კარლო ჩხეიძე

(ს. დ.)

(ს. დ.)

3. სოხუმის, ბათუმის, ართვინის ოკრუგები, ყარსის ოლქი
პროკოფი შერვაშიძე
(პროგ.)

აკაკი ჩხენკელი
(ს. დ.)

4. ა/კ. სომეხი მოსახლეობა

ჰოვანეს საგატელიანი

მიხეილ პაპაჯანოვი

(ტრუდოვიკი)

(კადეტი)

5. ა/კ. მაჰმადიანი მოსახლეობა

ხალილ-ბეგ ხას-მამედოვი

მამედ ჯაფაროვი

(მუსლ. ფრაქ.)

(მუსლ. ფრაქ.)

6. ა/კ. რუსი მოსახლეობა

თევდორე ტიმოშკინი

მათე სკობელევი

(მემარჯვენე)

(ს. დ.)

§ 3. IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატის არჩევნები აღმოსავლეთ საქართველოში

ტფილისის გუბერნია გამოყოფილი იყო ცალკე საარჩევნო ოლქად, აქვე ირჩეოდა ამიერკავკასიის რუსი მოსახლეობის დეპუტატი. არჩევნების ბოლო დღედ განსაზღვრული იყო 20 ოქტომბერი. ამ დღეს საერთო კურიის ამომრჩევლები შეიკრიბებოდნენ ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოს შენობაში, რუსთა კურიის ამომრჩევლები კი საქალაქო თვითმმართველობის შენობაში, სადაც პარტიების და ჯგუფების მიერ წამოყენებულ კანდიდატებს (ამასთან ეს კანდიდატი ცხადია ამომრჩეველთა რიგებიდან უნდა ყოფილიყო) ჯერ ბარათებით მისცემდნენ ხმას, ხოლო შემდეგ მაქსიმალური მანქვენებლის მქონე კანდიდატებს (მათი რაოდენობა შეიძლება 2-ზე მეტიც ყოფილიყო) კენჭს უყრიდნენ.

წინასაარჩევნო კამპანია ფაქტიურად III სახელმწიფო სათათბიროს დათხოვნამდე დიდი ხნით ადრე დაიწყო. 1912 წლის 24 მარტს ტფილისში შეიკრიბნენ გუბერნიის თავადაზნაურობის დეპუტატები და სამაზრო წინამძღოლები, შემდეგი შემადგენლობით: გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშალი გ. ა. ბაგრატიონ-დავიდოვი, ტფილისის – პ. ი. თუმანოვი, თელავის – მ. ზ. ჭავჭავაძე, სიღნაღის – მ. ა. ანდრონიკოვი, დუშეთის – დ. ა. გურამოვი, ბორჩალოს – ნ. ი. საგინოვი. დეპუტატები: გ. ი. ტულავეი, ა. ლ. მაგალოვი, გ. ზ. ტერიევი, კ. ზ. მაყავეი. (27. 1). არშალ გიორგი ბაგრატიონის განცხადებით, ახალი საარჩევნო კანონი მიწათმფლობელებს აძლევს არჩევნების შედეგებზე დომინირების და განსაზღვრის საშუალებას, „ამდენად ჩვენ აქტიურად უნდა გამოვიყენოთ ეს ფაქტორი წინა არჩევნებისგან განსხვავებით, როდესაც ინერტულნი ვიყავით“.

მარშალმა პ. ი. თუმანოვის და ზოგიერთი დაახლოებული პირის აზრის გათვალისწინებით სახელმწიფო სათათბიროში დეპუტატობის კანდიდატად წარმოაყენა გიორგი დურმიშხანის ძე ჟურელი, ტფილისის საქალაქო მმართველობის წევრი, რომელიც მარშლის აზრით სიმპატიურია მაღალ წრეებშიც და მისაღებია საზოგადოებისთვის. თავადაზნაურობის საკრებულომ ერთხმად დაუჭირა მხარი გ. ჟურელის კანდიდატურას და

დაადგინა მასთან მოლაპარაკება, შემდგომ კი არჩევნებში აქტიური მონაწილეობა მის გასაყვანად (27. 2).

მისი კანდიდატურა, როგორც სენატორ ვატაცის მეფისნაცვალ ვორონცოვისადმი წერილიდან ირკვევა, მისადები ყოფილა ადმინისტრაციისათვის. მისთვის გარანტირებული იყო მხარდამჭერთა ფართო სპექტრი: თავადაზნაურობა, ლიბერალები, სომეხი ამომრჩეველები (12. 1). ჟურელის კანდიდატის სიმყარემ განსაკუთრებით შეაშფოთა სოციალ-დემოკრატები, მათ ცენტრალური პრესის მეშვეობით ინსინუაციათა გროვა დააყარეს ჟურულს. „რუსსკოე სლოვო“ და „კოლოკოლი“ წერდნენ, გუბერნიის თავადაზნაურობის საკრებულო 6 000 მანეთს დაპირდა ჟურულს გამარჯვების შემთხვევაში (112. 208). ფედერალისტთა აზრით ამ კამპანიის მიზანი საკმაოდ შორსგამიზნული იყო და ყველა არა სოციალ-დემოკრატი კანდიდატის სახელის შელახვას ემსახურებოდა (21. 143; 84. 210). ამ ჭორებმა, რაც ფედერალისტთა ერთმა ნაწილმაც აიტაცა (61. 689), აიძულა გიორგი ჟურული საჯაროდ გამოსულიყო და მოეხსნა თავისი კანდიდატურა, „მივლინებაში ვიმყოფებოდი და არაფერი ვიცოდი, ამასთან არც არჩევნებში მონაწილეობის სურვილი მაქვსო“ (21. 103).

25 ივნისს ტფილისის ქალაქის თავმა აღექსანდრე ხატისოვმა წერილი გაუგზავნა თავადაზნაურობის საკრებულოს, რომელშიც ითხოვდა საკრებულოდან, ტფილისის მაზრის ტერიტორიაზე მცხოვრებ, არჩევნებში ხმის უფლების მქონე იმ პირთა სიის გამოგზავნას, რომელთაც უკვე შეუსრულდათ 25 წელი, მისამართის, ეროვნული და სარწმუნოებრივი კუთვნილების აღნიშვნით. წერილში ხატისოვს მოყვანილი ჰქონდა კანონის ის მუხლები, რომელთა ძალით უცხოეთის ქვეშევრდომებს, სამხედრო პირებს და მათ, ვისაც არ გააჩნდა მუდმივი, დანიშნითი ხელფასი ხაზინიდან და გამომუშავეებით შემოსავალზე იყვნენ, ეკრძალებოდათ არჩევნებში მონაწილეობა.

საქალაქო ამომრჩეველთა ყრილობაში მონაწილეობის მისადლებად საკრებულომ განსაზღვრა 8 კაცი, მათგან: ა) ტფილისის I უბანში: საკრებულოს მდივანი ი. ე. ზურაბოვი, მისი თანაშემწე კ. ნ. შათიროვი, კანცელარიის მოხელენი: ი. რ. შატბეროვი, გ. ა. იორდანოვი, ი. გ. ტაზიევი. ბ) ტფილისის II უბანში: საკრებულოს მამულების მმართველი პ. გ. მამრადე, გ) ტფილი-

სის III უბანში: მისი თანაშემწე გ. რ. კორინთელი და ელექტროსადგურის კანტორისტი დ. დ. კიკნაძე. (27.5).

გაზეთი „ქართლი“ 1912 წლის სექტემბერში აცხადებდა, რომ ტფილისის გუბერნიიდან დეპუტატობის შესაძლო კანდიდატებად ასახელებენ: კარლო ჩხეიძეს, ალექსანდრე ხატისოვს, ალექსანდრე ქალანთარს, ლუარსაბ ანდრონიკაშვილს და გიორგი ჟურჯულს (68. 30). ალექსანდრე ხატისოვი (1874-1945) ახალგაზრდობაში რევოლუციონერობდა კიდეც, 1903 წელს მონაწილეობდა მთავარმართებელ გიორგი გოლიცინზე და სინოდის ენშიაძინის პროკურორ ყანჩელზე მოწყობილ თავდასხმაში. 1905 წლიდან „დაშნაკცუთიუნის“ თბილისის კომიტეტის წევრი, 1908 წლიდან კი „აღმოსავლეთის ბიუროს“ ცკ-ის წევრია (პარტიული მეტსახელი „ბელურა“). მიუხედავად გუბერნატორის წინააღმდეგობისა 1910 წლიდან გახდა ტფილისის ქალაქის თავი (24.2) და ძლიერ დაუახლოვდა მეფისნაცვალს.

სომხური გაზეთის „მშაკის“ რედაქტორმა ალექსანდრე ქალანთარმა (იგი პროგრესისტთა პარტიას ეკუთვნოდა და მათი სიით მონაწილეობდა არჩევნებში) განაცხადა, მხოლოდ იმ შემთხვევაში დავიდგამ ყუთს, თუკი ტფილისის გუბერნიაში ხმას ქართველებიც მომცემენო (61.693).

ძნელი სათქმელია, ეს გულწრფელი სიტყვები იყო, თუ მას ხატისოვის სასარგებლოდ ქართველთა ხმების მოკრება სურდა, მაგრამ ის კი ფაქტია, რომ ტფილისის I საქალაქო საარჩევნო უბანში მან მარცხი განიცადა, როგორც სოციალ-დემოკრატებთან, ისე „სახალხო გაზეთის“ ეროვნული ჯგუფის კანდიდატებთან (84. 226). საბოლოო შედეგი ასეთი იყო: ნ. ს. ჩხეიძე – (771 ხმა), ა. ს. ბაბოვი (768 ხმა), აღ. მდივანი (231 ხმა) მ. გედევანიშვილი (159 ხმა), ა. ქალანთარი (74 ხმა). სულ ამ უბანში 1115 რწმუნებულმა მოიყარა თავი.

გორის მაზრის ამომრჩევლებს, როგორც ჩანს სურდათ ეპისკოპოს კირიონის კანდიდატურის წამოყენება, მაგრამ ამ იდეამ საყოველთაო მხარდაჭერა ვერ ჰპოვა და არ განხორციელებულა (87. 217; 11. 69).

ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი (1872-1939) – დაიბადა თელავის მაზრის ს. ოჟიოში. დაამთავრა თბილისის I გიმნაზია და პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის II კურსიდან გერმანიაში გაემგზავრა განათლების მისაღებად. ჰაი-

დედებერგში ისმენდა კუნო ფიშერის, ხოლო სტრასბურგში – ვინდელბანდის ლექციებს. რუსეთში დაბრუნებისას მუშაობა დაიწყო ნაფიც მსაჯულად და პეტერბურგის ნაფიც მსაჯულთა საბჭოს წევრიც გახდა. შემდგომში მოღვაწეობდა ბათუმის და ბაქოს საქალაქო თვითმმართველობებში. დავით კლდიაშვილი იგონებს, რომ იგი იცავდა მუშებს, ბათუმში ჯარისკაცებთან შეტაკების გამო გამართულ პროცესზე. ამის შესახებ და 1905 წლის გურიის ამბებთან დაკავშირებით ანდრონიკაშვილმა პეტერბურგში, „პრავოს“ რედაქტორ პოლივანოვის ბინაზე გააკეთა მოხსენება, რომელსაც ესწრებოდნენ გიორგი ზდანოვიჩი, ივანე ჯავახიშვილი, ვარლამ გელოვანი და დავით კლდიაშვილი (140. 540). ანდრონიკაშვილი ადვოკატობდა სომეხ-თათართა შეტაკების და „დაშნაკცაკანის“ თაობაზე გამართულ პროცესებზე, სადაც სომეხთათვის საკმაოდ სასიამოვნო პოზიცია ეჭირა. I და II სახელმწიფო სათათბიროებში მუშაობდა ტრუდოვიკთა ფრაქციასთან კომისიაში. III სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებისას იყო დეპუტატობის კანდიდატი ტფილისის გუბერნიიდან, მაგრამ კარლო ჩხეიძესთან დამარცხდა (87. 235).

ლ. ანდრონიკაშვილის კანდიდატურა, როგორც პროგრესისტთა პარტიის მხარდამჭერისა პირველად წამოაყენა გაზ. „ზაკაკაზიე“-მ (87. 219), რომლის აზრით იგი „ამიერკავკასიელთა რეალური ინტერესების დამცველი იქნებოდა“.

ლ. ანდრონიკაშვილს თავდაპირველად უარყოფითად ეკიდებოდნენ სოციალისტ-ფედერალისტები, რადგან იცოდნენ მისი დამოკიდებულება საქართველოს ავტონომიის საკითხისადმი. ამიტომ მხარი დაუჭირეს ა. მდივანს, მაგრამ იგი ვერ გავიდა ამომრჩეველად (12. 73). ამდენად იძულებულნი გახდნენ 4 ოქტომბრის სამაზრო არჩევნების დამთავრებისთანავე მხარი დაეჭირათ ანდრონიკაშვილისთვის (61.716).

ფედერალისტთა ორჭოფობას მკაცრად აკრიტიკებდნენ მათი ოპონენტები მემარჯვენეთა ბანაკიდან. „აბისელის“ აზრით ამ „2 სკამზე ჯდომაში“, საკუთარი კანდიდატის უყოლობამ, ჟურულის და ანდრონიკაშვილის ლანძვამ ფედერალისტთა საბოლოო მარცხიც განაპირობა და ამ კანდიდატის წარუმატებლობაშიც დიდი როლი ითამაშა (22.170). „ზაკაკაზიე“ და „ზაკ. რენ.“ გაუგებრობად, ტაქტიკურ შეცდომად უთვლიდნენ ფედერალისტებს ჩხეიძე-ანდრონიკოვის ერთ სიბრტყეზე განხილვას, არჩე-

ვანის გაკეთებას პირველის სასარგებლოდ (კერძოდ, ზოგიერთი „სახალხოელი“ პუბლიცისტი მოუწოდებდა ამისკენ, ჩხეიძე შრომისმოყვარე მაინც არის და უუნარო ანდრონიკაშვილს აჯობებსო). (84. 228; 87.224).

ფედერალისტებს ტფილისში, II საარჩევნო უბანში წამოყენებული ჰყავდათ ვახტანგ მუსხელიშვილი, ნიკოლოზ მელიქიშვილი და შალვა მიქელაძე. აქ „ჩხეიძისტების“ უპირატესობა თავლნათლივი იყო, მათმა კანდიდატებმა 1381 ბარათიდან 836 მიიღეს, პროგრესისტების სიამ – 229, ხოლო „სახალხო გაზეთის“ სამეულმა 154 ხმა. საბოლოოდ ამ უბნიდან ამომრჩეველად გავიდნენ: ა. გ. ბებურიშვილი (840) დ. გ. გაგლოევი (842), ა. ჯ. არუთინიანცი (838).

III საარჩევნო უბანში სოციალ-დემოკრატებმა 547 ხმა მიიღეს, პროგრესისტებმა კი – 531, ამიტომ არჩევნები ხელმეორედ გაიმართა. სოციალ-დემოკრატებმა თავდაპირველი კანდიდატები (კაფიევი, ბასტიანოვი, ჰასან-ზადე) შეცვალეს, მაგრამ მაინც დამარცხდნენ პროგრესისტებთან (გ. თუმანოვი – 399, გ. სტეპანოვი – 396, ი. ხუნუნცი – 402) (12. 71-73).

კარლო (ნიკოლოზ) სიმონის ძე ჩხეიძე (1864-1926) – დაიბადა შორაპნის მაზრის ს. ფუთში. ქუთაისის გიმნაზიას VIII კლასიდან დაანება თავი. იყო ოდესის უნივერსიტეტის თავისუფალი მსმენელი, შემდეგ ხარკოვის ვეტერინარულ ინსტიტუტში სწავლობდა. 1898-1902 წწ-ში იყო ბათუმის საქალაქო მმართველობის ხმოსანი, ბათუმის საავადმყოფოს ზედამხედველი. 1907 წ. აირჩიეს ტფილისის საბჭოს ხმოსნად (კანონის დარღვევით ვინაიდან არავითარ მეურვეობას არ ეწეოდა, არჩევა კი მეურვის ცენზით მოხდა), 1907 წ. 14 ოქტომბერს გახდა III სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი, სოციალ-დემოკრატიული პარტიიდან (ფრაქციის თავმჯდომარე).

ისე მოხდა, რომ III და IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები საერთო სცენარით წარიმართა. გადამწყვეტ ეტაპზე ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ ჩხეიძე და ანდრონიკაშვილი. ორივე შემთხვევაში კანდიდატის ბედი უპარტიო სომეხმა ამომრჩეველებმა გადაწყვიტეს.

აი, რას სწერდა ნოე ჟორდანიას III სათათბიროს არჩევნებზე: „გუბერნიაში უმრავლესობა ამომრჩეველებისა გავიდა არა სოციალ-დემოკრატები, რასაკვირველია, უმთავრესად ლიბერალები

და დემოკრატები. ამათ წამოაყენეს კანდიდატათ ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი, ჩვენებმა მას დაუპირისპირეს კარლო ჩხეიძე. საკითხს სწვევტდნენ სომხები, რომელთაც მეთაურობდა ალ. ხატისოვი. მე გამგზავნეს მასთან მოსალაპარაკებლად ქადაქის გამგეობაში; მქონდა შეხვედრა ორჯერ. მე ვუთხარი: ჩვენ ვართ დემოკრატები, თქვენც ხართ, ჩვენ ვართ სოციალისტები, თქვენ არ ხართ, მაგრამ სოციალიზმისათვის დღეს არ ვიბრძვით, არც მის განხორციელებაზე ვფიქრობთ ახლო მომავალში; ჩვენი მიზანია მოვიპოვოთ ძირითადი პოლიტიკური, ადამიანური უფლებები. თქვენი მიზანიც ეს არის. ნაციონალურ საკითხში ჩვენი პოზიცია იცით, ვიცავთ ყველა დაჩაგრულ ერებს თანასწორად, თქვენსას, ჩვენსას, ყველას და მათ მოთანხმებულ თავისუფალ ცხოვრებას და სხვა. ხატისოვი გულწრფელი კაცი იყო და არ დაუმაღავს არაფერი. მან სავესებით დამეთანხმა, მხოლოდ ეჭვობდა ამხანაგების დაჯერებაში. ლუარსაბი კადეტი, ჩვენც კადეტები ვართ, რანაირათ შეიძლება პარტიულ ამხანაგს არ მივცეთ ხმა და თქვენ მოგცეთო. ვეცდები მაინცო. არჩევნები დამთავრდა კარლოს არჩევით. სომხებში ნაციონალურმა საკითხმა ითამაშა გადამწყვეტი როლი. ანდრონიკაშვილი დასახეს ქართულ ნაციონალისტად და როგორც ამნაირი-სომხების მოწინააღმდეგეთ“ (158. 58-59).

პოლიციის დეპარტამენტმა (პოლკოვნიკი პასტრულინი) ჯერ კიდევ 18 სექტემბერს იცოდა, რომ საერთო კურიაში სომხები სოციალ-დემოკრატებს დაუჭერდნენ მხარს (12. 38). ეს მხარდაჭერა უანგარო რომ არ იყო, არამედ საქმიან გარიგებას წარმოადგენდა, ირკვევა 14 სექტემბრის ბაქოს ოხრანკის დეკეშიდან. ბაქოელი სოციალ-დემოკრატები შეპირდნენ სომხებს, რომ მათი ამომრჩევლები მხარს დაუჭერდნენ „დაშნაკთა“ პარტიის ელიზავეტოპოლელ კანდიდატს. (12. 44).

სოციალ-დემოკრატების და სომხური ბურჟუაზიის საარჩევნო კავშირის დამადასტურებელია არჩევნების შედეგები. „გორში 46 გლეხთა რწმუნებულში 1 სომეხი ერია და ზუსტად ის აირჩიეს (ვ. სტეპანოვი-ბ. კ.) თელავ-სიღნაღ-გორში ესდეკებმა სომხები წამოაყენეს კანდიდატებად. ტფილისში 8-დან მხოლოდ 2 ქართველია, 1-კარლო ჩხეიძე. მოკლედ სდბ და „დაშნაკუთიუნი“ არჩევნებში ბლოკად გამოდიან“-წერდა გ. ბარელი (გერონტი ქიქოძე) (61. 716).

ნაციონალისტური პრესა „დემავოგიას და ერის ღალატს“ უწოდებდა სოციალ-დემოკრატთა მოქმედებას. პეტერბურგის „დენ“ კი წერდა: „ტფილისში 2 ბლოკი ებრძვის ერთმანეთს სოციალ-დემოკრატების და პროგრესისტების, რომელთა კანდიდატები ხატისოვი და ანდრონიკოვია“.

კარლო ჩხეიძე თურმე პეტერბურგშიც იყრიდა კენჭს საბინაო ცენზით (III სათათბიროს სხდომების განმავლობაში იქ ცხოვრობდა) და სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ხელმძღვანელობის განმარტებით, რაც „ბირჟევია ვედომოსტიში“ დაიბეჭდა, პეტერბურგში გამარჯვების შემთხვევაში ტფილისში მის კანდიდატურას მოხსნიდნენ და ასპარეზს ალ. ხატისოვს დაუთმობდნენ.

„ხედავთ, თურმე ჩხეიძესთვის სულერთი ყოფილა ტფილისში აირჩევენ თუ პეტერბურგში-გაკვირვებით აღნიშნავდა „ზაკაკა-ზიე“ და ირონიულად დასძენდა-მაგრამ იქ მარცხი განიცადა, რადგან სოლოლაკელები არ ჰყავდა“.

სოლოლაკი, ტფილისის სომხური ოლიგარქიის უბანი, რომელიც ქალაქის თვითმმართველობაში გაბატონებული სომეხი „მამების“ განსაკუთრებული ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა, მათი იდეოლოგიის და პოლიტიკური ზრახვების აღმასრულებელი ციტადელი იყო.

„სოლოლაკელმა კრეზებმა“ იოლად მოახერხეს მემამულეთა კურიაში ივ. ჯაბადარის გვერდით ალ. ხატისოვის გაყვანაც, რასაც „ისტორიაში დაუვიწყარი ღალატის ამბავი“ უწოდეს პროგრესისტებმა. ფაქტიურად ვიწრო შოვინისტური ინტერესების მქონე „სოლოლაკელთა“ პარტიის წარმომადგენელმა და ბელადმა, ვინც სრულიად უცხო უნდა ყოფილიყო ქართველი მოსახლეობისათვის, არათუ გაბედა თავისი კანდიდატურის წამოყენება, არამედ ტფილისის მაზრის ქართველი თავადაზნაურობისაგან სრული მხარდაჭერა მიიღო (87. 220).

ჩხეიძის მომხრენი ბრალს სდებდნენ ანდრონიკაშვილს: ა) საქართველოში არ ცხოვრობს და ქართველთა ინტერესებს როგორ დაიცავს; ბ) თავისი მოღვაწეობით ცნობილი არ არის საქართველოში, ჩხეიძეს კი ყველა იცნობსო. ამ პრეტენზიებს „კლდეისტები“ „სამაზრო პატრიოტიზმს“ უწოდებდნენ და კონტრარგუმენტებსაც სთავაზობდნენ ოპონენტებს: ა) „საუკეთესო ქართველნი, ქართული აზროვნების კორიფენი: მარი, ავალიშ-

ვილი, ჯავახიშვილი, ცაგარელი იქ ცხოვრობენ და აბა გადაუდგეს წინ ჩვენებური დასელი, რომელიც „ლოტის გორას“ არ გასცილებია და საქართველოს ჭირვარამზე ლექცია წაუკითხოს“ ბ) „ლუარსაბ ანდრონიკაშვილს ყველგან იცნობენ, განა თქვენ რომ 5-6 წლის სათათბიროში წერეთელს და გეგეჭკორს აგზავნიდით, იცნობდა მათ ვინმე“.

4 ოქტომბერს დასრულდა საუბნო არჩევნები და დაიწყო მსჯელობა, ამომრჩევლების გამოკითხვა, პროგნოზირება თუ რომელი კანდიდატი რამდენ ხმას მიიღებდა. ტფილისის გუბერნიაში 55-ის ნაცვლად აირჩიეს 49 ამომრჩეველი, ვინაიდან დუშეთის, ახალციხის და თიანეთის მემამულეთა კურიებში არჩევნები არ შედგა. მუშათა კურიიდან 2 ამომრჩეველი ასევე ტფილისის გუბერნიას იყო მიერთებული, ამდენად ამომრჩეველთა საერთო რაოდენობა 51 კაცს აღწევდა. წინასწარი მონაცემებით ანდრონიკაშვილის მომხრეთა რაოდენობა აღემატებოდა ჩხეიძისას, რასაც მოწმობს პარტიული მონაცემებიც, არჩეულთა შორის იყვნენ: 3 ფედერალისტი, 11 სოციალ-დემოკრატი, 16 პროგრესისტი, 1 ოქტიაბრისტი, 1 ნაციონალისტი, 4 მემარჯვენე, 13 უპარტიო (10. 12).

ამომრჩეველთა საბოლოო სია ასე გამოიყურებოდა:

ტფილისის გუბერნიის ამომრჩევლები

I. ტფილისის მაზრა: 12 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

1. ალექსანდრე ივანეს ძე ხატისოვი (ტფილისის ქალაქის თავი)
2. ივანე სპირიდონის ძე ჯაბადარი (ნაფიცი მსაჯული)
3. დავით ივანეს ძე ყორღანოვი (ნაფიცი მსაჯული)

საქალაქო კურია:

1. არშაკ სერგის ძე ბაბოვი (ტფილისის სათათბიროს ხმოსანი)
2. ნიკოლოზ (კარლო) სიმონის ძე ჩხეიძე (ჟურნალისტი, ყოფილი დეპუტატი)

1. დავით გიორგის ძე გაგლოვეი (სახლის მფლობელი)
2. ანდრეი გიორგის ძე ბებურიშვილი (ნაფიცი მსაჯულის თანაშემწე)
3. არშაკ ჯამალის ძე არუთუნიანცი (სასულიერო სემინარიის პედაგოგი)

1. იოსებ ნიკიტას ძე ხუნუნცი (სომხური სასულიერო სემინარიის რექტორი)
2. გიორგი მიხეილის ძე თუმანოვი (საურთ-საკრედ. მმართ. დირექტორი)
3. გერასიმე ნიკიტას ძე სტეპანოვი (ტფილისის სანიტ. ინსპექტორი)

გლეხთა კურია:

1. აბრაამ ნიკოლოზის ძე საჯივეი (მეწისქვილე)

II. ახალქალაქის მაზრა:

5 ამომრჩეველი

მემამულეთა კურია:

1. გიორგი გაბრიელის ძე ქანანოვი (მემამულე)
2. მუსტაფა ფაგრამ-ბეგ ფალავანდოვი (მილიციის პროპორშნიკი)

საქალაქო კურია:

1. ოპანეს კარაპეტას ძე მეცატუნოვი (ახალქალაქის „სტაროსტა“)

გლეხთა კურია:

1. თოროს ლუკასის ძე ტერ-ეზეკოვი (გლეხი, ენმიადინდამთავრებული)
2. კარაპეტ სარქისის ძე ხრიმიანცი (გლეხი, სომხური განათლებით)

III. ახალციხის მაზრა:

4 ამომრჩეველი (აირჩა 2)

მემამულეთა კურია:

- არ აირჩა 2 ამომრჩეველი

საქალაქო კურია:

1. არმენაკ გიორგის ძე ბულგოვი (პეტერბურგის ოლქის ნაფიცი მსაჯულის თანაშემწე)

გლეხთა კურია:

სულეიმან იბრაჰიმ-ოღლი (გაუნათლებელი გლეხი)

IV. ბორჩალოს მახრა:

7 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

1. ნიკოლოზ ივანეს ძე საგინოვი (ბორჩალოს თავადაზნაურობის წინამძ.)
2. ალექსანდრე მიხეილის ძე სუმბათაშვილი (მემამულე)
3. იოსებ შანშეს ძე შანშიაშვილი (მემამულე)
4. ასან-ბეგ ისრაფილ-ბეგის ძე იედიგაროვი (მემამულე)
5. ისმაილ-ბეგ ალახვერდი-ბეგის ძე იედიგაროვი (მემამულე)
6. სადიყ-ბეგ აბას-ალიბეგის ძე იედიგაროვი (მემამულე)

გლეხთა კურია:

1. გარეგინ სერგის ძე ტერ-აკოფოვი (შულავერის „სტაროსტა“)

V. გორის მახრა:

10 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

1. დავით ლუარსაბის ძე ამილახვარი (მემამულე)
2. როსებ თადეოზის ძე ამირეჯიბი (მემამულე)
3. ალექსანდრე ალექსანდრეს ძე ამირეჯიბი (მემამულე)
4. ვასილ დარისპანის ძე ფალავანდიშვილი (მემამულე)
5. გიორგი ნიკოლოზის ძე ვეზირიშვილი (მომრიგებელი მოსამართლე)
6. ალექსანდრე თევდორეს ძე ყიფშიძე-ფრონელი (ჟურნალისტი, მწერალი)
7. გიორგი დომენტის ძე მაჭარაშვილი (თავადაზნ. მიწის ბანკის გამგე)

საქალაქო კურია:

1. ლეონ სულხანის ძე ამირაგოვი (ნაფიცი მსაჯულის თანაშემწე)

გლეხთა კურია:

1. სერგო ლუარსაბის ძე ლომიძე (გლეხი)
2. ვასილ ისაკის ძე სტეპანოვი (გლეხი)

VI. ღუშეთის მაზრა:
არ აირჩა)

4 ამომრჩეველი (2

მემამულეთა კურია:

არ აირჩა 2 მემამულე.

საქალაქო კურია:

1. ვასილ გიორგის ძე თუჯიშვილი (ვაჭარი)

გლეხთა კურია:

1. გიორგი სოლომონის ძე კობაიძე (ვაჭარი)

VII. სიღნაღის მაზრა:

5 ამომრჩეველი

მემამულეთა კურია:

1. ნიკოლოზ ლაზარეს ძე ტურაშვილი (პრაქტიკანტი ექიმი)

2. კონსტანტინე იოსეს ძე ტყავაძე (ურთ. დახ. კრედ. საზ. დირექტორი)

საქალაქო კურია:

1. გიორგი სერგის ძე ოგანოვი (პრაქტიკანტი ექიმი)

გლეხთა კურია:

1. ბაგრატ სპირიდონის ძე ჭუმბურიძე (ს. ლელიანი, „ზინგერის“ აგენტი)

2. დიმიტრი მიხეილის ძე გონაშვილი (მირზაანის სასოფლო თემის უფრ.)

VIII. თელავის მაზრა:
ველი

5 ამომრჩე-

(5-ვე ს. შილდას მკვი-
დრი)

მემამულეთა კურია:

1. ლუარსაბ ნიკოლოზის ძე ანდრონიკაშვილი (ნაფიცი მსა-
ჯული)

2. აღექსანდრე რევაზის ძე ვახვახიშვილი (მემამულე)

3. დავით გიორგის ძე ჯორჯაძე (სამთო ინჟინერი)

საქალაქო კურია:

1. ლევან რევაზის ძე ვახვახიშვილი (მიწისმზომელი)

გლეხთა კურია:

1. ილია ომანის ძე ხინჩაკაშვილი (გლეხი)

IX. თიანეთის მაზრა:
არ აირჩა)

3 ამომრჩეველი (2

მემამულეთა კურია:

2 ამომრჩეველი არ აირჩა.

კლესთა კურია:

1. წოთემ შინდილიკას ძე დარჩიევი (მუცოველი ქისტო, მიწისმზომელი)

მუშათა რწმუნებულების ყრილობამ აირჩია:

1. პეტრე ფელოტის ძე მუჟინეკო (მჭედელი)
2. ბაგრატ ბადალის ძე მიკირტუმოვი (ცინკოგრაფი)

1912 წლის 20 ოქტომბერს 12 საათზე ტფილისში თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოს შენობაში მარშლის ნაცვალ პავლე თუმანოვის თავმჯდომარეობით გაიხსნა საარჩევნო კრება. 51 ამომრჩეველიდან გამოცხადდა 44 ამომრჩეველი (26. 23) თავმჯდომარის წინადადებით გამოცხადდა შესვენება 14 საათამდე, რომ დაგვიანებულ დეპუტატის ამომრჩეველებსაც შეძლებოდათ ხმის მიცემა, ამ ხნის მანძილზე კი დარბაზში მიმდინარეობდა მსჯელობა კანდიდატების აკარგვიანობაზე. ეს ფაქტი შემდგომში საბაზად გამოიყენა ტფილისის გუბერნატორმა ჩერნიავსკიმ, გააპროტესტა ჩხეიძის არჩევის კანონიერება, რადგან კრებაზე არ შედგა პროტოკოლი და ფაქტიურად 2 საათის მანძილზე მიმდინარეობდა წინასაარჩევნო კამპანია (10. 81).

ვინაიდან არავინ მოვიდა, 14¹⁵-ზე დაიწყო არჩევნები. არჩევნებში არ მონაწილეობდნენ შემდეგი ამომრჩეველები: ხაჯიევი (I მაზრის I უბანი), მეცატუნოვი (II), ტერ აკოფოვი (IV), ასან-ბეგ იედიგაროვი (IV), სადიყ-ბეგ იედიგაროვი (IV), სულეიმან იბრაჰიმ-ოღლი (III), ჭუმბურიძე (VII).

ბარათები შევსებული იყო 3 ენაზე, შემდეგი თანმიმდევრობით: რუსულად, სომხურად და ქართულად. I ეტაპზე, ბარათების მიხედვით ყუთი დაიდგა სამმა კანდიდატმა, ხმები განაწილდა შემდეგნაირად: ლ. ანდრონიკაშვილი – 23 ბარათი, კ.

ჩხეიძე – 18, აღ. ხატისოვი – 1. შემდგომ გაიმართა კენჭისყრა დარჩენილ 2 კანდიდატზე: კ. ჩხეიძე – 26 თეთრი, 18 შავი. ლ. ანდრონიკაშვილი – 21 თეთრი, 23 შავი. (26. 30-31).

ამრიგად IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატად ტფილისის გუბერნიიდან აირჩა ნიკოლოზ (კარლო) სიმონის ძე ჩხეიძე.

ქართული ნაციონალისტური პრესა ძლიერ უარყოფითად შეხვდა ამ ამბავს. გაზეთი „იმერეთი“ ტფილისის ამბებს უკაფშირებს ვარშავის საარჩევნო ოლქში მომხდარ ინციდენტს, სადაც ამომრჩეველთა 2/3 ებრაელი იყო და მოსალოდნელიც იყო დეპუტატად ებრაელის გასვლა. ამის საწინააღმდეგოდ პოლონელები ფიქრობდნენ არჩევნების ბოიკოტირებას. ებრაულმა ლოზმა რუსეთის კადეტთა პარტიის ლიდერის პეტრე მილიუკოვის რჩევით არ წამოაყენა თავისი კანდიდატი, მხარი დაუჭირა ავტონომისტ სოციალ-დემოკრატ იაგელოს პოლონელ ნაციონალისტთა კანდიდატის კუხარუევსკის საპირისპიროდ და გაამარჯვებინა. პოლონელთა ნაციონალური გრძნობები ძლიერ შეურაცხყო ამგვარმა ორპირობამ და ებრაელებს საყოველთაო უნდობლობა გამოუცხადეს (141. 54), პოლონელებს აუკრძალეს ებრაელებთან ვაჭრობა (42. 50).

მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ივ. ჯაბადარის პოზიციამ, რომელმაც ისევე როგორც III სათათბიროს არჩევნებისას ამჯერადაც თეთრი კ. ჩხეიძეს მისცა. განსხვავება ის იყო, რომ წინათ იგი ფედერალისტთა სიით გავიდა, ამჯერად კი „სოლოლაკელთა“ კადეტური სიით. (41.96).

„ხაკავკაზიე“-ს მოჰყავს არჩევნებზე კანონის დარღვევის ფაქტი. თურმე დარბაზში შესვენების პერიოდში ხატისოვი აგიტაციას ეწეოდა ქართველ ამომრჩეველებში ჩხეიძის სასარგებლოდ (კერძოდ, ყიფშიძე, კობაიძე, ამირეჯიბი, ფალავანდოვი, ვახვახიშვილი, ხინჩაკაშვილი, მაჭარაშვილი). როდესაც ჩხეიძის არჩევა გამოცხადდა ა. ბაბოვს სიხარულის ისტერიამ დაუარა, ხუნუნცი ტიროდა, ბედნიერებისგან აცრემლებულმა ხატისოვმა კი პ. თუმანოვი თავისთან, სუფრაზე მიიპატიჟა (87.237).

თვით ნეიტრალური „ზაკ. რეჩ.“-იც კი შეეხო არჩევნების შემდგომ მომხდარს. „აბისელი“ ქართულ პრესას სდებს ბრალს დამარცხებაში, არაორგანიზებულად და უთავბოლოდ იმუშავეთო (84. 245), „რატომღაც იდეალისტები თვლიდნენ – აღნიშნავს „ერთი მარცხის შედეგების“ ავტორი – რომ სომხის ბურ-

უეზია გადავიდოდა თავის გეგმას და ლ. ანდრონიკოვს ერთეული დამსახურების გამო სამეხთა წინაშე, ხმას მისცემდა“. ამ დამსახურებაში ავტორი გულისხმობს ბაქოს მოვლენებში და „დაშნაკცაკანის“ პროცესის დროს ანდრონიკაშვილის ადვოკატობას.

„ნეიტრალთა“ აზრით, სომეხმა ამომრჩეველმა იმთავითვე განაცხადა, რომ „სოციალ-დემოკრატია მათთვის ნაკლები ბოროტებაა“, ამდენად თვით ანდრონიკოვის მომხრენი არიან დამნაშავენი, როდესაც არჩევნები ბედის სასწორზე მიაგდეს და სომეხთათვის გამაღიზიანებელ-დამამცირებელ წერილებს წერდნენ, ვითომც ლ. ანდრონიკოვის მხარდასაჭერად. (84. 242).

სომეხთა საქციელს შეფასება თვით სომეხებმაც მისცეს. მაგალითად გ. გ. ევანგულოვი წერდა: „ჩემთვის აბსოლუტურად გასაგებია სოციალისტი სომეხების და „დაშნაკცაკანის“ პოზიცია, არ მესმის მხოლოდ სომეხი ნაციონალისტებისა – ისინი ვითომც წინასწარ არჩევნებში სოციალ-დემოკრატებს ებრძოდნენ და პროგრესისტთა სიით იყვნენ არჩეულნი (მართლაც საკითხავია, რაღა საჭირო იყო ცალკე სია თუ სოციალ-დემოკრატების მომხრენი იყვნენ? – ბ. კ). განა პაპაჯანოვის ნაცვლად ერევანში ბეკზადიანს რომ გაემარჯვნა, ეროვნული ტრაგედია არ იქნებოდა სომეხთათვის?“ (87. 237). ავტორი არწმუნებს მკითხველს, რომ ანდრონიკაშვილი სულაც არ არის შოვინისტი, ის ამაღლდა „საერთო პრობლემებამდე“, ბაქოს და „დაშნაკცაკანის“ ამბები კი მისი „სომხოვილობის“ მაუწყებელია.

სოციალ-დემოკრატები ფედერალისტთა ბრალდებებზე თავს იმართლებდნენ და კონტრარგუმენტებით იქით სდებდნენ ბრალს. „ჰოტენტოტური ლოდიკის“ ავტორი აღნიშნავს: „როდესაც „სახალხოელები“ იძახიან დაშნაკებს შეეკარითო, მათ რატომღაც ავიწყდებათ 1904 წლის კონფერენცია, 1905 წლის სომეხ-თათართა შეტაკება, ყოველთვის რომ სომეხთა მხარეზე იდგნენ. I დუმაშიც ფედერალისტებმა სპარათაშვილი სომეხების წყალობით გაიყვანეს, ხოლო სომეხებმა – სომეხი, ფედერალისტთა დახმარებით. შემდეგ „რასკოლი“ მოხდა, დაშნაკები მარცხნივ გადაიხარნენ. ჩვენ არავითარი ბლოკი არ გვაქვს არცერთ პარტიასთან და თვით „სახალხოელთა“ დამსახურებაა, რომ სომეხები ჩვენ მოგვემხრნენ, რაც სომეხ-ებრაელთა პაგრო-

მებისკენ მოწოდება აქვთ, რომელი ნორმალური სომეხი დაუტყერდა მხარს. (34. 2).

კარლო ჩხეიძის არჩევამ ხელისუფლების წრეებშიც ვნებათაღელვა გამოიწვია, განსაკუთრებით იმ ხმებთან დაკავშირებით, რომლებიც ტფილისში გავრცელდა და ეხებოდა კ. ჩხეიძის კანდიდატურის წამოყენებას პეტერბურგში. გაზ. „ლუმბა“ დაბეჭდა ჩხეიძის წინასაარჩევნო სიტყვა, სადაც ის პეტერბურგში კენჭისყრის მიზეზად ასახელებდა ტფილისში სოციალ-დემოკრატთა ძლიერ შევიწროებას, „აკაკი ჩხენკელი 1 წლის წინ მხოლოდ იმიტომ გაასახლეს, რომ გაიგეს მისი სურვილი დეპუტატად გახდომისა“ – აცხადებდა იგი (11. 83).

აღბათ ამ პუბლიკაციიდან გაირკვა ჩხეიძის ერთდროული კენჭისყრის ამბავი და ტფილისის გუბერნატორმა წერილიც გაუგზავნა პეტერბურგის ქალაქისთავ დრანევსკის, სადაც აღნიშნული ფაქტის დადასტურება სთხოვა (84. 247), პასუხი დადებითი აღმოჩნდა – ნ. ს. ჩხეიძეს მართლაც ეყარა კენჭი პეტერბურგში ბინის დამქირავებლის ცენზით, მაგრამ ამომრჩეველთა არჩევნებზე მარცხი განეცადა. ტფილისის გუბერნატორი მიუთითებდა, რომ ამით დაირღვა 1907 წლის 3 ივნისის საარჩევნო კანონის მე-12 და 57-ე მუხლი. ამიტომ გუბერნატორის აზრით არჩევნების შედეგები უნდა გაუქმდეს და გადაიდოს მომავლისთვის, ხოლო კანონის 329-ე მუხლის ძალით ჩხეიძე უნდა დაისაჯოს (84. 252).

აღნიშნულ პროტესტებს ყურადღება არ მიაქცია სათათბირომ და როგორც ჩხეიძის, ისე სკობელევის არჩევა დაამტკიცა IV განყოფილების თანხმობის შემდგომ. (53. 4). ადმინისტრაციის თვითნებობის ნიშანდობლივი მაგალითია კოტე ჯაფარიძის (კარლო ჩხეიძის საარჩევნო კამპანიის ხელმძღვანელი) თავგადასავალი. პოლკოვნიკ პასტრულისის მოთხოვნით გუბერნატორმა ჩერნიავსკიმ იგი გაანთავისუფლა ტფილისის მმართველობის იურისტ კონსულტის თანაშემწის მოვალეობისაგან და მხოლოდ არჩევნების დასრულების შემდგომ აღადგინეს. (22. 64, 300).

* * *

ტფილისის გუბერნიის რუსთა კურიაში 4 პარტია დაუპირისპირდა ერთმანეთს: 1) „რუსული პატრიოტული საზოგადოება“

(თ. ტიმოშკინის კანდიდატურას აყენებდნენ. პერიოდული ორგანო „Летопись П. О.“). 2) „რუსები ამიერკავკასიაში“ (კაზარინოვის კანდიდატურას ემხრობოდნენ. პერიოდული ორგანო „Русское дело“). 3) პროგრესისტთა პარტია (პროხანოვის კანდიდატურას აყენებდნენ. მათ მიუერთდნენ სექტანტები და სოციალ-დემოკრატები. გაზ. „Утро Тифлиса“). 4) „რუს ნაციონალისტთა პარტია“ (სტრელობიცკის კანდიდატურა. გაზ. „Голос Кавказа“). (22. 53; 12. 38, 58).

III სათათბიროს დეპუტატი ტიმოშკინი დამარცხდა ტფილისის საარჩევნო უბანში. საკმაო წარმატებას მიაღწია ახლადშექმნილმა რუს ნაციონალისტთა პარტიამ. ამ პარტიას შუალედური მდგომარეობა ეკავა პროგრესისტებსა და მემარჯვენე ნაციონალისტებს შორის, რომლის ლიდერიც ტიმოშკინი იყო.

პარტიის საარჩევნო კომიტეტი შემდეგ დებულებებს უყენებდა სათათბიროს მომავალ დეპუტატს: 1) რუსეთის იმპერიის მთლიანობის განმტკიცება, ბრძოლა ყოველგვარი ავტონომიების წინააღმდეგ. 2) იმპერიის სამხედრო ძალების გაძლიერება. 3) მართლმადიდებელი ეკლესიის საჭიროებათა დაცვა, მრევლის განვითარება. 4) სარწმუნოების თავისუფლება. 5) ენათა თავისუფლება, იმ პირობით, რომ სკოლებსა და ოფიციალურ დაწესებულებებში იქნება სახელმწიფო ენა – რუსული. 6) თანასწორუფლებიანობა იმ ერების, რომელთა მოქმედება ეთანხმება სახელმწიფოებრივ ინტერესებს. 7) სკოლის ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი და ეროვნულ-პატრიოტული განვითარება. 8) გლეხთა მიწათმფლობელობის ფართო გაუმჯობესება და რუსების გადმოსახლება თავისუფალ სახაზინო მიწებზე. 9) საქალაქო თვითმმართველობის რეფორმა. ერობის შემთხვევაში რუსთა ინტერესების დაცვა. (61. 696).

საბოლოოდ ტფილისში არჩევნებმა ასეთი შედეგები მოგვცა: 1) პროგრესისტები – 1130 ხმა; 2) ნაციონალისტები – 599 ხმა; 3) რუსთა პატრიოტული პარტია – 411 და 4) „რუსები ამიერკავკასიაში“ – 125 ხმა. (42. 4; 8. 217).

პოლიციის დეპარტამენტის ინფორმაციით სოციალ-დემოკრატები ლოდინის ტაქტიკით მოქმედებდნენ. თუ ამიერკავკასიის მასშტაბით მემარჯვენეთა უპირატესობა დაფიქსირდებოდა, მემარცხენეთა ხმების გაუყოფლობის მოსაზრებით, სოციალ-დემოკრატი ამომრჩევლები ხმას მისცემდნენ პროგრე-

სისტებს. მემარცხენეთა უპირატესობის შემთხვევაში კი თავისი კანდიდატის გაყვანას შეეცდებოდნენ (12. 38), რაც გააკეთეს კიდეც.

საქართველოში პროგრესისტების წარმატების მიუხედავად, არჩევნების საბოლოო ბედი აღმოსავლეთ ამიერკავკასიამ გადაწყვიტა, სადაც საგრძნობი იყო სოციალ-დემოკრატების გავლენა. ყალბი ბარათების გამოყენებაში, „მკვდარი სულების“ ჩართვით შემჩნეულნი იყვნენ პატრიოტები და სოციალ-დემოკრატები (103. 134).

1912 წლის 20 ოქტომბერს ტფილისის საქალაქო მმართველობის შენობაში გამართებულ ბეზობრაზოვის თავმჯდომარეობით გამართულმა კრებამ, რომელსაც 68 ამომრჩეველიდან 62 ესწრებოდა, შემდეგი შედეგები აჩვენა, ბარათებით: მ. ი. სკობელევი (28), ი. ს. პროხანოვი (10), ა. ტ. სნარსკი (6), ა. ა. კრასოვსკი (11). ვინაიდან ბოლო სამეულში გამოკვეთილი უპირატესობა არავის ჰქონდა. კენჭისყრაში მონაწილეობა ოთხივე კანდიდატმა მიიღო: მ. ი. სკობელევი – 43 თეთრი, 18 შავი. ი. ს. პროხანოვი – 18 თეთრი, 43 შავი. ა. ტ. სნარსკი – 28 თეთრი, 33 შავი. ა. ა. კრასოვსკი – 15 თეთრი, 46 შავი. (91. 239).

მათე ივანეს ძე სკობელევი (1885-1938) – სათათბიროს ყველაზე ახალგაზრდა დეპუტატი, აღმსარებლობით მოლოკანი, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრი. პროფესიით ინჟინერ-ტექნოლოგი. დაამთავრა ვენის პოლიტექნიკური ინსტიტუტი. წისკვილების მფლობელი ბაქოში. IV სახელმწიფო სათათბიროში მისი საარჩევნო კამპანიის ორგანიზატორი იყო ინა კორენევა, ნ. ჟორდანიას ცოლი, რისთვისაც მას 3 წლით კავკასიაში ცხოვრება აეკრძალა (158. 61). მოგვიანებით სკობელევი იყო კერენსკის დროებით მთავრობაში შრომის მინისტრი. შეეწირა 1937 წლის რეპრესიებს.

§ 4. IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატის არჩევნები დასავლეთ საქართველოში

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებობდა ორი საარჩევნო ოლქი: 1. ქუთაისის გუბერნია და 2. სოსუმის, ბათუმის, ართვინის ოკრუგები.

ქუთაისის გუბერნიაში, მონოთნიკურობიდან გამომდინარე სრულყოფილად იყო წარმოდგენილი ყველა პოლიტიკური ძალა და მიმდინარეობა. აქ ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ სოციალისტ-ფედერალისტები (კანდიდატი კიტა აბაშიძე), სოციალ-დემოკრატები (ეგვინი გეგეჭკორი) და პროგრესისტები (ვლადიმერ მიქელაძე).

31 აგვისტოს ქუთაისის ქალაქის თავის დავით ლორთქიფანიძის მეთაურობით უპარტიო პროგრესისტთა ჯგუფმა დეპუტატობის კანდიდატად წამოაყენა ვლადიმერ მიქელაძის კანდიდატურა (21. 77; 84. 200).

ვლადიმერ მიქელაძემ განსაკუთრებული აუიოტაუით დაიწყო საარჩევნო კამპანია. იგი საბანკო მოღვაწე და პოლიტიკაში შემთხვევითი კაცი იყო. დეპუტატობა მას პირადი მიზნების განსახორციელებლად სჭირდებოდა, რასაც ისიც მოწმობს, რომ მის უკან არ იდგა პარტია, საარჩევნო კამპანიას ფაქტიურად თავისი ხარჯით წარმართავდა, თუმცა კი თავს პროგრესისტად აცხადებდა და გარკვეული პოლიტიკური პროგრამაც ჰქონდა. ეს უპარტიობა მიქელაძეს როგორც ჩანს ძლიერ აწუხებდა. არჩევნების შემდგომ 1912 წლის ნოემბერში პეტერბურგში გამართულ პროგრესისტთა ყრილობაზე დღის წესრიგის გვერდის ავლით პარტიის შექმნის საკითხი წამოჭრა მიქელაძის ჯგუფმა. ამის შედეგი იყო რაიონული ორგანიზაციების შექმნა. მათ შორის ტფილისშიც, თუმცა პარტიის დაფუძნების საკითხი მაინც არ განუხილავთ. (188. 174-175).

12 სექტემბერს ქუთაისის მმართველობის შენობაში პროგრესისტთა თავყრილობაზე გაჩნდა ფედერალისტებთან ბლოკის შეკერვის და ქუთაისში ყოველდღიური გახეთის დაარსების აზრი. „ნ წელია სათათბიროში იგზავნება ქართული ინტერესებისადმი გულგრილად განწყობილი დეპუტატი... დროა სოციალ-დემოკრატის მეურვეობას თავი დააღწიოს ქართველობამ და ეროვნულ ძალთა ერთიანობით გამარჯვების შანსი წავართვათ

ესდევებს“ (22. 2; 84. 213). ეს ინიციატივა ვერ განხორციელდა ამ ორ ბანაკს შორის პრინციპულ საკითხებში შეუთანხმებლობის მიზეზით.

გიორგი ღასხიშვილის ცნობით, მიქელაძე ადრე პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა, თანამშრომლობდა რუსულ („გეტერანის“ ფსევდონიმით) და ქართულ („დავიწყებული მწერლის“ ფსევდონიმით) პრესაში, იყო ტფილისის სასოფლო-სამეურნეო ბანკის მმართველი, საიდანაც აირჩიეს რუსეთის საურთიერებო კრედიტის საზოგადოების ცენტრალური ბანკის გამგეობის წევრად. რწმენით კადეტებს განეკუთვნებოდა და ჭირის დღესავით სძულდა ყოველგვარი სოციალიზმი (147. 286).

თავისი პოლიტიკური კრედიტ ვლადიმერ მიქელაძემ გადმოსცა 24-გვერდიან წიგნაკში „ვინ ხარ შენ“, სადაც ის ხაზგასმით ჩამოთვლის თავის დამსახურებებს, „სახელოვან ბიოგრაფიას“, რაც ხშირად კუროსულ სახესაც ღებულობს. მაგალითად ის წერს: ბანკის დირექტორი ვარ, 15-ათასიანი ჯამაგირი მაქვს, მინისტრთან მისაუზმია და „რეჩიც“ მითქვამსო.

ამ წიგნაკში აზროვნების ასეთ „მარგალიტებსაც“ წააწყდება კაცი: „რუსეთის მიერ ნაყოფიერი და მდიდარი ტერიტორიების ხელთ გდება ვერც პეტრე დიდმა და ვერც მისმა მემკვიდრეებმა ვერ შეძლეს. ამ საქმის შესრულება შესაძლოდ შეიქნა მხოლოდ მაშინ, როცა საქართველომ ნებაყოფლობით მიიღო რუსეთის ქვეშევრდომობა და რუსეთს მხარი გაუმაგრა“. პატივმოყვარეობისგან დაბრმავებული კაცის განცხადებას ჰგავს შემდეგი სიტყვები: „ჩემს სამშობლოში 22 წელი გავატარე, შემდეგ კი პეტერბურგში გადავედი. ამ დიდ და მაღალ პატივზე მე უარი ვერ ვყავი, განა კი პეტერბურგში ჩემი ქვეყნისთვის უსარგებლო ვიქნები. თქვენ ერთი აბაზისთვის ეშმაკს ჯურღმულში ჩაყვებით და იქ კელაპტარს აუნთებთ და რატომ გიკვირთ ტფილისის პეტერბურგი ვამჯობინო და 5000 მანეთს 15 000 მანეთი“. ამ სიტყვებზე გ. ბარელი შენიშნავდა: „ამისთანა კაცი 100 000-ად საქართველოსაც გაყიდისო“ (61. 697).

მიქელაძის დაქირავებული აგენტები ხალხში ავრცელებდნენ ამ წიგნაკს და ფარულ აგიტაციასაც ეწეოდნენ (61. 700), რაც ხშირად წიგნაკის თავზე გადახევით მთავრდებოდა (მაგ: შორაპანში). თუმცა ქუთაისში გამოსვლისთანავე დაიტაცეს (84. 207). მიქელაძემ ქუთაისში საარჩევნო ბიუროც კი მოაწყო, სადაც

ნებისმიერ მსურველს შეეძლო მისვლა და მუდმივი მორიგე-
მდივნის საშუალებით ყველანაირი ინფორმაციის მიღება კან-
დიდატზე, მის პოლიტიკურ მრწამსზე.

ფულს ამ ბიუროს შენახვისთვის, როგორც „მიქელაძისტები“
ამტკიცებდნენ ე. წ. „მოწინავე ელემენტები“ იღებდნენ. (61. 695).
მიქელაძე არ ერიდებოდა საარჩევნო კამპანიაში ბინძური ხერ-
ხების გამოყენებასაც, თავისი წიგნაკის საშუალებით მან ხმები
გაუვრცელა კიტა აბაშიძეს, თითქოს ის საზღვარგარეთ გაიქცა
(სინამდვილეში კ. აბაშიძე სამკურნალოდ იყო წასული) და
ჭიათურის ბანკის 100 000 მანეთი გაიტაცა, რასაც ბანკის თა-
ნამშრომლებს გადაახდევინებსო. (42. 5). ამ ბრალდებაზე „და-
სელებიც“ კვერს უკრავდნენ – მართალია, რადგან კიტა არ
პასუხობსო. ფოთში „მიქელაძისტები“ დემაგოგიას ეწეოდნენ –
ფედერალისტებს ხმა არ მისცეთ, თორემ კიტა სათათბიროში
თუ გავიდა „საფუთო გადასახადს“ მოვისპობთო. (50. 149).

მიქელაძის მოქმედებას და კანდიდატურას ყველა მოწი-
ნაადმდევე ბანაკის პროტესტი მოჰყვა. სოციალ-დემოკრატები
მას დაცინვით „პეტერბურგის ბანკიდან მოვლენილ მესიას“
უწოდებდნენ. (29. 1) და ისეთ პიროვნებად თვლიდნენ, რომელ-
საც დაჯგუფება ჰყავს არა გარკვეული პროგრამის, არამედ
საკუთარი პერსონის გარშემო. სწორედ ამიტომ მოუწოდებდნენ
ამომრჩეველებს, თუ „იმერული კენტობიას“ და „ნათელ-
მირონობის“ საზოგადო ასპარეზზე გაბატონება არ გსურთ მი-
ქელაძე გააშავეთო. ზოგი უფრო შორს მიდიოდა არჩევნების
შეფასებისას, სოციალ-დემოკრატები იმასაც კი წერდნენ: „ქუ-
თაისის გუბერნიაში თავადურ-ნათესაური ჭიდაობაა მიქელა-
ძეებსა და აბაშიძეებს (ე. ი. ზემო და ქვემო იმერეთს) შორის“
(29. 1).

ვასილ წერეთელი („ურო“) ვ. მიქელაძეს „დახავსებულ,
დრომოჭმულ საზოგადო მოღვაწეს“ უწოდებს (42. 5). თვით
ნეიტრალური „თემიც“ კი ასე ახასიათებდა მას: „მართალია ვ.
მიქელაძემ თვით წამოაყენა თავი კანდიდატად, მაგრამ მას
მხარს უჭერს ყველა რეაქციონურ-შავრაზმული ელემენტი, ისი-
ნი ელოდნენ ბელადს, რომელიც გამოჩნდა და ახლა ჩაეჭიდნენ
და ცდილობენ გაათრიონ სათათბიროში. ამიტომ მასთან
ბრძოლაში სიფრთხილეა საჭირო“ (41. 89).

ვლადიმერ მიქელაძე ჯერ კიდევ 1907 წლის სათათბიროს არჩევნებზე ბათუმში აცხადებდა, არავითარი პოლიტიკური მრწამსი არ მაქვს და პოლიტიკაც სისულელედ მიმაჩნიაო. (50. 138), სასტიკად უარყოფდა ეროვნულ ავტონომიას და სრული ერობის განხორციელებით კმაყოფილდებოდა. მის სადეპუტატო მიზანდასახულობაში 4 პუნქტი შედიოდა: 1. ერობა, 2. უნივერსიტეტი, 3. ბატონყმობის ნაშთების მოსპობა. 4. ენის, ლიტერატურის, ეკლესიის და ხალხის უფლებების დაცვა. (50. 143).

ფაქტიურად ყველა ეს პუნქტი შედიოდა ადმინისტრაციის განზრახულობაში, მათზე საზოგადოებაში მიმდინარეობდა მსჯელობა, კამათი, ნაწილი აღსრულდა კიდევ. ამდენად მიქელაძის საპროგრამო დებულებები ღია კარის მტვრევა იყო. ამ პიროვნებას რომ დასაყრდენი არ გააჩნდა ქუთაისის მსხვილი მიწათმფლობელების არჩევნებმაც დაადასტურა, სადაც ვ. მიქელაძემ მარცხი 2-ჯერ განიცადა. პირველი არჩევნებისას, როცა შეატყვევს ვმარცხდებითო, მისი ძმა დიმიტრი მიქელაძე შეიჭრა ოთახში და ყუთები გადააბრუნა, რის გამოც არჩევნები გაუქმებულად გამოაცხადეს. „ყუთების გადაბრუნების“ მანევრი წარმატებით გაიმეორეს ბანძის არჩევნებზეც (8. 95).

სასტიკი დამარცხება განიცადა ამ პარტიამ ქუთაისის საქალაქო არჩევნებზეც, 3380 ხმიდან მათ 34 მიიღეს, მხოლოდ ქუთაისის მემამულეთა კურიიდან მოხერხდა 4 კადეტურად განწყობილი ამომრჩევლის გაყვანა.

სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის კანდიდატს კიტა აბაშიძეს, მისი საქართველოში არ ყოფნის მიუხედავად, „კოლხიდა“ „იმერეთი“ და „სახალხო გაზეთი“ ბრწყინვალე აგიტაციას უწევდა. ვასილ წერეთელი ეგვიპტი გეგეჰკორის ფონზე, რომელსაც პროლეტარიატის დეპუტატად თვლიდა და საყვედურობდა III სათათბიროში 5 წლის მანძილზე ავტოკეფალიის, თვითმმართველობის და გლეხთა საკითხის დაუყენებლობას, კიტა აბაშიძეს ყველაზე ღირსეულ კანდიდატად მიიჩნევდა საქართველოში (42. 5). მის საარჩევნო კამპანიას ადგილებზე წარმართავდნენ: ვასილ წერეთელი, იოსებ ასლანიშვილი (ნოვოროსიისკის უნივერსიტეტის სტუდენტი) – ქუთაისში, სვიმონ მდივანი (პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტი) – რაჭაში, პეტრე ქავთარაძე (ნოვოროსიისკის უნივერსიტეტის სტუდენტი) – სამეგრელოში.

კ. აბაშიძეს არჩევნებში გამარჯვებაში განსაკუთრებით შეუშალა ხელი ადმინისტრაციის თვითნებობამ. იგი ვაჭარ-მრეწველთა ცენზით შორაპნის მაზრის მემამულეთა კურიაში იყრიდა კენჭს და აშკარა უპირატესობაც ჰქონდა, მაგრამ შორაპნის მაზრის მიწათმფლობელთა სახელით რაედენ ჩხეიძემ თხოვა მეფისნაცვალს ვაჭარ-მრეწველთა ჩამოშორება, რადგან მსხვილი მიწათმფლობელები უმცირესობაში მოექცნენ (50 მემამულე, 800 მრეწველი) და თავისთვის სასურველ კაცს ვეღარ გაიყვანდნენ.

მეფისნაცვლის კანცელარიის განმარტებით I და II სათათბიროს არჩევნების დროს საქალაქო კურიის არქონის გამო სამი მაზრის ვაჭარ-მრეწველები მიუერთეს მსხვილ მიწათმფლობელებს (8. 19-21), ახალი კანონის 154-ე მუხლი კი ადმინისტრაციას ლავირების საშუალებას აძლევდა და არჩევნებამდე 2 დღით ადრე, 26 სექტემბერს მეფისნაცვლის განკარგულებით შორაპნის, რაჭის და ლეჩხუმის მაზრის ვაჭრები, მოხელენი და სამღვდლოება ქუთაისის საქალაქო კურიას მიუერთეს, ამიტომ არჩევნები 28 სექტემბრიდან 4 ოქტომბერს გადაიტანეს. ფაქტიურად ავიტაციისთვის დრო აღარ რჩებოდა და ქუთაისში სოციალ-დემოკრატების გავლენა უფრო იგრძნობოდა (ამასთან აქ ამომრჩეველად გადიოდა მათი დეპუტატობის კანდიდატი – ვეგენი გეგეჭკორი, რომლის საარჩევნო კამპანიას მეთაურობდა გრიგოლ ურატაძე –23. 58, 74-75).

ფედერალისტებს სასწრაფოდ მოუწიათ მოსე ქიქოძის ნაცვლად ქუთაისის საარჩევნო სიაში აბაშიძის ჩასმა და შემდეგი სიის წარდგენა არჩევნებზე: 1. ივანე (კიტა) გიორგის ძე აბაშიძე. 2. გრიგოლ ივანეს ძე გველესიანი. 3. დავით ბესარიონის ძე ხელთუფლიშვილი. (პროფესიით – სამივე ადვოკატი).

სოციალ-დემოკრატებმა შემდეგი სია წარმოადგინეს: 1. ვეგენი გეგეჭკორი, 2. ლეო ნათაძე (პედაგოგი), 3. მიხეილ მგალობლიშვილი (ექიმი) და გაიმარჯვეს კიდევ 2121 ხმით 1226 ხმის წინააღმდეგ. 8500 ამომრჩეველიდან მივიდა 3500 კაცი. უნდა აღინიშნოს, რომ სოციალ-დემოკრატები ჩვეულ დემაგოგიას მიმართავდნენ, ხმებს ავრცელებდნენ, თუ ვეგენის არ აირჩევთ დააპატიმრებენო და ა. შ... (61. 721).

4 ოქტომბრის არჩევნები ქუთაისის უბანში გაუქმდა და ე. გეგეჭკორი საარჩევნო სიიდან ამოიშალა. სამაზრო კომისიის

გადაწყვეტილება განაპირობა იმან, რომ ე. გეგეჭკორს ქუთაისში შესაბამისი ცენზი არ ჰქონდა. იგი თავდაპირველად ემზადებოდა სენაკის მაზრაში, საიდანაც ის III სათათბიროში აირჩიეს, მაგრამ ვინაიდან შეატყო გამარჯვების ალბათობა თავისი თავი ქუთაისში გადაატანინა ბინის მოქირავნის ცენზით. გეგეჭკორი ბინის მოქირავნედ ითვლებოდა 5 წლის მანძილზე პეტერბურგში, III სათათბიროში მოღვაწეობის მანძილზე და ქუთაისში არჩევნების წინ ბინის დაქირავება მას კანონის თანახმად ცენზში ვერ ჩაეთვლებოდა. (50. 231). მისი მოქმედების სისწორე დაადასტურა არჩევნების შედეგებმა, როდესაც სენაკში ფედერალისტებმა გაიმარჯვეს, ხოლო ქუთაისში მისი გამოკლების მიუხედავად კვლავ სოციალ-დემოკრატებმა. იქ მათი პოლიტიკური ღობი მყარი იყო.

ამის მიუხედავად სოციალ-დემოკრატები აკრძალულ იღეთესაც იყენებდნენ. არჩევნების წინ ხელადის სტამბიდან, ქუთაისში, ჩუმად გაიტანეს 250 ბიულეტენი, დაარტყეს ზედ ქალაქის მმართველობის ბეჭედი და ხმის არმქონე მოსახლეობას დაურიგეს. ამ საქმის ინიციატორები: სერგო არსენიძე (ნაფიცი მსაჯულის თანაშემწე) და ვიქტორ მახვილაძე (საქმეთა მწარმოებლის თანაშემწე) პოლიციამ დააპატიმრა (12. 85-88; 116. 219).

როგორც ვნახეთ ადმინისტრაციამ საარჩევნო სრიკებით საწყის ეტაპზევე ერთმანეთს დაუპირისპირა და თავიდან მოიშორა ორივე არასასურველი კანდიდატი: გეგეჭკორი და აბაშიძე. განმეორებითი არჩევნებიც ქუთაისის საქალაქო კურიაში 17 ოქტომბერს ფედერალისტებმა 370 ხმით წააგეს. ადმინისტრაციამ მეორე არჩევნების შედეგებიც და ფოთის საქალაქო კურიის არჩევნებიც გააუქმა. ვინაიდან 2 დღეში დეპუტატის არჩევნები იყო დანიშნული იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტრომ შეუძლებლად ცნო ასეთ შემჯიდრობულ ვადებში განმეორებითი არჩევნები და ქუთაისის გუბერნია 5 ამომრჩევლის გარეშე დატოვა (9. 67-102, 143).

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ქუთაისის გუბერნიაში, გარდა რაჭის და ზუგდიდის მაზრებისა, ყველგან 2-3 ჯერ მაინც მოეწყო არჩევნები. (8. 37, 62). გასაჩივრებებით განსაკუთრებით „მიქელადისტები“ აქტიურობდნენ.

ფედერალისტებმა კიბა აბაშიძის ნაცვლად დეპუტატობის კანდიდატად წამოაყენეს ვარლამ გელოვანი (ლენხუმის მაზრის

ამომრჩეველი), ხმები ამის შესახებ მანამდეც იყო, თუმცა თვით გელოვანი უარყოფდა თავისი კანდიდატურის შესაძლებლობას (84. 231). ეს მოხდა ფაქტიურად არჩევნებამდე ორი დღით ადრე, რაც ძალიან ართულებდა მის მდგომარეობას, მაგრამ სოციალ-დემოკრატებსაც აღარ ჰყავდათ გამოკვეთილი ლიდერი.

ვარლამ ლევანის ძე გელოვანი (1878-1915) – დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი. ნაფიც მსაჯულთა კორპორაციამ თავის მდივნად აირჩია. I სახელმწიფო სათათბიროში ავტონომისტთა ფრაქციის (თავმჯდომარე: ბოდუენ დე კურტენე) მდივანი იყო.

ვიდრე მიმოვიხილავდეთ 20 ოქტომბრის არჩევნებს, წარმოვადგინო ჩვენს მიერ შედგენილ ამომრჩეველთა პარტიული კუთვნილებების სქემას და მათ ვინაობას მაზრების და კურიების მიხედვით. (96. 42; 8. 56; 9. 17).

I. მემამულეთა კურია:

დეპუტატის 22 ამომრჩეველი.

(არჩევნები გაიმართა – 16 და 19 სექტემბერს).

შორაპნის მაზრა – 400 რწმუნებული (200 ფედერალისტი) – აირჩიეს

4 ფედერალისტი ამომრჩეველი.

ოზურგეთის მაზრა – 40 რწმუნებული (30 სოც-დემოკრატი) – აირჩიეს

3 სოციალ-დემოკრატი ამომრჩე-

ველი.

ლენხუმის მაზრა – 35 რწმუნებული (30 ფედერალისტი) – აირჩიეს

2 ფედერალისტი ამომრჩეველი.

რაჭის მაზრა – 35 რწმუნებული (ერთხმად) – აირჩიეს

3 ფედერალისტი ამომრჩეველი.

სენაკის მაზრა – 280 რწმუნებული (120 ფედერალისტი) – აირჩიეს

3 ფედერალისტი ამომრჩეველი.

ქუთაისის მაზრა – 50 რწმუნებული (30 პროგრესისტი) – აირჩიეს

4 პროგრესისტი ამომრჩეველი.

ზუგდიდის მაზრა – 40 რწმუნებული (ერთხმად) – აირჩიეს

3 ფედერალისტი ამომრჩეველი.

II. საქალაქო კურია:

დეპუტატის 7 ამომრჩეველი

(არჩევნები გაიმართა – 28 სექტემბერს. განმეორებით ქუთაისში – 17 ოქტომბერს).

ქ. ზუგდიდი – (279 ხმის უპირატესობით) – აირჩიეს 1 ფედერალისტი ამომრჩეველი.

ქ. ოზურგეთი – (30 ფედერალისტი, 270 ს. დ.) – აირჩიეს 1 სოციალ-დემოკრატი ამომრჩეველი.

ქ. ფოთი – (260 ფედერალისტი, 485 ს. დ.) – აირჩიეს 2 სოციალ-დემოკრატი (გაუქმდა).

ქ. ქუთაისი – (1480 ფედერალისტი, 1850 ს. დ.) – აირჩიეს 3 სოციალ-დემოკრატი (გაუქმდა).

III (გლეხთა) კურიაში არჩევნები 14 სექტემბერს გაიმართა ლეჩხუმის მაზრაში გაიმარჯვა ფედერალისტმა, ზუგდიდში „ალიონელ-ავტონომისტმა“. დანარჩენი 7 ადგილი სოციალ-დემოკრატებს ხვდათ წილად.

ქუთაისის გუბერნიის ამომრჩეველები

შორაპნის მაზრა:

6 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

1) პეტრე (ალექსანდრე) ალექსანდრეს ძე წერეთელი (იურისტი).

2) იოსებ ალექსანდრეს ძე გუნცაძე (ავტონომი).

3) ილია ზურაბის ძე აბაშიძე (აზნაური).

4) ალექსანდრე ხახულის ძე აბაშიძე (აზნაური).

გლეხთა კურია:

1) არჩილ დიმიტრის ძე არაბიძე (გლეხი).

2) გრიგოლ მიხეილის ძე ფხალაძე (გლეხი).

ოზურგეთის მაზრა:

ველი.

5 ამომრჩე-

მემამულეთა კურია:

- 1) პლატონ დიონისეს ძე ტუსკია (აზნაური).
- 2) ივანე საყვარელას ძე ნიკოლაიშვილი (აზნაური).
- 3) ვადერიან პორფირეს ძე ჭყონია (აზნაური).

საქალაქო კურია:

- 1) იოზ ამბაკოს ძე ღღონტი (ვაჭარი).

გლეხთა კურია:

- 1) პანტელეიმონ გიტოს ძე ჭანიშვილი (გლეხი).

ლენხუმის მაზრა:

3 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

- 1) ვარლამ ლევანის ძე გელოვანი (ნაფიცო მსაჯული).
- 2) ოთარ თენგიზის ძე დადეშქელიანი (თავადი).

გლეხთა კურია:

- 1) სამსონ გაბრიელის ძე ფრუიძე (გლეხი).

რაჭის მაზრა:

4 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

- 1) დიმიტრი ალექსანდრეს ძე ყიფიანი (თავადი).
- 2) ალექსანდრე იოსების ძე კვიტაშვილი (აზნაური).
- 3) სიმონ თომას ძე ჯაფარიძე (აზნაური).

გლეხთა კურია:

- 1) სიმონ იოსების ძე ალლაძე (გლეხი).

სენაკის მაზრა:

6 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

- 1) ვლადიმერ ნესტორის ძე დადიანი (თავადი).
- 2) ვლადიმერ (ბონდო) მიხეილის ძე მიქელაძე (თავადი).
- 3) ირაკლი ფილიპეს ძე თოფურძე (აზნაური).

საქალაქო კურია (ქ. ფოთი)

(გაუქმდა):

- 1) ლავრენტი მაქსიმეს ძე ტულუში (ტოპოგრაფიული საწარმოს მფლობელი).

- 2) დიმიტრი მათეს ძე რუსია (სახლის მფლობელი).

გლეხთა კურია:

- 1) ნესტორ ბესიკის ძე ქავთარაძე (გლეხი).

ქუთაისის მაზრა:

9 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

- 1) დავით ოტიას ძე ნიჟარაძე (თავადი).
- 2) ვარლამ ბიჭიკოს ძე მიქელაძე (თავადი).
- 3) ივანე ბიჭიკოს ძე მიქელაძე (თავადი).
- 4) ვასილ ლევანის ძე ქორქაშვილი (ახნაური).

საქალაქო კურია:

(გაუქმდა)

- 1) ლეო ნათაძე (მასწავლებელი).
- 2) მიხეილ მგალობლიშვილი (ექიმი).
- 3) სერაპიონ მიქაძე.

გლეხთა კურია:

- 1) პავლე ტარიელის ძე კოპალეიშვილი (გლეხი).
- 2) დიმიტრი ლაზარეს ძე ბელთაძე (გლეხი).

ზუგდიდის მაზრა:

5 ამომრჩეველი.

მემამულეთა კურია:

- 1) კალისტრატე ასლანგერის ძე კობახიძე (სასამართლოს ბოქაული).
- 2) დეისმა მიხეილის ძე ჩიჩუა (თავადი).
- 3) ლევან (კიტი) ბეჟანის ძე მხეიძე (თავადი).

საქალაქო კურია:

- 1) ნიკოლოზ საველის ძე ბუკია (მასწავლებელი).

გლეხთა კურია:

- 1) იოსებ ანტონის ძე კვარაცხელია (გლეხი).

ამრიგად 20 ოქტომბრისათვის 38 ამომრჩეველიდან დარჩა 33, არჩევნებზე გამოცხადდა 32. მათგან ფედერალისტებს ემხრობოდა 17 კაცი, სოციალ-დემოკრატებს – 12, პროგრესისტებს – 3.

სოციალ-დემოკრატები ძალიან ცდილობდნენ არჩევნების ბედი თავის სასარგებლოდ გადაეწყვიტათ და ვინაიდან ლიდე-

რი არ ჰყავდათ, დაიწვეს აგიტაცია დავით ნიჟარაძის სასარგებლოდ, რომ იქნებ პროგრესისტები მიემხროთ და ვ. გელოვანის კანდიდატურა ჩაეგდოთ. ეს ხმები მათ დაყარეს 15 ოქტომბრამდე. თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ფოთის საქალაქო კურიის არჩევნები 16 ოქტომბერს გაუქმდა (შემდგომში უმაღლესმა სენატმა გააუქმა ქუთაისის საგუბერნიო კომისიის დადგენილება და ცნო ფოთელი ამომრჩევლების, ტულუშის და რუსიას არჩევის კანონიერება, თუმცა ამით აღარაფერი შეცვლილა, 54. 23) და ქუთაისისა ჯერ არ იყო გამართული, ადვილი ასახსნელი იქნება სოციალ-დემოკრატთა ვარაუდი – ამ შემთხვევაში ისინი 17 იქნებოდნენ, იმდენივე, რამდენიც ფედერალისტები და თუკი დ. ნიჟარაძეს დაუჭერდნენ მხარს (რომელიც მათთვის „ნაკლები ბოროტება“ იყო) იოლად გაიმარჯვებდნენ.

მათი ჩანაფიქრი ვერ განხორციელდა. 5 გამოკლებულ სოციალ-დემოკრატ ამომრჩეველს არგამოცხადებული პროგრესისტიც დაემატა და ვარლამ გელოვანმა მარტო დაიდგა ყუთი. კენჭისყრამ მას 17 თეთრი და 15 შავი ბურთი არგუნა. (41. 96). ვარლამ გელოვანის დეკლარაციას სოციალ-დემოკრატები ლანძღვის კორიანტელით შეხვდნენ, რაც მოგვიანებით სათათბიროს ტრიბუნიდანაც გაგრძელდა.

ფოთსა და ქუთაისში რუსთა კურიის ამომრჩევლებმა (423-დან 51) 30 სექტემბერს აირჩიეს ალექსანდრე ანტონის ძე კრასოვსკი (42. 6), რომელმაც მონაწილეობა მიიღო 20 ოქტომბერს საბოლოო არჩევნებში (იხ. § 3).

VI საარჩევნო ოლქში (ბათუმის, ართვინის, სოხუმის ოკრუგები და ყარსის ოლქი) აირჩეოდა 25 ამომრჩეველი (მათგან 14 ოკრუგებიდან).

ბათუმის ოლქის და სოხუმის ოკრუგის ამომრჩევლები

ბათუმის ოკრუგი:

6 ამომრჩეველი

მემამულეთა კურია:

1) ჯემალ-ბეგ აჭარელი (გადამღვარი პოლკოვნიკი) – მე-მარჯვენე.

საქალაქო კურია:

1) გრიგოლ სტანისლავის ძე სოლორაშვილი (ჟურნალისტი, ქართველი კათოლიკე) – სდპ

2) კაპიტონ ალექსანდრეს ძე გოგოლაძე (საკრედიტო საზოგადოების ბუღალტერი) – სდპ

3) ფილიპე ანდრეას ძე ქიქავა (ზეინკალი) – სდპ

გლეხთა კურია:

1) ჰეიდულ ბეგ აზაბ-ალა-ზადე (მუსლიმი გლეხი ს. მაჭახლის-პირიდან) – მემარჯვენე

მუშათა კურია:

1) პავლე კოკის ძე დოღბაიძე (ბათუმის ქარხანა „მარსის“ მუშა) – სდპ

ართვინის ოკრუგი:

3 ამომრჩეველი

საქალაქო კურია:

1) აკოფ პეტროსის ძე ფილოიანი („ბრიტიშ პეტროლეუმის“ ბათუმის კანტორის მმართველი) – პროგრესისტი

გლეხთა კურია:

1) ახმედ ალა ჩილ ჰუსეინ ოღლი (გლეხი. ს. ქვაცხანა) – უპარტიო

2) მოლა ქარიშხან მევლუდ ალა-ოღლი (გლეხი. ს. შავგულარი) – უპარტიო

სოხუმის ოკრუგი:

5 ამომრჩეველი

მემამულეთა კურია:

1) ალექსანდრე გრიგოლის ძე შერვაშიძე (თავადი) – პროგრესისტი

2) მელიტონ ემუხვარი (თავადი) – პროგრესისტი

საქალაქო კურია:

1) ივან შარვანის ძე კოზმავა (ნოტარიუსის თანაშემწე) – სდპ

გლეხთა კურია:

1) პავლე იორდანეს ძე ჩაჩა (ბერძენი, სოფლის მასწავლებელი) – სდპ

2) აკაკი ივანეს ძე ჩხენკელი (იურისტი, ნაფიცი მსაჯულის თანაშემწე) – სდპ

სოხუმის და ბათუმის ოკრუგში ხელისუფლება განსაკუთრებით მობილიზებული შეხვდა არჩევნებს, რათა სასურველი კანდიდატი გაეყვანა. საარჩევნო კომისიებში მხოლოდ მილიციელები და სამხედრო პირები დაუშვეს, გუდაუთაში რუსული მოსახლეობისთვის საგანგებოდ შექმნეს საარჩევნო უბანი (5. 92, 105, 108).

ოხრანკის ინფორმაციით ბათუმის ოლქში არჩევნების მიმართ საკმაოდ გულგრილი დამოკიდებულებაა. შედარებითი აქტიურობა იგრძნობა სოხუმის ოკრუგში, სადაც სოციალ-დემოკრატები ფართო აგიტაციას ეწევიან. პოლიტიკურ ცხოვრებაში აქ მხოლოდ ქართველები მონაწილეობენ, სომხებსა და ბერძნებს პოლიტიკა არ აინტერესებთ, აფხაზებს კი ფაქტიურად ინტელიგენცია არ ჰყავთ. ამდენად ერთმანეთს უპირისპირდება 2 ბანაკი: ნაციონალისტების და პროგრესისტების ბლოკი (ნიკოლოზ თავდგირიძე, ალექსანდრე შერვაშიძე, ტატაშ მარშანიძე...) და სოციალ-დემოკრატები (აკაკი ჩხენკელი, ივანე კოხმავა, დიმიტრი ზახაროვი), (12. 85-88).

აკაკი ივანეს ძე ჩხენკელი – დაიბადა 1874 წელს სოფ. ოქუშში, მღვდლის ოჯახში. ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის დამთავრების შემდგომ ისმენდა ლექციებს კიევის უნივერსიტეტში (2 წელი), ჩააბარა გამოცდები და 1903-1904 წლებში ეწეოდა კერძო საადვოკატო პრაქტიკას ქუთაისსა და ოჩამჩირეში. 1904 წელს თედო სახოკიასა და ანთიმოზ ჯუღელთან ერთად მოთავეობს „აფხაზეთის ქართულ პარტიას“, რომელიც მოითხოვდა სკოლებში ქართულ ენაზე სწავლებას და ეკლესიებში ქართულად (და არა რუსულად) წირვას. პოლიციის დეპარტამენტის ცნობით „ხელს უშლიდა ადგილობრივი მოსახლეობის დაახლოებას რუსებთან“, ამიტომ ჩხენკელი სხვებთან ერთად კავკასიიდან გააძევეს. ცხოვრობდა ოდესაში, 1911 წელს მცირე ხნით დაბრუნდა და ტფილისში გამოსცემდა გაზეთს. პარტია ფინანსურად ძლიერ ეხმარებოდა მას IV სათათბიროს დეპუტატად გახდომაში. ჩხენკელის ცენზის საფუძვლად იქცა

მისი მეუღლის მარინე თურქიას სავაჭრო დუქანი ოჩამჩირეში. ადმინისტრაციამ დიდი ხნით ადრე იზრუნა და წინ აღუდგა მის შესაძლო დეპუტატობას. 1911 წლის 3 ნოემბერს, ამჯერად უკვე 5 წლის ვადით აეკრძალა კავკასიაში ცხოვრება და იგი როსტოვში გადასახლდა (12. 114-121).

1912 წლის 20 ოქტომბერს აკაკი ჩხენკელი არჩევნებამდე 2 საათით ადრე ინკოგნიტოდ ჩამოვიდა ბათუმში და მივიდა ქალაქის თვითმმართველობის შენობაში, სადაც დეპუტატის არჩევა უნდა მომხდარიყო. არჩევნების დრამატულობას მოწმობს ორი საინტერესო მოგონება, რომლებიც ემიგრაციაში მყოფ ქართველ მოღვაწეებს ვ. ჩუბინიძეს და ვ. წულაძეს ეკუთვნის. წარმოვადგენთ ამ მოგონებებს ჩვენი განმარტებებით, ვინაიდან ისინი გარკვეულ უზუსტობებს შეიცავენ.

ვ. ჩუბინიძის გადმოცემით, „გადასახლებული აკაკი ჩუმად ჩამოიყვანეს როსტოვიდან, ვეჭილმა გრიშა გიორგაძემ საჭირო მოწმობები მოამზადა. დეპუტატობის კანდიდატებად წამოყენებული იყვნენ: სოსუმის ქალაქის თავი ნიკო თავდგირიძე (შეცდომაა, იგი ამომრჩეველადაც კი ვერ გავიდა და პირველსავე ეტაპზე დამარცხდა. იხ: 41. 91 – ბ. კ.), ალექსანდრე შერვაშიძე, გაზეთ „ბატუმსკი ვესტნიკის“ რედაქტორი გრიგოლ ვოლსკი (იგი არ ყოფილა დეპუტატობის კანდიდატი – ბ. კ.) და აკაკი ჩხენკელი. სულ ორივე საარჩევნო ოლქიდან იყო 16 (უნდა იყოს 14 – ბ. კ.) დიდი ამომრჩეველი. პირველმა ორმა სულ ცოტა ხმები მიიღეს, ვოლსკიმ – 7, ხოლო აკაკიმ – 11 ხმა. როცა ბათუმის პოლიცემისტერმა გაიგო არჩევნების შედეგები, თვითონ მივიდა ოტელში, სადაც აკაკი ცხოვრობდა, ჩაისვა ფაიტონში და დიდი ამბით მიიყვანა ქალაქის თვითმმართველობაში, მიულოცა და გადასცა დეპუტატობის მანდატი. აკაკიმ მადლობა გადაუხადა, როგორც პოლიცემისტერს, ისე ამომრჩეველებსა და დამსწრე საზოგადოებას და გასწია პეტერბურგისაკენ“ (178. 68-69).

მეორე მოგონება უფრო ზუსტია და არჩევნების ბოლო დღეს დაწერილებით ეხება. სოციალ-დემოკრატ ვასო წულაძის ცნობით: „ჩვენი პარტიის კანდიდატი იყო აკაკი ჩხენკელი; მის წინააღმდეგ ყუთს იდგამდა ალ. შერვაშიძე... ამომრჩეველთა რიცხვი 27-მდე (25 – ბ. კ.) იყო, ყარსიდან, ართვინიდან, სოხუმიდან და სხვა... დადგა დღე დეპუტატის არჩევნებისა. ალ.

შერვაშიძე დიდი რიხით მოვიდა ბათუმს, 30 შეიარაღებული თანმხლებელით.

ქალაქის თვითმმართველობის დარბაზში იყო დანიშნული არჩევნები, რომელიც სრულ თორმეტ საათზე უნდა დაწყებულიყო. მანამდე დერეფანში ვუცდილით და მოლაპარაკებას ვეწოდით ამრჩევლებთან.

აკაკი ჩხენკელი დიდ ამბავში იყო; ის ყარსიდან ჩამოსულ ამრჩევლებს – თათრებს უხსნიდა თავის საარჩევნო პროგრამას, რომელსაც ჩვენი თარჯიშანი უთარგმნიდა. დარბაზის გახსნის დრო იყო და თავმჯდომარე კი – დამოუნიის ჩინოვნიკი ზიკოვი – რატომღაც კრებას არ ხსნის. თურმე ნუ იტყვიოთ! რაღაცას უცდიან: ნამესტნიკთან დეპეშა ჰქონიათ გაგზავნილი, რომ ჩხენკელი, როგორც როსტოვში ადმინისტრაციულად გადასახლებული, და ახლა აქ მყოფი, დაიჭირონ და ამით უზრუნველყონ შერვაშიძის არჩევა.

და აი, კიდევაც ბათუმის პოლიცემისტერი რუჩი, გააფთრებული კიბეზე ამორბის, ხელში უკავია დეპეშა და ხმამაღლა ყვირის: „გასპადინ ჩხენკელი, გასპადინ ჩხენკელი!“ დააპატიმრეს და წაიყვანეს.

მაგრამ მისმა დაჭერამ მისი საარჩევნო შანსები ასწია, სომხებმა გამოგვიცხადეს, რომ ახლა ჩვენ ჩხენკელს ვაძლევთ ხმასო!

საარჩევნო დარბაზი გახსნეს და არჩევნებს შეუდგნენ.

აკაკი ჩხენკელმა მიიღო 14 ხმა, ხოლო შერვაშიძემ – 12, არჩეულ იქნა ჩხენკელი. ამასობაში პოლიცემისტერს ჩხენკელი გუბერნატორთან წაეყვანა; იქ ჩხენკელს ხელი მოაწერინეს, რომ იმ სადამოსვე დატოვებდა ბათუმს...

გამოვედით თუ არა თვითმმართველობის შენობიდან, ჩხენკელი საგუბერნატოროდან დაბრუნებული, ჩვენ ეტლით მოგვადგა; მაგრამ ის უკვე დეპუტატად იყო არჩეული და მეორე დღეს იმავე გუბერნატორმა დიდი პატივით მიიღო და კანონის თანახმად საგზაო ხარჯები და საჭირო საბუთები მისცა“. (178. 69-70).

არჩევნების საბოლოო დღეს ბარათებით ხმები შემდგენიარად განაწილდა: ი. ა. ლაშკვეიჩი (10 თეთრი, 15 შავი), ა. გ. შერვაშიძე (12 თეთრი, 12 შავი, 1 ბათილი), ა. ი. ჩხენკელი (12 თეთრი, 13 შავი). ვინაიდან გადამწყვეტი უპირატესობა არცერთ

კანდიდატს არ ჰქონდა, ყუთი სამივემ დაიდგა. კენჭისყრის შედეგებით: ი. ა. ლაშქვეინი (7 თეთრი, 18 შავი), ა. გ. შერვაშიძე (12 თეთრი, 13 შავი), ა. ი. ჩხენკელი (13 თეთრი, 11 შავი, 1 – ბათილი).

კანონის თანახმად ჩხენკელს, როგორც დეპუტატს მოეხსნა მეთვალყურეობა და მხოლოდ 300 მანეთი ჯარიმის გადახდა დაეკისრა თვითნებური გადაადგილებისთვის.

ამრიგად IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი გახდა აკაკი ივანეს ძე ჩხენკელი (1874-1959), რომელმაც სათათბიროს სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის ცენტრში დაიკავა ადგილი. (84. 243).

§5. არჩევნები და ქართველი საზოგადო მოღვაწენი

რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები ქართული საზოგადოების ყურადღების ცენტრში იყო მოქცეული, განსაკუთრებით იგრძნობოდა საარჩევნო ვნებათაღელვა ქუთაისის გუბერნიაში, სადაც ჰაერიც კი ამ მოლოდინით იყო გაჟღენთილი (84. 722). ბუნებრივია ერის მოჭირნახულენი და სულიერი წინამძღოლნი ამ პროცესს გვერდს ვერ აუვლიდნენ და ბევრად თუ მცირედ ჩაერეოდნენ მასში.

ქუთაისის გუბერნიის არჩევნებში განსაკუთრებული რეზონანსი ჰქონდა აკაკი წერეთლის მონაწილეობას პირველ ეტაპზე და მოულოდნელ დამარცხებას. თვით ეს საველადლო ფაქტი ორივე პოლიტიკური ბანაკის მიერ თავისებურად იქნა გამოყენებული და „პოლიტიკური აბრაკადაბრის“ ნიმუშად იქცა, ამასთან სულმნათი მგოსნის სახელი ყველასგან ინტერპრეტაციის ობიექტი გახდა.

თვით აკაკის მონათხრობიდან (41. 105) ირკვევა, რომ პოეტს თავიდან არც ჰქონდა განზრახვა ამომრჩეველად ეყარა კენჭი და მხოლოდ მავანთა თხოვნით დათანხმდა, რაც მოგვიანებით არასწორი აღმოჩნდა. ამ თხოვნას გამიზნული ხასიათი ჰქონდა, მისმა ავტორებმა ძალიან კარგად იცოდნენ აკაკის რთული ხასიათი და მისი დაძაბული ურთიერთობა კიტა აბაშიძესთან, რაც დაკავშირებული იყო ჭიათურის მანგანუმთან და შავი ქვის მრეწველთა კავშირთან, რომლის ერთ-ერთი ხელმძღვანელიც კიტა აბაშიძე იყო.

ვასილ წერეთლის გადმოცემით აკაკი ვერ იტანდა კიტას და ზდანოვიჩს, რადგან მანგანუმის პირველად მომჩენის უფლება წაართვეს და რუსეთის იმპერიის კანონით კუთვნილი მუდმივი პენსია არ არგუნეს. „კაცხში ხე არ იზრდება სწორი და კაცი როგორ გაიზრდებაო“ (კიტა აბაშიძე წარმოშობით ს. კაცხიდან იყო – ბ. კ.) – იტყოდა ხოლმე აკაკი. (182. 195).

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ქუთაისის გუბერნიაში ნაციონალისტთა (სოციალისტ-ფედერალისტთა) წამყვანი კანდიდატი დეპუტატობაზე კიტა აბაშიძე იყო და მას რეალური კონკურენტი არ ჰყავდა, გასაგები გახდება აკაკისთან სათხოვნელოდ მისულთა ვინაობა. სოციალ-დემოკრატები იმედოვნებდნენ, რომ აკაკის გამოყენებით (აკაკიც და კიტა აბაშიძეც კენჭს შორაპ-

ნის მაზრაში იყრიდნენ) კიტა აბაშიძეს პირველსავე ეტაპზე გამოთიშავდნენ საარჩევნო ბრძოლიდან და ამით თავიანთ კანდიდატს გაუიოლებდნენ გზას დეპუტატობისკენ.

მათი ანგარიშით პატრიოტულად განწყობილი ზემოიმიერული საზოგადოება (სადაც განსაკუთრებით დიდი იყო სოციალისტ-ფედერალისტთა გავლენა და ეს არჩევნებმაც ნათლად აჩვენა) თავს არ შეირცხვენდა და თავისი კუთხის საამაყო შვილს – დიდ აკაკის არ „გააშავებდა“. გადამწყვეტ ეტაპზე კი სოციალ-დემოკრატები იმედოვნებდნენ ერთი მხრივ აკაკის ლოიალობას პოლიტიკურ ბრძოლაში და ასაკოვნებას, რაც სულმნათ მგოსანს არ მისცემდა საშუალებას ეფიქრა აქტიურ პოლიტიკაზე და მითუმეტეს დეპუტატობაზე. უკიდურეს შემთხვევაში კი სოციალ-დემოკრატები თავის ელექტორატზე ამყარებდნენ იმედს.

აკაკის ხასიათის და რთული პიროვნული ფსიქოლოგიის ასახსნელად მოვიხმობთ ერთ საინტერესო მოგონებას, რომელიც ეკუთვნის „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ თავმჯდომარეს გიორგი ყაზბეგს (1839-1921). მას გულში ხინჯად დარჩენია „საზოგადოებასთან“ აკაკის დამოკიდებულების ერთი ფაქტი.

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ გამოსცა აკაკის მიერ თარგმნილ-გადმოქართულებული კრილოვის იგავ-არაკების კრებული, ჰონორარიც წესისამებრ გადასცა პოეტს, რომელიც მუდმივად ვალებში იყო და დიდ ფინანსურ შეჭირვებას განიცდიდა. აკაკის ფული ჩქარა შემოეხარჯა და ჭორი გაავრცელა „საზოგადოებამ“ ფული შემიჭამაო. (147. 261-262).

მიუხედავად იმისა, რომ აკაკის ქუთაისის საადგილმამულო ბანკიდან ყოველთვიური პენსია – 100 მანეთი ჰქონდა დანიშნული, ფული არასდროს არ ყოფნიდა, რადგან ბევრს მოგზაურობდა და საოცრად უყვარდა ბანქოს თამაში, რაშიც მთელი მისი დანაზოგი იხარჯებოდა. მიუხედავად ამისა აკაკი ყოველთვის ხელგაშლილი იყო ქველმოქმედებისას. სწორედ მან ასესხა „ქ. შ. წ-კ. გ. ს“-ს 20 თუმანი უკადოდ თავისი „ფონდიდან“ ა. ჯორჯაძის ავარაკზე სამკურნალოდ გასაგზავნად, რადგან არც მათ და არც „სახალხოელთა“ რედაქციას თანხა არ გააჩნდა (147. 263).

აკაკი შემდგომშიც ზრუნავდა მიძიმე მდგომარეობაში მყოფ არჩილზე, ფინანსურად ეხმარებოდა მას და მხოლოდ არჩევნებთან დაკავშირებულმა გაუგებრობამ და აკაკისთან გართულებულმა ურთიერთობებმა არჩილ ჯორჯაძეს პრინციპულად ათქმევინა უარი მისთვის ამ ფაქტიურად ერთადერთ მუდმივ შემოსავალზე, რამაც შესაძლოა იმოქმედა მისი ჯანმრთელობის გაუარესებაზე.

გიორგი ლასხიშვილის თქმით, ხანდახან ჩამოვარდებოდა უსიამოვნება აკაკის და ქართულ ინტელიგენციას შორის, პოეტს ერთი უცნაურობა ჭირდა, ბრძოლით გატაცებული ხშირად თითქოს ინტელიგენციის ჯიბრით მხარს უჭერდა უფრო მავნეს და ცუდს, როგორც იყო გიორგი ზდანოვიჩის წინააღმდეგ. (147. 263).

აკაკის ეს თვისება და საერთოდ მისი დამოკიდებულება არჩევნებისადმი გამოვლინდა არჩილ ჯორჯაძესთან პოლემიკაში, რომელიც გაზეთებში „თემსა“ და „სახალხო გაზეთში“ მიმდინარეობდა. გარდა სოციალ-დემოკრატებისა და ნაციონალისტებისა (მათი დაპირისპირება კიდევ უფრო გაამძაფრა „აკაკის საქმემ“), პოლემიკაში ჩაებნენ „ცენტრისტები“ („თემის“ დაჯგუფება) და „რადიკალები“ („კლდეისტები“).

„თემის“ რედაქტორი გრიგოლ დიასამიძე უშუალოდ მეთაურობდა აკაკის „დასაცავად“ წამოწყებულ კამპანიას. შორაპნის „კახუსზე“ „თემი“ წერდა: „ყოველი მოკენჭე ზნეობრივად ვალდებული იყო მისთვის თეთრი მიეცა, რაკი წარჩინებულმა ქართველმა მოისურვა კენჭი ეყარა რწმუნებულობაზე. მისი „გაშაგება“ – პოლიტიკური სიბეცის და მეწვრილმანეობის შედეგია, რაც შეძლებულ შემამუღეთა ნაქნარია“. (41. 91).

მოვლენას ზუსტ შეფასებას აძლევს შალვა ამირჯიბი („ფარსმან-ფარუხის“ ფსევდონიმით), რომელიც აკაკის „გაშაგებას“ კუროზად მიიჩნევს, მის „დასაცავ“ კამპანიას კი დემაგოგიად. იგი გრიგოლ დიასამიძეს „არარაობას“ უწოდებს, რადგან სწორედ მისი წაქეზებით არჩილ ჯორჯაძემ უარი თქვა „ქ. შ. წ.-კ. გ. ს“-ის პენსიაზე (46. 8). ფაქტიურად „ბუხის სპილოდ ქცევაში“ გადამწყვეტი როლი შეასრულა გრიგოლ დიასამიძემ, იმდენად, რომ აკაკი წერეთელმა არჩილ ჯორჯაძე სამედიატორო სასამართლოშიც კი მიიწვია მტყუან-მართლის გამოსარკვევად. (47. 3).

ნაციონალისტთა ბანაკიდან განსაკუთრებით მძაფრი პოლემისტობით გამოირჩეოდა სილოვან ხუნდაძე. მისმა მოუზომავმა სიტყვამ კიდევ უფრო არასასიამოვნო ატმოსფერო შექმნა, მან პარტიული ინტერესებიდან გამომდინარე შეურაცხყოფაც კი მიაყენა მგოსანს.

შემდგომ გაკრიტიკებული სილოვანის დასაცავად ხმა აიმაღლა დონ-მა (ალბათ, დავით ნახუცრიშვილი – 149. 126) და „თემთან“ პოლემიკაში ეცადა მის გამართლებას. სილოვანის გაწიწმადების მიზეზად მან შორაპანში ნათქვამი აკაკის საჯარო განცხადება მოიტანა, „კიტას თეთრს არ მივცემო“ (47. 21, 27), მაგრამ ს. ხუნდაძის „ეპითეტი“ აკაკის მიმართ („შინაური მტერი“...) აბსოლუტურად გაუმართლებელია. არანაკლებ გადაჭარბებულია „შინაურის“ რეაქცია, რომლის აზრითაც „აკაკის „გაშავება“ მაღალი პოლიტიკური შეგნების მაჩვენებელია“. (61. 722).

ყველაზე ზუსტი შეფასება ამ მოვლენას მისცა არჩილ ჯორჯაძემ სტატიაში „ეკრპთა აღდგენა“ (61. 731), სადაც გაანალიზა აკაკის მოქმედების ბუნება და ამომრჩევლის დამოკიდებულება მის მიმართ. ამასთან სტატია პოლემიკის ნორმების და წესიერების ნიმუშია, მაგრამ მან მაინც გაანაწიყენა აკაკი, რომელმაც არ იკადრა გამოსხაურებოდა ს. ხუნდაძის პასკვილს და მხოლოდ „იმერეთის“ მიმართ სარკასტული შენიშვნით დაკმაყოფილდა. (43. 6).

ამ შემთხვევაში აკაკი გამოეხმაურა არჩილ ჯორჯაძეს, მიუხედავად გარეგნული სიმწვავისა მიმართვაში მაინც ჩანს გულწრფელი პატივისცემა მის მიმართ და გულისტკივილიც არჩილის „სილოვანის ბანაკში დგომის გამო“. აკაკის თქმით „ყუთის დადგმის შემდეგ მოვიდნენ ვიღაც კაცები თვალების პრაწვით და მითხრეს ყუთი არ დაიდგა, თორემ შავს მოგცემთ, ვინაიდან შენ კიტას გაშავება გწადიაო. მე ჯიბრზე მაინც დავიდგი ყუთი და გაეშავდი, მაგრამ არ მწყენია, ვინაიდან ეს არჩევნები საპირადო იყო და არა საზოგადო“. (41. 105).

ამ სიტყვებიდან ნათლად იკვეთება აკაკის მოქმედების მიზეზი, მისი თავდაპირველი პასიურობა და შემდეგ „ჯიბრზე“ მონაწილეობა არჩევნებში. როგორც ჩანს, ილიასაგან განსხვავებით, რომელიც აქტიურად თანამშრომლობდა სახელმწიფო საბჭოში და რუსეთის I სახელმწიფო სათათბიროსთან, აკაკი

არ თვლიდა სათათბიროს იმ ინსტანციად (ან ყოველ შემთხვევაში 1912 წლისთვის მაინც), რომელსაც შეეძლო რაიმე რეალური გაეკეთებინა ქართველი ერისათვის. სწორედ ეს განაპირობებდა აკაკის „აპოლიტიკურობას“ და მყარ საფუძველს აძლევდა სოციალ-დემოკრატთა იმედსაც, რომ აკაკი მახრაში გამარჯვების შემთხვევაშიც კი დეპუტატობაზე პრეტენზიას არ განაცხადებდა.

საპასუხო წერილში არჩილ ჯორჯაძე, უაღრესი პატივისცემით და მოკრძალებით აკაკის მიმართ, უარყოფს სილოვან ხუნდაძესთან თანაზიარობას, ყურადღებას კი თვით არჩევნების საღამო დამოკიდებულების პრობლემაზე ამახვილებს. აკაკის შეთავაზებას სამედიატორო სასამართლოში მსჯელობაზე (აკაკიმ თავის შუამავლებად დაასახელა იაკობ ფანცხავა და ივანე ელიაშვილი), არჩილ ჯორჯაძე მხოლოდ იმ შემთხვევაში ეთანხმება, თუ განხილვის საგანი იქნება არჩევნების ხასიათი: საზოგადო თუ პირადული მოვლენაა იგი, ხოლო „სხვა თქვენთან საკამათო არაფერი მაქვსო“ – დასძენს ა. ჯორჯაძე (61. 796). იგი უკიდურესი მღვლეარებით გამოწვეულ დიდ შეცდომას უწოდებს აკაკის სიტყვებს: „თუ მე გავმტყუნდე, მწერლობაზე ხელი ამიღია და თუ თქვენ – მე ისიც მეყოფა თქვენ რომ დავარწმუნებო“.

აკაკის სოციალისტ-ფედერალისტთა წინააღმდეგ გამოსვლა კიტა აბაშიძესთან პირადი დამოკიდებულების შედეგი რომ იყო და არა „კუდის ქნევა სოციალ-დემოკრატებისათვის“, როგორც სილოვან ხუნდაძე ამტკიცებდა (42. 21), ადასტურებს ერთი ლექსის ისტორიაც, რომლის გარშემო ატეხილმა აურზაურმა დამატებითი მუხტი მისცა „აკაკის საქმეს“.

ეს ლექსი – „ვაშა! დეპუტატს“ აკაკიმ დაწერა 1909 წელს, ევგენი გეგუჭკორის მიერ III სახელმწიფო სათათბიროში წარმოდგენილი სიტყვის პასუხად, სადაც გეგუჭკორმა პოლონეთის ავტონომიის წინააღმდეგ გაილაშქრა. თავის დროზე ლექსის დაბეჭდვაზე აკაკის უარი უთხრა სამსონ ფირცხალავამ, სოციალისტ-ფედერალისტური ორგანო „ფასკუნჯის“ რედაქტორმა, ალბათ იმ მოსაზრებით, რომ ევგენი გეგუჭკორი შედარებით უფრო „ნაციონალისტობდა“ და ქართული ეკლესიის ინტერესების დასაცავადაც აუმაღლებია ხმა სახელმწიფო სათათბიროში. მოგვიანებით აკაკისაც გადაუფიქრებია ევგენის საქვეყნოდ

გაპამპულება, რადგან პირადად გაიცნო და აზრიც შეეცვალა მასზე. თუმცა ლექსის გამოქვეყნება არ სურდაო – სოციალ-დემოკრატების ეს მტკიცება გადაჭარბებულია. (53. 7).

აკაკის ლექსის დედანი იპოვა სერგო ბახტაძემ, მისი ანდერძის ერთ-ერთმა აღმსრულებელთაგანმა და გადასცა იოსებ გრიშაშვილს, რომელსაც იგი თავისი მეგობრისათვის „სახალხო გაზეთში“ მიუტანია, მათ კი „იმერეთის“ რედაქციას გადასცეს (121. 273; 41. 95). ამასთან დაკავშირებით ცნობილმა „თაგუნამ“ (შალვა შარაშიძე) ექსპრომტიც კი შეუთხზა აკაკის: „სათუო შაირს რომ დასწერ, დაუმაღე კარგად სერგოს, ისეთი კლიტე დაადე, გასაღები რომ არ ერგოს!“ (54. 1).

ლექსის ხელში ჩაგდებას ცდილობდა გრიგოლ დიასამიძეც, ვინაიდან აკაკის „დასაცავ კამპანიაში“ მისი ძირითადი არგუმენტი იყო აკაკის სიმპატიები სოციალ-დემოკრატებისადმი, რაც თითქოს განაპირობებდა სოციალისტ-ფედერალისტებთან, პირველ რიგში კი კიტა აბაშიძესთან აკაკის დაპირისპირებას. ამ ლექსის გამომზეურებით კი გაირკვეოდა სოციალ-დემოკრატებთან აკაკის ჭეშმარიტი დამოკიდებულება (184. 137), ამდენად არჩევნებში აკაკის დამარცხების პირადული ხასიათი და გრიგოლ დიასამიძის მთელი თეორია ხუხულასავეთ დაინგრეოდა.

სწორედ ამიტომ, უარით განაწვეუნებულმა გრიგოლ დიასამიძემ დრამატულ საზოგადოებაში 24 ოქტომბერს ღაღო ალექსიმესხიშვილის თანდასწრებით „სიშიკი“ და „დანოსნიკი“ უწოდა იოსებ გრიშაშვილს, რაზეც ამ უკანასკნელმა საჯაროდ ბოდიშის მოხდა მოითხოვა (61. 733). თვით გ. დიასამიძის განმარტებით, იგი მოერიდა ამ ლექსის გამოქვეყნებას, რადგან გაუფრთხილდა „აკაკის სიბერის სიმწიფეს და ახალგაზრდა პოეტ ი. გრიშაშვილის სახელს“ (41. 95).

არჩევნებისადმი დამოკიდებულების საკითხმა ამ პოლემიკაში იჩინა თავი. არჩილ ჯორჯაძის რეპლიკას: „თემს“... პოლიტიკური არჩევნები ალბად რაჭა-ლეჩხუმში გამართული ნადიმების (იგულისხმება აკაკის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში, რაც ჭეშმარიტად სახალხო ზეიმად იქცა) გაგრძელება ჰგონიაო“, გრიგოლ დიასამიძემ ღიბერალურ-ხალხოსნური განწყობილებით გაუღენთილი პასუხი გასცა: „ეს მოგზაურობა შეიძლება

უფრო სასარგებლო იყოს, ვიდრე პურიშკევიჩების წინაშე უღურტული ქართულ ეროვნულ იდეალის შესახებ“.

ეს ლექსი გამოქვეყნდა გაზეთ „იმერეთის“ 26 ოქტომბრის ნომერში (42. 26).

აკაკი წერეთელი

ვაშა! დეპუტატს

ნეტავ დარჩა ჩვენი კიდევ იმისთანა ერთი-ორი,
როგორც არის დალოცვილი, დეპუტატი გეგეგეკორი?
ნამდვილ რუსი შოვინისტი, მტკიცე ისე ვით მარკოვი;
არა-რუსთა მოძულარი, სხვა ხალხების სისხლის მწოვი!
ტრაბახობს მით, ვითომც იყოს ის სოციალ-დემოკრატი,
და კუჭზე კი გასაძღომად მას კიღია რუსის ხატი!
ისე როგორც სირაქლეში თავს მაღავს და იხენს ბოლოს!
რომ აამოს პურიშკევის, დაეტაკა რისხვით „კოლოს“
ეუბნება: რაღათ ეძებთ აწ უფლებას დაკარგულსო
მონას რასაც მოგაწვდენენ არ აჯერებთ მასზე გულსო?
მე და ჩემი ამხანაგი ვართ ორივე ქართველიო,
მაგრამ მისთვის არას ვითხოვ და არც არას მოველიო!
რას მიქვიან ეროვნება? სჯობს მოისპოს ნაციო!
და დამყარდეს ქვეყნად მხოლოდ პროლეტარიზაციო!
მემარჯვენებს გაეხარდათ, ეს სიტყვა რომ გაიგონეს!...
რომ სოციალ-დემოკრატი უმატებდა იმათ ღონეს!..
და გულში თქვეს: ჩვენც ის გვინდა ხმა გაკმიდოს ყველამაო,
რომ ჩვენ მოვმწყსოთ სხვა ერები ვით საქათმო მელამაო!
ქართველი კი ამბიონზე შემდგარიყო ვითომც გმირი
და სხვებისგან ჩანაბერსა გაკიოდა როგორც სტვირი!
პურიშკევიჩ და მარკოვის მოაზრე და თანასწორი,
ხომ ხედავთ თუ რა კაცია დეპუტატი გეგეგეკორი?..

ეს განაწყენება აკაკის არჩევნების ბოლომდე გაჰყვა, რაც გამოქვეყნდა გაზეთ „მერცხლის“ კორესპონდენტთან საუბრისას. მან ვ. გელოვანის გამარჯვება ამგვარად შეაფასა: „ხანდახან მწვერუბის მიერ დაღლილ კურდღელს ქოფაკი დაიჭერს და ასე მოუვიდა გელოვანსაცო“ (43. 27).

არჩევნების შემდეგ აკაკი წერეთელი მოსკოვში ეწვია ქართულ სათვისტომოს, იქიდან კი პეტერბურგში სახელმწიფო სათათბიროს კავკასიელ დეპუტატებს შეხვდა (47. 5). ოფიციალურმა „კავკაზმა“ დიდი ყურადღება დაუთმო ამ სტუმრობას (ისევე, როგორც არჩევნებში „ქართველთა ლევ ტოლსტოის“ დამარცხებას, რამაც რუ-

სულ საზოგადოებაში გაკვირვება და მითქმა-მოთქმა გამოიწვია, პრესა აშუქებდა აქტიურად), რომლის დროს პეტერბურგის ელიტამ თავადაზნაურთა სასახლეში საღამო და ბანკეტი გაუმართა აკაკი წერეთელს. (156. 220).

ბანკეტის დროს წარმოთქმულ სიტყვებში აკაკი ჩხენკელმა და ეგვანი გეგეჭკორმა უფრო მეტი ყურადღება დაუთმეს ეროვნულ საკითხს. აკაკიმ კი IV სათათბიროში კავკასიის რუსი მოსახლეობის წარმომადგენლის მიმართ წარმოთქმულ სამადლობელ სიტყვაში აღნიშნა: „მე გულწრფელად ვისურვებ, რომ ამ ახალგაზრდა რუსეთიდან, ნაცვლად ტიმოშკინთა თაიგულისა, მომავალშიც სკობელეკთა თაიგული მიგველოს“ (47. 6). ამით აკაკიმ ღიად გამოხატა დამოკიდებულება რეაქციონერი ტიმოშკინის მოღვაწეობისადმი III სახელმწიფო სათათბიროში.

IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებში ნაციონალისტთა „ახალი თაობის“ „თავდასხმების“ ობიექტად იქცა ნიკო ნიკოლაძე. მის წინააღმდეგ გამოდიოდა „იმერეთის“ პუბლიცისტი „ურო“ (ვასილ წერეთელი – 1862-1937). „ურო“ ნ. ნიკოლაძეს ბრალს დებდა სოციალ-დემოკრატების მხარდაჭერაში სათათბიროს არჩევნების დროს. მან, როგორც ფოთის ქალაქისთავმა (ამ თანამდებობაზე იმყოფებოდა 1894-1913 წლებში – 124. 177-182) საქალაქო არჩევნებში უზრუნველყო მათი კანდიდატების გამარჯვება, „გააშავა“ ეპისკოპოსი ლეონიდე, ეწეოდა კიტა აბაშიძის საწინააღმდეგო აგიტაციას (61. 703). „უროს“ სიტყვებით რომ ვთქვათ „ბავშვური არგუმენტებით ილაშქრებდა ავტონომიის წინააღმდეგ“. (42. 27).

ავტონომიის თაობაზე პოლემიკამ განზოგადებული ხასიათი მიიღო და ფაქტიურად ნ. ნიკოლაძის და ვ. წერეთლის სახით ჩვენ წარმოგვიდგა 2 ძირითადი მიმართულება, პარტია: „სამოციანელთა“ და „ახალთაობის რადიკალთა“ (თვით ვასილ წერეთელმა რთული პოლიტიკური მეტამორფოზა განიცადა ხალხოსნობიდან ეროვნულ-დემოკრატიზმად, ფედერალისტთა პარტიის გავლით).

ვასილ წერეთელი ნიკო ნიკოლაძის რეფორმატულ მოღვაწეობას ფოთში პირადი მისწრაფებების გამოვლენად მიიჩნევს. მის აზრით, ჯერ კიდევ „ნოვოე ობოზრენიეს“ გამოცემის პერიოდში იგი კარიერასა და გამდიდრებაზე ფიქრობდა, უღმობლად ებრძოდა რკინიგზის მთავრობას, ვიდრე თვით არ ჩაიგდო ხელში ადგილი, მერე როტშილდს მიექირავა და ფოთის ნავსადგური ააშენა.

ამ ბრალდებების პასუხად ნიკო ნიკოლაძემ გამოსცა ბროშურა „ჩემ პოლიტიკაზე“, სადაც დაწვრილებით გასცა პასუხი „იმერეთის“ პუბლიცისტებს. „მე ფულიან ადგილებს კი არ ვესწრაფვოდი,

პრაქტიკული საქმის კეთება მიმანდა საჭიროდ, ვერავინ მიზრახავს, რომ მოჯამაგირედ სხვას დავეუდგე, სანამ არ დამიმტკიცებს ამ მოჯამაგირეობის ვნებას ჩემი ქვეყნისთვის. ჩემდა თავად კი დაერწმუნდი მწარე გამოცდილებით, მლიქვნელებთან თანამშრომლობას, ისევ როტშილდის მოჯამაგირეობა სჯობნებია, ჩემთვისაც და ჩემი ქვეყნისთვისაც“ – აცხადებს ნ. ნიკოლაძე (154. 28).

ნიკო ნიკოლაძის თქმით „სამოციანელთა“ კრედო კონკრეტული საქმის კეთება იყო ყოველთვის. „დროება“ და „ნოვოე ობოზრენიე“, საადგილმამულო ბანკი და ბრძოლა საქალაქო თვითმმართველობაში ქართული ინტერესებისათვის. აი მოკლე ნუსხა ნ. ნიკოლაძის მოღვაწეობისა ქვეყნის საკეთილდღეოდ. რაც შეეხება არჩევნებში ეპისკოპოს ლეონიდეს დამარცხებას, ნ. ნიკოლაძის განმარტებით ეს თვით ეპისკოპოსის პოზიციამ და ფოთელთათვის არასასურველ წრეებთან (მიხა ესაკია და სხვები) გვერდში დგომამ გამოიწვია. დაახლოებით ანალოგიური ვითარება იყო იონა მეუნარგიას და იაკობ ფანცხავას შემთხვევაში (154. 16-18).

ნიკო ნიკოლაძე უარყოფს „ახალ თაობასთან“ ბრძოლის აუცილებლობას. მოქმედებს ლესინგის სიტყვებით, რომ „ოცნებით დამთვრალ ჭაბუკს ვერავითარი რჩევით, წყრომით, ძალით ვერ შეაგნებინებ მის იმედის სიფუჭეს, უნდა ნებაზე მიუშვა, დაე თვითონ დარწმუნდეს, რომ ხტომით და ბღავილით მთვარე ციდან არ ჩამოსვენდება... რადიკალები დუმილსაც მსაყვედურობენ და თუ ხმას ამოვიღებ – რატომ ჩვენნაირად არ ლაპარაკობო“ – ჩივის „მეორე დასელთა“ აღიარებული იდეოლოგი. (154. 38-39).

ნიშანდობლივია, რომ „მამათა თაობა“ ფრთხილად უდგება „ახალ თაობასთან“ ურთიერთობის საკითხს. ამის მიზეზია ერთი მხრივ ამ უკანასკნელთა გააქტიურება და ფაქტიური პირველობა საზოგადოებრივ ასპარეზზე, მეორე მხრივ კი მიმდინარეობათა მკვეთრი დიფერენცირება (სოციალ-დემოკრატები, სოციალისტ-ფედერალისტები, ეროვნულ-დემოკრატები, ანარქისტები...) „ახალ თაობაში“, რაც „მამათა თაობისაგან“ ლავირებას და ხშირ შემთხვევაში დუმილსაც მოითხოვდა. ილიას ტრაგიკული აღსასრულის შემდეგ „მამათა თაობა“ (ამ შემთხვევაში იგულისხმება არა ასაკობრივი, არამედ იდეური წინამორბედობა) ჩამოშორდა საზოგადოებრივ ასპარეზს და პირველობა „ახალ თაობას“ დაუთმო (ნიკო ნიკოლაძის აქტიური პოლიტიკიდან წასვლაც, ფაქტიურად „მესამე დასელთა“ გამოსვლისთანავე, ამ კონტექსტში ხის).

ვასილ წერეთელი ნიკოლაძის მსოფლმხედველობას პირმოთნეს და ქედმოხრილს უწოდებს. „არსებობისთვის ბრძოლის“ პრინციპის უარყოფა და მტერთან ჰარმონიული თანამშრომლობის ქადაგება, ზიზღი ამბოხებისადმი შავრაზმული სულისკვეთების მანქვებელია – წერს იგი (43. 7). ნიკო ნიკოლაძე პასუხად აღნიშნავს, რომ სძულს ისეთი ამბოხება, რომელშიც მეთაურობა პროვოკატორების და „კინტოების“ ხელთაა, რომლებიც ბრბოს იყოლიებენ და გასაჭირის დროს კი ქრებიან. „დიალაც მეძულება ყველაფერი, რაც ჩემ ქვეყანას ენებს“ – დასძენს „ჩემი პოლიტიკის“ ავტორი. (154. 53).

3 მტერი ჰყავს ქართულ განვითარებას, სამივე შინაგანი ბუნებრიდან გამომდინარეობს და ეს სენი, როგორც ძველ, ისე ახალ თაობას ერთნაირად უხვად აბადია. ნიკო ნიკოლაძის აზრით პირველი მტერია აზრის სივიწროვე, ინერციულობა, ჩაკეტილობა (თითქოს დედა-ენის გარდა ერს არაფერი ჭირდებოდეს), როდესაც მოღვაწეს „ჩარჩოდან“ გამოსვლა უჭირს. მეორე – სხვისი მდაბლის და ცუდის უკეთ შეთვისება, ვიდრე კარგის და მესამე – განათლებამიღებული ქართველი ქართულ საქმეს ძნელად თუ მიეკარება და ქვეყნის პატრონობა და საზოგადო ასპარეზზე პირველობა „პროვოკატორების“ ხელთაა.

სწორედ ამ და სხვა გარეშე მიზეზებით არის გამოწვეული ნიკო ნიკოლაძის ფრთხილი დამოკიდებულება ავტონომიის საკითხისადმი. ვასილ წერეთლის აზრით ეს სიფრთხილე ნიკოლაძის ვიწრო ფინანსურ შეხედულებას და ბიუროკრატიულ განწყობილებას ემყარება. თავის პასუხში ნიკო ნიკოლაძემ ნათლად ჩამოაყალიბა ავტონომიის საკითხთან დამოკიდებულების ძირითადი პრინციპები.

„გონიერი ერი თავისუფლებას, ავტონომიას მით იძენს, რომ ანგარიშიანი მართვით ჯერ თავის შინაურ, მერე სამრეწველო, შემდეგ საზოგადო, ბოლოს პოლიტიკურ საქმეებს საშუალებათ იგროვებს სახელმწიფო საკითხების გადასაწყვეტად“ (154. 60), თორემ თავისი „სუვერენიტეტის“ შენარჩუნებისთვის და გარეშე მტრებისგან თავის დასაცავად „რაპა-ნუის“ წელიწადში 3 მანეთი ჰყოფნის, დროშის და მისი ამწვევი თოკის გამოსაცვლელად“ – ავლებს პარაფელს ნ. ნიკოლაძე. მისი აზრით გათვლა და ანგარიშიანობაა წინსვლის საფუძველი და არა წინდაუხედავი მოთხოვნები, რაც წარსული წლების მსხვერპლმაც დაადასტურა. (154. 48-50).

„არავინ დამიღუპავს უსწორ, უიმედო ბრძოლაში ჩათრევით, არავის დატანჯული სახე სინიდისს არ მიშფოთებს“ – აცხადებს იგი რადიკალების გასაგონად. (154. 64).

„ავტონომიის მომხრე (მე ფართო თვითმმართველობას ვუწოდებ, თქვენ სახელშიც მედავებით) ვიყავი ყოველთვის, ოღონდ ზომიერებით, უკიდურესობის მომხრე სოციალ-დემოკრატების იაკობინიზმს ვერ აცდება – მიმართავს იგი ვასილ წერეთელს – სოციალისტ-ფედერალისტების პროგრამა გამწარებული კაცისთვისაა, ამისთანებს კი ერთი პარტიაც ჰყოფნის ჩვენში“ (154. 67). (შეიძლება აქ იგულისხმებოდნენ სოციალ-დემოკრატები. – ბ. კ.).

ნიკო ნიკოლაძემ თავისი ბროშურის დასასრულს თავისებური პოლიტიკური და დიპლომატიური დევიზი დატოვა, რომელიც ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს არა მარტო იმდროინდელ რადიკალთათვის: „სანამ შავი ზღვიდან გამავალი სრუტე ოსმალის ხელშია, სანამ სამხრეთით ოსმალეთი და სპარსეთი გვაკრავს, აღმოსავლეთით ლეკი და თათარი, ჩრდილოეთით – რუსეთი, ბევრიც რომ ვიწროალოთ იმ პოლიტიკას ვერ ავცილდებით, რომელიც აურჩევიათ საქართველოს უადრეს გმირებს, ბევრი ცდის, მსხვერპლის და ძებნის შემდეგ. უკეთესი რომ შესაძლებელი ყოფილიყო განა მათ დაემალებოდათ. ჩვენზე ცოტა სწყუროდათ ვითომ დამოუკიდებლობა, საკუთარი გვირგვინი ჩვენზე ნაკლებ უყვარდათ?“ (154. 81).

საარჩევნო ბრძოლაში განსაკუთრებული ენერგიით იყო ჩაბმული ლამის სასიკვდილო სარეცელს მიჯაჭვული სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის აღიარებული ლიდერი და იდეოლოგი არჩილ ჯორჯაძე. გარდა ნაციონალური მისწრაფებებისა, რაც თვით არჩილის პირველსავე სტატიაში გაცხადდა (იგი წერდა: „ჩვენი დეპუტატების მთავარი მიზანი ეროვნული საკითხის ინტეგრალური დასმა და სარუსეთო-საერთაშორისო ასპარეზზე გატანა უნდა იყოს“ – 61. 692), ფედერალისტებს სერიოზული ზრახვები გააჩნდათ კონკრეტული პოლიტიკური თვალსაზრისითაც.

ის ფაქტი, რომ ტფილისის გუბერნიაში მიმდინარე საარჩევნო კამპანიაში სიმპატიების გამოვლენისას ფედერალისტებმა თავი შეიკავეს და მხოლოდ მოგვიანებით, თითქმის ბოლო ეტაპზე დაუჭირეს მხარი ლუარსაბ ანდრონიკაშვილს, მოწმობს, რომ მათ საკუთარი კანდიდატი ჰყავდათ (შეიძლება არა ისეთი „ფალავანი“, როგორც ქუთაისის გუბერნიაში იყო კიტა აბაშიძე, მაგრამ იქ ფედერალისტებს მტკიცე პოზიციები ეჭირათ, ტფილისის გუბერნიაში კი მათი პოლიტიკური ღობე შედარებით არამყარი იყო), რომელიც შეიძლება, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პირველსავე ეტაპზე გამოეთიშა არჩევნებს.

1 წლის წინ ფედერალისტები ტფილისის გუბერნიაში აყენებდნენ ვ. გელოვანის კანდიდატურას, მაგრამ სოციალ-დემოკრატებთან შეთანხმების ჩაშლის შემდგომ (21. 4-5) იგი ქუთაისის გუბერნიაში წამოაყენეს ზდანოვიჩის ადგილზე. ამდენად ფედერალისტები იძულებულნი გახდნენ მათთვის უფრო მისაღები კანდიდატურისთვის – ლუარსაბ ანდრონიკაშვილისთვის დაეჭირათ მხარი (რასაც, სხვათაშორის ორპირობასა და უპრინციპობაში უთვლიდნენ ფედერალისტებს ოპონენტები, რომლებიც ვერ ხვდებოდნენ ამ პოლიტიკური ნაბიჯის მიზეზს).

შესაძლებელია ფედერალისტთა კანდიდატი ბოლომდე შემორჩა საარჩევნო ბრძოლას, მაგრამ ტაქტიკური მოსაზრებით პარტიამ (აარიდა რა თავი მოსალოდნელი მარცხის სირცხვილს და წინასწარგამიზნული უკანდახევა არჩია) არ გაამჟღავნა მისი არსებობა და „საუკეთესო უმრავლესობას“ შეუერთდა.

ამ უკანასკნელ შესაძლებლობაში ჩვენ ვვარაუდობთ ცნობილ პუბლიცისტს, ისტორიკოსს და ჟურნალისტს ალექსანდრე ყიფშიძე-ფრონელს, რომელიც ბოლო ეტაპზე ამომრჩეველად მონაწილეობდა გორის მაზრის მემამულეთა კურიიდან (იხ. ზემოთ).

არჩილ ჯორჯაძისგან ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის მხარდაჭერა (ანუ სფკ-თვის მისაღები კანდიდატურის მოძებნის აუცილებლობა) განაპირობა „სომხურმა საკითხმაც“ ანუ იმისმა შიშმა, რომ ტფილისის გუბერნიაში სომეხი ეროვნების წარმომადგენელს არ გაემარჯვნა, ქართული ძალების დაქსაქსვის ხარჯზე. თუმცა გადაამწყვეტი მაინც, სოციალ-დემოკრატებთან დაპირისპირება იყო. ა. ჯორჯაძემ უარყოფითი შეფასება მისცა კარლო ჩხეიძეს, რომელმაც სომეხი ბურჟუაზიის მხარდაჭერით გაიმარჯვა და „სუსტი მოაზროვნე“ უწოდა აკაკი ჩხენკელს, როგორც საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური ავტონომიის უარყოფელს და უსახო „კაცკასიის საოლქო თვითმმართველობის“ მომხრეს (153. 8-9).

არჩილ ჯორჯაძის აზრით, ეროვნულ ძალთა მარცხი ტფილისის გუბერნიაში უპირველესად ტფილისის ინტელიგენციის გულგრილობამ და დაუდევრობამ გამოიწვია. მიუხედავად იმისა, რომ სოციალ-დემოკრატებს საჯაროდ და არაორაზროვნად ჰქონდათ გაცხადებული: „საქართველომ რომ ავტონომია მოიპოვოს, სომეხებსა და ებრაელებს დაჩაგრავსო“ (42. 11).

ამგვარი გულგრილობის შედეგი იყო, ჯორჯაძის აზრით, ისიც, რომ ჯერ კიდევ 1911 წლის საქალაქო არჩევნებში სენსაციის ელფერი მიეცა ქართველების ბუნებრივ მონაწილეობას, ხოლო ქართველობაში ეროვნული თვითმმართველობის აზრის გაჩენამ 5-6

წლით ადრე ნამდვილი სკანდალი გამოიწვია გაბატონებულ პოლიტიკურ წრეებში.

არჩილ ჯორჯაძე 1911 წლის საქალაქო არჩევნებში გადაჭრით იცავდა ეროვნულ-პროპორციული წარმომადგენლობის პრინციპს, იგივე პრობლემა დადგა 1912 წლის სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებისას. ეს საკითხი გადაჯაჭვული იყო „სომხურ საკითხთან“ და მითვე იყო გამოწვეული. მაინც რატომ განხდა პოლიტიკურ ასპარეზზე ქართულ სინამდვილეში (ეგულისხმობთ, რა თქმა უნდა უახლესი ისტორიის მონაკვეთს) სომხური საკითხი?“

საინტერესო თვალსაზრისი და სოციალ-დემოკრატების სომხურ ბურჟუაზიასთან დაკავშირების (ე. წ. „სომხურ-ესდეკური ალიანსი“) რეალურ მიზეზთა ასხნა აქვს მოცემული არჩილ ჯორჯაძეს.

იგი წერს: „როდესაც ეროვნული პრობლემა მომწიფდა კავკასიაში, როდესაც სხვა პოლიტიკურ საკითხთა შორის, ისიც გახდა ჩვენში სერიოზულ და რთულ პრობლემად; იმ დროიდან, როდესაც ქართველთა მიერ წამოყენებული ეროვნულ თვითმმართველობის პრინციპი არ ეჭაშნიკა სომხურ ბურჟუაზიას და როდესაც ამ საკითხში მან მოულოდნელად მხურვალე დახმარება ნახა სოციალ-დემოკრატების მხრივ; იმ დროიდან, როდესაც ქართველებს დაებოდათ სურვილი ეროვნული ცხოვრება და ერთა შორის ურთიერთობა განსაზღვრულ დაწესებულებათა ფარგალში ჩაყენებინათ, რათა ამ ურთიერთობებისთვის და ცხოვრებისათვის კანონიერი ელფერ მიეცათ და მოესპოთ მისი სტიქიური ხასიათი; იმ დროიდან, როდესაც ეს ორგანული მუშაობა ქართველი ინტელიგენციისა ჭკუაში არ დაუჯდა სომხის ბურჟუაზიას და მან თქვენის შეწვევით და კურთხევით შოვინისტებად და რეაქციონერებად დაგვსახა, ამ დროიდან იყო, რომ „ინტერნაციონალისტები“ სომხის ბურჟუაზიის სასარგებლოდ მოქმედებდნენ“ (186. 231). ამგვარად სცემს პასუხს სოციალ-დემოკრატ ოპონენტებს არჩილ ჯორჯაძე.

სტატიაში „პოლიტიკა და ზნეობა“ მას მოცემული აქვს სომხურ ბურჟუაზიის ფსიქოლოგიის და პოლიტიკური განწყობის სრული სურათი: „რა მოტივი ამოძრავებს მშვიდ, ანგარიშიან სომეხ ბურჟუას, როცა მხარს უჭერს მოუსვენარ, „კრამოლნიკ“, მთავრობის თვალში სახელგატყენილ ქართველ სოციალ-დემოკრატს. ხოლო სომხეთში კი ზომიერ ნაციონალისტს ამჯობინებს.

ბევრი დაიბუჭდა იმაზე, რომ სომეხთა კათალიკოსის და მთელი ინტელიგენციის ძირითადი საზრუნავი ისაა, როგორმე რუსის მთავრობის სიმპატია და ნდობა დაიმსახურონ, რათა ოსმალეთის სომხეთის საქმეში ჩაერიოს რუსის მთავრობა და მცირე აზიაში

მცხოვრები სომხები თავის საზღვრებში მოაყოლოს, მაგრამ ანდრონიკაშვილის გაშავებას სხვა სარწულიც უძევს, სომეხი მარტო თავის „ლოიალობაზე“ წარდგენაზე კი არ ფიქრობს (გავიხსენოთ ლ. ანდრონიკაშვილიც ავტონომიის წინააღმდეგია), მას ქართველების „კრამოლნიკობა“ უხარია და ხელს აძლევს. მთავრობამ უნდა იცოდეს, რომ სომეხი სანდოა, „ლოიალური“, ქართველი კი რევოლუციონერი. კავკასიაში მთავრობა მარტო სომხებს უნდა ენდოს. ეს არის სომეხთა ნაციონალური პოლიტიკა და ერთი მიზეზი მათი ესდევის მხარდაჭერის“ (61. 736).

„სომხური ნაციონალური ინტერესების“ ასეთ თვალნათლივ გამოძახებებს, ბუნებრივია, აღშფოთების და უკმაყოფილების ტალღა მოჰყვა თვით სომეხი ნაციონალისტების მხრიდან. განსაკუთრებით მკვახე პასუხი გასცა არჩილ ჯორჯაძეს გახეთმა „ჰორიზონმა“, რომლის სარკასტული შენიშვნით, „ჩხეიძის გამარჯვებას ისე დაუჭრია ბატონ პუბლიცისტის გული, რომ ამ მოვლენის ასახსნელად „ეფფრატის წყარობამდე მისულა და ანდრონიკაშვილის გაშავებას მთელ სომეხ ერს აწერს“, იგი ველინკოს ღირსეული შევირდია, მაგრამ ქართველ-სომეხთა გამუდმებულ მეგობრულ კავშირს ვერ დაარღვევს“.

სომეხმა ოპონენტებმა ვერცერთი კონკრეტული არგუმენტი ვერ მოიშველიეს ჯორჯაძის მტკიცებათა გასაბათილებლად, მხოლოდ უადგილო სარკაზმი და ორი ერის მეგობრობის ღოზუნგი აიფარეს წინ, ამიტომ პასუხის პასუხსაც არ დაუყოვნებია ჯორჯაძის მხრიდან. მან ორი კონკრეტული შეკითხვა დაუსვა „ჰორიზონს“, რომელზეც ცხადია არავის გაუცია პასუხი.

– „მაშ აგვისხნას „ჰორიზონმა“ – სვამდა კითხვას არჩილ ჯორჯაძე – 1) რატომ მისცა სომხურმა ბურჟუაზიამ ხმა სოციალ-დემოკრატს? და 2) რატომ გამოვიდნენ „სოლოლაკელები“ ტფილისის მაზრის III უბანში ცალკე სიით (კადეტების პარტია), თუ საბოლოოდ მათი ხმა კადეტს (ანდრონიკოვს) არ მიემატებოდა?“.

სამწუხაროდ, არჩილ ჯორჯაძის გულწრფელი მცდელობა გაერკვია ქართული საზოგადოება საქმის არსში ზოგიერთ ძალისგან „დათვურ“ სამსახურად შეფასდა. ეს პოლიტიკისგან შორს მდგომი ხალხი (როგორც თვითონ აცხადებდნენ) სინამდვილეში ყველაზე მეტადაც ერეოდა პოლიტიკურ საკითხებში და ყოველთვის უსიამოვნებას იწვევდა დაინტერესებულთა შორის.

მხედველობაში გვაქვს ე. წ. „ცენტრისტული“ მიმართულების გახეთი „თემი“, რომელმაც თავისი ვიწრო შესხედულებით და მიკერძოების მანევ სენით საარჩევნო კამპანიის დროს განსაკუთრე-

ბით გაითქვა სახელი, კერძოდ აკაკისთან დაკავშირებული სკანდალით. „თემმა“ არჩილ ჯორჯაძეს „სომხოფობიაც“ კი დასწამა.

„ჩვენი მიზანი ქართული დემოკრატიის ერთიანობა და საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა იყო, როცა საქმე არჩევნებზე მიდგა, განზე გავდექით, რადგან ხეირიანს არაფერს გამოველოდით სათათბიროსგან. სამწუხაროდ ეროვნული იდეალების მქადაგებელმა ჯგუფმა აკაკი გააშავა და ამით ესდევნებზე დაბლა დააყენა თავი. – წერდა „თემი“ – ბატონი ა. ჯორჯაძე აპოლიტიკოსობას გვწამებს, თითქოს აქაურ რუსულ გაზეთებთან ვიყოთ შეკრული (სხვათაშორის ჯორჯაძემ ერთადერთხელ, სათავადაზნაურო არჩევნებისას განსახდერა „თემის“ ადგილი პოლიტიკურ სპექტრში და თუ „ზაკაკაზიეს“ ორგანოს დაჯგუფებას კონსერვატული უწოდა, „თემის“ ბანაკი გაზეთ „ზაკაკაზსკაია რეთან“ ერთად პროგრესულ-დემოკრატიულ ჯგუფად გამოაცხადა – 186. 269, ამდენად საფუძველს მოკლებული ჩანს „თემის“ ეს ბრალდება – ბ. კ.), არჩილ ჯორჯაძემ შეცდომა დაუშვა, როდესაც ლუარსაბ ანდრონიკაშვილს (ავტონომიას არ ემხრობაო) ლანძღავდა, მერე კი მხარი დაუჭირა, ვინაიდან სომხები – ესდევნები შეეკრნენ და უარესი „დათეური“ სამსახური გაუწია ლ. ა.-ს, როდესაც ავტონომიის მომხრედ და სომეხთა დამაფრთხობელად გამოაცხადა“ (41. 93).

სრულებით მოკლებულია ლოგიკას უკანასკნელი ბრალდება, რომ თითქოს ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის დამარცხებაში „ლომის წილი“ არჩილ ჯორჯაძის პუბლიცისტურ წერილებს მიუძღოდეს.

სომეხ-ქართველთა ურთიერთობებზე აქტიურად მუშაობდა და მასალებს აქვეყნებდა სოციალისტ-ფედერალისტთა ერთ-ერთი ლიდერი გიორგი ლასხიშვილი („გან“-ის ფსევდონიმით). იგი თანამშრომლობდა ბაქოს რუსულენოვან გაზეთში (ბაქოში იძულებით იყო გადასახლებული, საქართველოში ცხოვრების ნებართვის გარეშე), სადაც პოპულარიზაციას უწევდა სომეხურ მოსახლეობაში ლუარსაბ ანდრონიკაშვილს და ფაქტიურად საარჩევნო აგიტაციას ეწეოდა. მას პოლემიკა ჰქონდა ბაქოშივე გამომავალ სოციალ-დემოკრატიულ ორგანო „წყაროსთან“ (ქართულ ენაზე), რომელსაც ფილიპე მახარაძე რედაქტორობდა.

შესაძლებელია „გან“-ის დამსახურება იყოს ის ფაქტი, რომ სომეხური ბურჟუაზიის სოციალ-დემოკრატებთან თანამშრომლობა გაკიცხეს გ. მ. თუმანიშვილმა, ა. ევანგულოვმა და განსაკუთრებით „ბაკუს“ რედაქტორმა ქრისტეფორე ვერმიშევა (ტფილისის ქალაქის თავი იყო რევოლუციის პერიოდში – 147. 280).

აი რას წერს IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებზე, მოვლენათა ეპიცენტრიდან შორს მყოფი, მაგრამ აქტიური დამკვირვებელი და შემფასებელი გიორგი ლასხიშვილი: „მიუხედავად 3 ივნისის კანონისა, ქვეყანამ ოპოზიციური სულისკვეთება გამოიჩინა – ადგილებიც მეტი მიიღო, გაიზარდა მემარჯვენეთა ოდენობაც, პარლამენტის ცენტრმა – ოქტიაბრის ტემპმა სასტიკი მარცხი განიცადეს, მიზეზი მათი 5-წლიანი უმსგავსო პოლიტიკა იყო. თვითმპყრობელობამ მემარჯვენე დეპუტატების შემწეობით კვლავ მორჩილი ცენტრისტული პარლამენტი მიიღო.

საქართველოში ისევე როგორც წინა არჩევნებში ბრძოლა მიმდინარეობდა არა რეაქციასა და ოპოზიციას შორის, არამედ ოპოზიციურ ჯგუფებს შუა. ამჯერადაც უმეტესობა ს.-დ.-ს ხვდა. მხოლოდ ქუთაისში გაიმარჯვა სოციალისტ-გედერალისტთა პარტიამ, რაც გარკვეულად შემთხვევითი იყო, ვინაიდან კ. აბაშიძის კანდიდატურა იყო წამოყენებული, მაგრამ მთავრობამ გააბათილა იმ ამომრჩეველთა ჯგუფის არჩევნები, სადაც კიტა იყო ამომრჩეველად, პარტიამ მის ნაცვლად გელოვანი წამოაყენა (ლასხიშვილი არ აღნიშნავს, რომ კიტამ ისედაც მარცხი განიცადა ლეო ნათაძესთან – ბ. კ.). „სახალხოელები“ უსაყვედურებდნენ სომეხ ამომრჩეველს, რომ თავისი რწმენის წინააღმდეგ მოიქცნენ. შეიქმნა უცნაური სიტუაცია: სომხები თავის ქვეყანაში დეპუტატად ირჩევენ პროგრესულ მოღვაწეს, დაინტერესებულს ეროვნული საკითხით, ხოლო საქართველოში სოციალ-დემოკრატს“ (147. 279).

დასავლეთ საქართველოში (ქუთაისის გუბერნია) არჩევნების შედეგები ივარაუდა ცნობილმა მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ სიმონ ქვარიანმა. „იმერეთის“ რედაქციისადმი გაგზავნილ განმარტებაში იგი აღნიშნავდა: „მე მივრცელებენ ხმებს, თითქოს ვლადიმერ მიქელაძის მომხრე ვიყო, განსაკუთრებით სოფლად, რაც არ არის მართალი. მე უპარტიო ვარ და მიმანია, რომ ვლადიმერ მიქელაძის პროგრესულ პარტიის სახელით მოქმედება – ამასთან ის რუსულ ბანკისგან კრედიტს იღებს, არაგულწრფელია. იგი არ გამოდის არცერთი პარტიის სახელით და სამშობლოს ინტერესების დაცვაზე დემაგოგიურად ლაყბობს, მისი მოქმედება და სოციალ-დემოკრატების გაკოტრება მიანიშნებს ახალი, ნამდვილად ეროვნული პოლიტიკური პარტიის შექმნის აუცილებლობაზე“ (42. 4).

ეს ვარაუდი ალბათ ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას ეხება და ამას ისიც ადასტურებს, რომ წერილის ადრესატი გაზეთი „იმერეთია“, მაგრამ მთავარია, რომ მწერალმა ზუსტად დააფიქსირა საზოგადოებრივ ძალთა განწყობილება და ვითარება.

ამრიგად, ჩვენ მიმოვიხილეთ IV სახელმწიფო სათათბიროს არ-
ჩვენებთან დაკავშირებული ყველა თაობის საზოგადო მოღვაწის
პოლიტიკური სახე, მათ ნააზრევსა და მოქმედებაში ყველაზე
ნათლად გამოჩნდა თვით საარჩევნო კამპანიის ფსიქოლოგია და
ელექტორატის ბუნება.

II თავი. ქართველი დეპუტატები რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროში

§1. სახელმწიფო სათათბიროს სტრუქტურა და ორგანიზაცია

1912 წლის 15 ნოემბერს მუშაობას შეუდგა რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბირო. III სათათბიროსგან განსხვავებით IV სათათბიროში დაირღვა საპარლამენტო წონასწორობა. ცენტრმა, რომელიც ძირითადად ოქტიაბრისტებით იყო წარმოდგენილი მნიშვნელოვანი დანაკარგი განიცადა და უმრავლესობის სასწორი მემარჯვენეებისკენ გადაიხარა.

ოპოზიციური ძალები არჩევნების წინ წინასწარმეტყველებდნენ სათათბიროს გაესებას „ანაფორიანებით“, მართალია სასულიერო პირთა რაოდენობას IV სათათბიროში III სათათბიროსთან შედარებით არ მოუმატია, მაგრამ მემარჯვენეთა „ტრიუმი“ თვალნათლივი აღმოჩნდა, რამაც კიდევ უფრო დაამძიმა რუსეთში რეფორმების და კონსტიტუციური ცვლილებების პროცესი. წვრილმა პარტიებმა მეტნაკლებად შეინარჩუნეს ადგილები პარლამენტში, ზომიერ ოპოზიციას (კადეტები...) უმნიშვნელო წარმატება ჰქონდა.

საბოლოო სურათი კი, მითუმეტეს წინა სათათბიროს მესამედი კვლავ მოხვდა დეპუტატთა რიცხვში (84. 252), იძლეოდა ვარაუდის დაშვების შესაძლებლობას, რომ მემარჯვენეთა სიძლიერე და ცენტრის უნებელობა, ფაქტიურად კი არარსებობა, გამორიცხავდა ნებისმიერი პროგრესული კანონპროექტის გატანას და საბოლოო გამარჯვებას სათათბიროზე. ამასთან IV სახელმწიფო სათათბირო იქნებოდა დაპირისპირების, შეხლავშემოხლის წყაროც, რადგან 30%-იანი გაერთიანებული ოპოზიცია მას მშვიდ ცხოვრებას ვერ დაპირდებოდა.

1912 წლის 15 ნოემბერს პეტერბურგში გაიხსნა IV სახელმწიფო სათათბიროს I სესია (156. 250). პირველი სხდომა მიეძღვნა საორგანიზაციო საკითხებს. სათათბიროს თავმჯდომარის პოსტზე ასარჩევად კენჭი იყარა სამმა დეპუტატმა. პირველ ტურში როდიანკომ მიიღო 234 ხმა, ბალაშოვმა 147, ვოლკონსკიმ – 10. მეორე ტურში ორმა უკანასკნელმა ყუთი აღარ დაიდგა და ოქტიაბრისტთა პარტიის ლიდერმა მიხეილ ვასი-

ლის ძე როდიანკომ 251 ხმით 150 ხმის წინააღმდეგ დაიკავა სათათბიროს თავმჯდომარის ადგილი.

მოგვიანებით მოეწყო თავმჯდომარის მოადგილის არჩევნებიც. იაროსლაველმა დეპუტატმა დიმიტრი დიმიტრის ძე ურუსოვმა (პროგრესისტი) პირველ ტურში მიიღო 197 ხმა, ვლადიმერ მიხეილის ძე ვოლკონსკიმ 173. მეორე ტურში მხოლოდ ურუსოვმა იყარა კენჭი და 217 ხმით 178-ის წინააღმდეგ გახდა კიდევ სათათბიროს თავმჯდომარის მოადგილე.

იმ საპარლამენტო ფრაქციებს (კერძოდ, სოციალ-დემოკრატთა და შრომის ჯგუფი), რომელშიც გაერთიანებულნი იყვნენ ქართველი დეპუტატები, არ მიუღიათ მონაწილეობა არცერთ კენჭისყრაში (42. 45, 49).

როდიანკოს კვლავ არჩევას (იგი III სათათბიროს თავმჯდომარეც იყო) რუსეთის ლიბერალური პრესა სიხარულით შეხვდა, რადგან იგი მიიჩნევს სტაბილურობის და კონსტიტუციონალიზმის გარანტად, რასაც „უროს“ აზრით სერიოზული საფუძველი ვერ ექნებოდა, ვინაიდან კანონპროექტებს ზედა პალატაში – სახელმწიფო საბჭოში უნდა გაეველოთ აპრობაცია, ეს უკანასკნელი კი სანახევროდ თვით მეფის მიერ იყო დაკომპლექტებული და მემარჯვენეთა დასაყრდენს წარმოადგენდა (42. 52)

მთავრობას როდიანკოსთან იმთავითვე ჰქონდა უთანხმოება, იყო ხმები მის გადარჩევაზე და მემარჯვენე ვოლკონსკის დანიშვნაზე (65. 12). თუ III სათათბიროში ოქტიაბრისტები მთავრობის დასაყრდენი ძალა იყო და მათი ლიდერი – გუჩკოვიც თავმჯდომარეობდა, IV სათათბიროში თავის დასაყრდენად ხელისუფლებამ მემარჯვენეები და ნაციონალისტები გაიხადა, ოქტიაბრისტები კი ფარულ კადეტებად გამოაცხადა და როდიანკოც არასასურველ მდგომარეობაში აღმოჩნდა (65. 21; 206). ამ გაურკვეველობამ მთლიანად ფრაქციაზეც იმოქმედა, მას ჯერ 25-კაციანი უმცირესობა გამოეყო და ზომიერ მემარჯვენეებს (ნაციონალისტებს) მიემხრო, შემდეგ უმრავლესობაც გამოეთიშა და მემარცხენე ოპოზიციის ბანაკში ჩადგა.

ამიერკავკასიელთა დეპუტაცია სათათბიროს მასშტაბით ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ოპოზიციური იყო. IV სათათბიროში სოციალ-დემოკრატთა ფრაქციის 14 წევრიდან 4 ამიერკავკასიელი იყო.

ნიშანდობლივია, რომ ისეთმა ანტირუსულმა და ამავე დროს განსხვავებული შეხედულებების, პოლიტიკური, რელიგიური თუ სოციალური მრწამსის მქონე რეგიონმა, როგორც კავკასიაა გამოიჩინა ოპოზიციური სულისკვეთება, ხოლო ამ სულისკვეთების თავისებურ სიმბოლურ გამოხატულებად იქცა ერთიანი ოპოზიციური დასაყრდენის – სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელთა არჩევა დეპუტატებად. მხოლოდ უფრო ნაციონალისტურად განწყობილმა სომეხმა და საქართველოს მოსახლეობის ნაწილმა (ქუთაისის გუბერნია) ამომრჩეველმა უპირატესობა თავისი ეროვნული ინტერესების უკეთ დამცველთ მიანიჭა. დაახლოებით ასეთი ვარაუდი და შეფასება მისცა არჩევნების შედეგებს მაშინდელმა ანალიტიკურმა პრესამ.

საკუთარი ინდიფერენტიზმი და ურწმუნობა სათათბიროს მიმართ „თემმა“ არც არჩევნების შედეგების შეფასებისას დამალა. „გათავდა ყვენობა, დიდი ამბავი იყო, ისეთი ქარბუქი დაგაყენეთ, რომ ყველას თვალები დაგვეკვსო მტვრით და ჩაღაბულითა. ღმერთო ჩემო! რამოდენა მეღანი დაიხარჯა, რამდენი კალამი გაცვდა წერით, რამდენი ენა ასისინდა სალაპარაკოდ“ (41. 96). მაგრამ პოლიტიკური დაპირისპირება არათუ ჩაცხრა არჩევნების დასრულებით, არამედ პირიქით – გამწვავდა კიდევ.

IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები მთელი იმპერიის მასშტაბით დიდი დარღვევებით ჩატარდა. ხელისუფლება ცდილობდა თავისთვის სასურველი ხალხის გაყვანას სათათბიროში, საამისოდ მიმართავდა ყოველგვარ უკანონობას. ფაქტიურად ეს იყო ერთადერთი საკითხი სათათბიროს ხუთწლიანი არსებობის მანძილზე, რომელსაც მთელი საპარლამენტო სპექტრი ჩხეიძით დაწყებული და პურიშკევიჩით დამთავრებული, მხარს უჭერდა (54. 27). 1913 წლის 24 იანვარს სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ საჩქარო შეკითხვა დააყენა არჩევნებისას ადმინისტრაციის უკანონობის შესახებ. შეკითხვა დაიცვა ვარლამ გელოვანმაც. სათათბირომ უარყო ამ შეკითხვის სიჩქარე და კომისიას 2 კვირის ვადა მისცა მოკვლევისათვის, შინაგან საქმეთა მინისტრ მაკლაკოვს კი დაევალა პასუხის მომზადება. (54. 8).

მხოლოდ 1 წლის გლობალური შესწავლის შემდგომ, პარლამენტი დაუბრუნდა ამ საკითხს. 1914 წლის 22 იანვარს სათათბიროზე განიხილეს არჩევნებზე მთავრობის ზემოქმედების

საკითხი. ჩხეიძემ და მილიუკოვმა (კადეტთა ფრაქციის ლიდერი) დასვეს საყოველთაო საარჩევნო უფლების შემოღების საკითხი და არასაკმარისად მიიჩნიეს 3 ივნისის საარჩევნო კანონის კოსმეტიკური შესწორება, რასაც შინაგან საქმეთა სამინისტრო სთავაზობდა. კერენსკის აზრით „საარჩევნო კამპანია 3 ძალის: პოლიციის, სამღვდელოების, სასამართლოს ერთობლივი მოქმედების შედეგია“. (65. 19).

სათათბირომ 176 ხმით 95-ის წინააღმდეგ უარყო კადეტების და ტრუდოვიკების ფორმულა და მიიღო პროგრესისტების (160 ხმით 125-ზე) შეთავაზება: „მთავრობამ მოაწყო უკანონოებათა სისტემა არჩევნებზე, შინაგან საქმეთა და იუსტიციის სამინისტროთა განმარტებები არაა დამაკმაყოფილებელი“.

სოციალ-დემოკრატი ბანაკიდან ვარლამ გელოვანს არჩევისთანავე დაუწყეს სასტიკი ბრძოლა, მას ქუთაისელი ამომრჩევლების სახელით მოუწოდებდნენ უარი ეთქვა დეპუტატის მანდატზე, ვინაიდან ნდობას არ იმსახურებდა და დემონსტრაციულად აცხადებდნენ, რომ თავის ბედ-იღბალს ჩხეიძეს და ჩხენკელს აბარებდნენ (84. 241).

ამგვარი დემაგოგიური გამოსვლები მრავლად იყო, მათ აცტორებს არგუმენტად მოჰყავდათ ადმინისტრაციის თვითნებობის ფაქტი, როდესაც ფოთსა და ქუთაისში არჩევნების შედეგები გაუქმდა სოციალ-დემოკრატების საზიანოდ და თითქოს განგებ, როგორც ვგენი გეგეჰკორი აცხადებდა პეტერბურგის პრესაში, „მთავრობამ ფედერალისტებს გაამარჯვებინა“ (61. 749).

ვარლამ გელოვანმა ამ დაუსაბუთებელ ბრალდებას პასუხი გასცა, როგორც ქართველი საზოგადოების წინაშე, ისე პეტერბურგში. (61. 757). იგი აღნიშნავდა, რომ ანალოგიური უსამართლობა ჩადენილი იყო ფედერალისტების მიმართაც (მაგ: სენაკში ჩიჩუას არჩევნების გაუქმება), რაც არ შეიძლება დაბრალდეს სოციალ-დემოკრატებს, ისევე, როგორც ფედერალისტებს ვერ დაბრალდებათ არჩევნების ორგანიზატორთა სხვა ცოდვები.

ბრალდებებზე: „1) რომ ქუთაისის და ფოთის არჩევნების ს. ფ-ებისგან გასაჩივრებით თითქოს 5 ხმა დავუკარგეთ სოციალ-დემოკრატებს, რამაც საბოლოო შედეგებზე გავლენა მოახდინა. 2) ადმინისტრაცია ს. ფ-ებს უჭერდა მხარს, როდესაც განზრახ

ასახივრებდა არჩევნებს. 3) ქუთაისის გუბერნიის გლეხოზა არ მთელის წარმომადგენლად და რწმუნებულობას ს. დ-ებს აძლევს“, ვარლამ გელოვანი შემდეგ პასუხს აძლევს: „ქუთაისის არჩევნები პირველად კადეტმა ჭილაძემ გაასახივრა, გავისხუნოთ, რომ სენაკის მაზრაში მემამულეებმა გააშავეს გეგმკორო და გავიდა სოციალ-ფედერალისტი თავადი ჩინუა. საჩივრის გამო არჩევნები მეორედ დანიშნეს და ჩინუას არ მისცეს მონაწილეობის საშუალება. მეც ლენხუმის მაზრაში მეორედ მომიწია კენჭისყრამ. გავისხუნოთ ისიც, რომ ქუთაისის არჩევნების გაუქმებას წინ უძღოდა ადმინისტრაციის თვითნებობა კ. აბაშიძის საწინააღმდეგოდ (იგი I და II სათათბიროს ამომრჩეველი იყო შორაპნიდან).

საგუბერნიო არჩევნებში ს. ფ-ებს ჰქონდათ 18 ხმა, ს. დ-ებს 12 (ასე რომ 5-იც რომ მიმატებოდათ არაფერი შეიცვლებოდა), 3 კენჭი კი საერთო მოწინააღმდეგის იყო და ანგარიშში ჩასაგდება არ არის. 8 გლეხი ამომრჩეველიდან 7 ჩემი წინააღმდეგი იმიტომ იყო, ისინი ს. დ-ებისგან იყვნენ არჩეულნი და პარტიის ღირექტივებს უნდა დამორჩილებოდნენ“ (83. 53).

ვეკენი გეგმკოროს „უფლებების“ დასაცავად პეტერბურგში თავგამოდებით იბრძოდნენ მისი პარტიული მეგობრები აკაკი ჩხენკელი და კარლო ჩხეიძე. პირველმა სათათბიროს სხდომაზე ხელალებით განაცხადა, რომ „გელოვანი გლეხკაცობის დეპუტატი არ არის“ (46. 15) და „ქუთაისის გუბერნიის დემოკრატიათ თავისი ინტერესების დაცვა დაავალა მას და ჩხეიძეს და არა გელოვანს“, რაზეც ცნობილი პუბლიცისტი ა-ი. (ალბათ შალვა ამირეჯიბი. იხ. 178. 145) წერდა: „2 ასეთი დეპუტატის ყოლა სათათბიროში, რომლებიც მუდამ წინააღმდეგნი იქნებიან და მუდამ ასე სკანდალურად განმარტავენ დეპუტატ გელოვანის ყოველ გამოსვლას (ლაპარაკია 1912 წლის 13 დეკემბრის სიტყვაზე, რაზეც ქვემოთ ვეკენება საუბარი – ბ. კ), საკუთარ გულზე 2 შხამიანი გველის ყოლას ნიშნავს, ისინი კბენას არასოდეს მოიშლიან“ (47. 5).

ჩხენკელის უსაგნო რეპლიკას ვარლამ გელოვანმა სათათბიროზე განმარტებით უპასუხა („ვიწროპარტიული დავის აქ გამოტანას ურიგობად ვთვლი“) და სამედიატორო სასამართლოში უჩივლა. გელოვანის სიტყვებს მთელი სათათბირო ტაშით შესხვედრია (46. 15). მას კიტა აბაშიძის წინააღმდეგ მიმარ-

თული ბრალდებებისგან დაცვაც მოუხდა: „პარტიამ მე აბაშიძის შემდეგ მეორე კანდიდატად დამასახელა და მას შემდეგ, რაც ამომრჩეველად გასვლა შეუკრეს აბაშიძეს, მე დაერჩი ბუნებრივ კანდიდატად. ჭიათურის ბანკის დირექტორი აბაშიძე ავადმყოფობის გამო ზაფხულში საზღვარგარეთ წავიდა (სხვათა შორის იქიდანაც აქტიურად თანამშრომლობდა „სახალხო გაზეთში“ – ბ. კ.), ს. დ.-ებმა კი გაუგრცველეს ბინძურად ბანკი ათიათას მანეთობით გაქურდა და საზღვარგარეთ გაიქცაო“ (43. 58).

გეგეჩი გეგეჩკორის მიერ 1912 წლის 8 ნოემბრიდან (გაზეთებში „ლუჩ“ და „დენ“) დაწყებული კამპანია ვარლამ გელოვანის წინააღმდეგ საბოლოოდ დასრულდა 1914 წლის იანვარში სამედიატორო სასამართლოს განაჩენით (36. 16; 65. 18; 61. 1095-1096). ორივე, მომჩივანი და მოპასუხე მხარე ფაქტიურად ბრალმდებლად მოგვევლინა. ერთი მხრივ სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ და სათათბიროს ფრაქციამ სასამართლოს წარუდგინა 4 შეკითხვა, მეორე მხრივ სათათბიროს ტრუდოვიკთა ფრაქციამ და საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიამ 9 შეკითხვა. ვარლამ გელოვანმა პროცესის დაწყებისთანავე განაცხადა, რომ დამარცხების შემთხვევაში უარს იტყვოდა დეკუბატობაზე. „გელოვან-გეგეჩკორის საქმეს“ განიხილავდა 5 მოსამართლისგან შემდგარი კოლეგია, მათგან 2 (პოტრესოვი და კროხმალი) სოციალ-დემოკრატების, ხოლო 2-იც (ვოდოვოზოვი, ბერენშტაბი) ტრუდოვიკების წარდგენილნი იყვნენ, თაემჯდომარეობდა კუზმინ კარავაევი. გელოვანის ოფიციალურ ადვოკატებად დაინიშნენ აკადემიკოსი მაქსიმ კოვალევსკი და გიორგი ზდანოვიჩი, გეგეჩკორის ადვოკატი იყო ცნობილი მენშევიკი აქსელროდი.

სოციალ-დემოკრატთა ბრალდების ძირითად პუნქტებზე: 1) ქუთაისის არჩევნების შედეგები ორჯერ გამიზნულად გაუქმდა ვარლამ ჭილაძის და იროდიონ ტყეშელაშვილის საჩივრებით. 2) ფოთის არჩევნები გაუქმდა ანთიმოზ ბოკერიას და კონსტანტინე თელიას საჩივრებით. კოლეგიამ ერთხმად უპასუხა: პროცესზე ვერ დამტკიცდა მათი ფედერალისტობა, ან სიახლოვე ამ პარტიასთან. მაგრამ ფოთის შემთხვევაში პარტია ვალდებული იყო პრესაში ოფიციალური განცხადებით გამიჯნოდა ამ პიროვნებებს.

სასამართლომ არამართლზომიერად ცნო გეგეჭკორის განცხადება პრესით: „სფპ ადმინისტრაციასთან შეთანხმებით მოქმედებდა არჩევნებში“.

სასამართლომ უარყოფითი შეფასება მისცა ორივე დაპირისპირებული მხარისგან წინასაარჩევნო კამპანიისას გამოყენებულ საპოლემიკო ტონს და დასაძრახის საქციელად მიიჩნია პრესით ოპონენტების ლანძღვა, თუმცა ხაზი გაესვა იმასაც, რომ წარმოდგენილი მასალების მიხედვით ამ მხრივ სოციალ-დემოკრატები უფრო გამოირჩეოდნენ.

საინტერესოა, რომ გიორგი ზდანოვიჩმა, როგორც ადვოკატმა, „იმერეთის“ წინააღმდეგ მიმართული ბრალდებები, გააბათილა შემდეგი განცხადებით: „ეს გაზეთი არაა პარტიული ორგანო, მასში ფედერალისტებთან ერთად წერენ კადეტები და პროგრესისტები, ეს გაზეთი ზოგადად პროგრესული მიმართულებისაა. ჩვენ გვინდოდა გვექცია იგი ჩვენს ორგანოდ, მაგრამ რედაქცია – სადაც უმეტესობა არაფედერალისტია ჩვენს წინააღმდეგ წავიდა. საზოგადოდ კავკასიაში სფპ-ს არ აქვს თავის ორგანო“. ეს უკანასკნელი ფრაზა, რა თქმა უნდა, გადაჭარბებულია, მაგრამ „იმერეთის“ ამორფულობის და შიდაწინააღმდეგობების ფაქტი შემდგომში დატრიალებულმა მოვლენებმაც დაადასტურა (იხ. §8).

სასამართლო განაჩენს დაერთო ცალკეულ მოსამართლეთა და ადვოკატთა განსაკუთრებული აზრები. ტრულოვიკთა მხარე ამგვარად აბათილებდა ვ. გელოვანის შემთხვევითი და უკანონო გადაუტატების მითს: „ამომრჩეველთა რიცხვი და განაწილება პარტიებს შორის: 18 გელოვანის მომხრე და არა 17, 15 – წინააღმდეგი, მათგან მხოლოდ 12 იყო აშკარა მომხრე სოციალ-დემოკრატების, 3 იყო უპარტიო. რომლებიც შესაძლებელია ისეთივე მოწინააღმდეგენი ყოფილიყვნენ სოციალ-დემოკრატების, როგორც ფედერალისტების. ამდენად 5 ამომრჩეველის გამორიცხვა არ იძლევა გარკვეულ პასუხს არჩევნების შედეგებზე“ (61. 1096). თუ გავითვალისწინებთ, რომ პროგრესისტები ფედერალისტებს სოციალ-დემოკრატებთან შედარებით „ნაკლებ ბოროტებად“ თვლიდნენ, გამართლებულია ეს პროგნოზი – თუკი გელოვანი მარტო არ იყრიდა კენჭს და მოწინააღმდეგე ეყოლებოდა სოციალ-დემოკრატის სახით, მაშინ მას პროგრესისტებიც დაუჭერდნენ მხარს და 5 სოციალ-დემოკრატი

ამომრჩევლის დამატების შემთხვევაშიც იგი მაინც გაიმარჯვებდა 21 ხმით 17 წინააღმდეგ.

მოგვიანებით ქუთაისის სადეპუტატო მანდატი კვლავ გახდა ვენებათა დედიკის საგანი. ვარლამ გელოვანის ტრაგიკული სიკვდილის შემდგომ, 1915 წლის 9 აგვისტოს სათათბიროს სხდომაზე წამოიჭრა ახალი არჩევნების საკითხი და ნაციონალისტებმა აქტიური წინასაარჩევნო კამპანიაც წამოიწყეს, ხოლო სოციალ-დემოკრატებმა ქუთაისელი ამომრჩევლების ადვოკატის დაიწყეს ბრძოლა (ფოთელი ამომრჩევლები უმაღლესი სენატის განკარგულებით უკვე დამტკიცებულნი იყვნენ), რადგან კანონით დეპუტატი ძველ ამომრჩევლებს უნდა აერჩიათ (39. 138, 153), მაგრამ არჩევნები საომარი ვითარების გამო ვერ ჩატარდა და ქუთაისის გუბერნიის სადეპუტატო ვაკანსია სათათბიროს არსებობის ბოლომდე დარჩა.

პარტიები	III სა- თათბრო	IV სათათ- ბირო	ფრაქციის ხელმძღვა- ნელი
მემარჯვენე	52	65	თავ: ხვოსტოვი, მოად: მარკოვი-II
რუსი ნაციონალისტები	93	88	თავ: ბალაშოვი, მოად: ბობრინსკი
ცენტრისტები	–	32	თავ: ვლადიმირ ლვოვი
ოქტაბრისტები	133	98	თავ: ანტონოვი
პროგრესისტები	39	48	თავ: ეფრემოვი
კადეტები	53	59	თავ: მილიუკოვი, მოად: შინგარევი
მუსლიმთა ფრაქცია	9	6	თავ: ტეველევი
პოლონეთის კოლო	11	9	თავ: სვეჟინსკი
ბელარუს-პოლონელ- ლიტველნი	6	6	თავ: პუტკამერი
ტრუდოვიკები	14	10	თავ: ძიუბინსკი, მოად: კერენსკი
სოციალ-დემოკრატები	14	14	თავ: ჩხეიძე, მოად: მა- ლინოვსკი
უპარტიონი	16	7	

IV სახელმწიფო სათათბიროს მუშაობის დაწყებისთანავე ჩამოყალიბდა ის სტრუქტურა და მექანიზმი, რაც თითქმის შე-

ნარჩუნდა სათათბიროს არსებობის ბოლომდე. ქვემოთ მოტანილ დიაგრამაზე ნათლად ჩანს IV სახელმწიფო სათათბიროს პარტიული სტრუქტურა და ცვლილება III სათათბიროსთან შედარებით.

გარდა საპარლამენტო პარტიებისა არსებობდა მსხვილი დაჯგუფებები, რომლებიც ძირითადად საარჩევნო კურიის მიხედვით კომპლექტდებოდა. გლეხთა ჯგუფში (თავ: ევსეევი) გაერთიანებული იყო 55 დეპუტატი, მათ შორის გელოვანი, პაპაჯანოვი და ჯაფაროვი. კახაკთა ჯგუფში (თავ: ხარლამოვი) – 15, მოქალაქეთა ჯგუფში (თავ: აროფეევი) – 92, ერობათა ჯგუფში (თავ: ვარუნ-სეკრეტი) – 94 დეპუტატი.

სათათბიროს მუშაობის გასაშუქებლად უშუალოდ თავრიდის სასახლეში განთავსებული იყო პრესის წარმომადგენლობები. მათგან 32 საზღვარგარეთის ჟურნალ-გაზეთის ბიურო, დანარჩენი ადგილობრივი. პრიორიტეტი დედაქალაქის პრესას ჰქონდა. პეტერბურგის 28 და მოსკოვის 7 გაზეთი იყო წარმოდგენილი სათათბიროს კულუარებში, მაშინ როცა პროვინციის პრესას ოდენ 27 გაზეთი წარმოდგენდა. მათგან მხოლოდ ერთი (ისიც არარუსულენოვანი) იყო კავკასიის სამეფისნაცვლოდან – სომხურენოვანი „მშაკი“, რომელიც არა პარტიული, არამედ საქალაქო ნიშნით იყო შერჩეული (ქ. ტფილისი) და მისი რედაქტორი 1913 წლიდან, გარდაცვლილი ალექსანდრე ქალანთარის ნაცვლად მისივე ვაჟი ლევონ ქალანთარი გახდა. (193. 300).

სათათბიროს შიგნით არსებობდა კომისიები, მათგან 8 მუდმივმოქმედი იყო. არსებობდა დროებითი კომისიებიც. სამივე ქართველი დეპუტატი აქტიურად იყო ჩართული კომისიების მუშაობაში. მათ თითქოს განაწილებული ჰქონდათ ფუნქციები და ჩვენს წარმომადგენლებს არცერთი კომისია არ დაუტოვებიათ უყურადღებოდ. შედარებით ნაკლებად დაკავებული მათ შორის, როგორც ფრაქციის თავმჯდომარე და ამდენად ფრაქციული მუშაობით დატვირთული, იყო კარლო ჩხეიძე. ამასთან განმკარგულეებელ კომისიაში, 6-კაციანი ქვეკომისიის მდივნად არჩეული იყო ვარლამ გელოვანი. ამ სტატისტიკური მონაცემებიდან თვალნათლივ იკვეთება ქართული დეპუტაციის – მემარცხენე ბანაკის წარმომადგენელთა განსაკუთრებული აქტიურობა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მუდმივი კომისიების მუ-

შაობაში დეპუტატთა 55% იღებდა მონაწილეობას, 3 ქართველი დეპუტატის 5 ადგილი (რაც 165% ნიშნავს) უდაოდ მალალი მანვენებელია. ამის გარდა დროებით კომისიებშიც საკმაოდ აქტიურობდნენ ჩვენი დეპუტატები. ჩხეიძე სამიწათმოქმედო კომისიაში, ჩხენკელი – „ნაკაზის“ კომისიაში, ხოლო გელოვანი და ჩხენკელი ერთად 3 კომისიაში (სასამართლო რეფორმების, ადგილობრივი თვითმმართველობის, საკანონმდებლო განზრახულობათა მიმართულებების) მოღვაწეობდნენ.

IV სახელმწიფო სათათბიროს მუდმივმოქმედი კომისიები

1. საბიუჯეტო – 67 კაცი (თავ: ალექსეენკო – ოქტიაბრისტი) – **ჩხეიძე**
2. საფინანსო – 44 კაცი (თავ: დერიუგინი – ნაციონალისტი) – **გელოვანი**
3. ბიუჯეტის აღმასრულებელი – 44 კაცი (თავ: გოდნევი – ოქტიაბრისტი)
4. სარედაქციო – 11 კაცი (თავ: მეიენდორფი – ოქტიაბრისტი)
5. შეკითხვების – 44 კაცი (თავ: ვეტჩინინი – ნაციონალისტი) – **ჩხენკელი**
6. საბიბლიოთეკო – 11 კაცი (თავ: ეპისკოპოსი ანატოლი – მემარჯვენე)
7. პირადი შემადგენლობის – 11 კაცი (თავ: სკოროპადსკი) – **ჩხენკელი**
8. განმკარგულებელი – 22 კაცი (თავ: კოვზანი – ოქტიაბრისტი) – **გელოვანი**

დიაგრამულად ქართველი დეპუტატების კომისიებში საქმიანობა შემდეგნაირად გამოისახება.

კომისია	გელოვანი	ჩხეიძე	ჩხენკელი
დროებითი	3	1	4
მუდმივი	2	1	2
სულ	5	2	6

ქართველი დეპუტატების ერთიანობას მათი საერთო მემარცხენეობა განაპირობებდა. უკიდურეს მემარცხენეთა ბანაკი, მიუხედავად სიმცირისა (14 სოციალ-დემოკრატი, 10 ტრუდოვი-

კი), ყველასათვის ანგარიშგასაწევ ძალას წარმოადგენდა, „რადგან ყველამ იცოდა, რომ ისინი მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის რჩეულნი იყვნენ“ – სამართლიანად შენიშნავს არონ ავრეხი (89. 47).

ორივე ფრაქციაში 1-1 წარმომადგენელი (ტრუდოვიკი ძიუბინსკი და სოციალ-დემოკრატი ჩხეიძე) იყვნენ წინა სათათბიროს დეპუტატები და ბუნებრივია სწორედ ისინი აირჩიეს ფრაქციის ლიდერებად. ტრუდოვიკთა შორის საუკეთესო ორატორად აღექსანდრ კერენსკი ითვლებოდა და მცირე ხანში ფაქტიურ ლიდერადაც – ფრაქციის თავმჯდომარედ იქცა (იხ. II თავის § 5), მესამე პოზიცია – ფრაქციის მდივნის პოსტი, ეკავა ვარლამ გელოვანს.

სოციალ-დემოკრატთა შორის აღიარებული ლიდერი იყო კარლო ჩხეიძე და ისევე როგორც წინა სათათბიროში ამჯერადაც ფრაქციას თავმჯდომარეობდა. ფრაქციის 2 მიმართულებიდან ბოლშევიკთა 6-ეული, როგორც მუშათა კურიის დეპუტატები, მაღინოვსკის მეთაურობით, არჩეულნი იყვნენ ძირითადად ცენტრალური რუსეთის სამრეწველო ოლქებიდან. მენშევიკები კი განაპირა რაიონებიდან, მათ შორის 3 კავკასიელი იყო (ჩხეიძე, ჩხენკელი, სკობელევი – ფრაქციის მდივანი).

ტრუდოვიკთა ფრაქციაში მაღალი წრის საზოგადოების სიმრავლე და სოციალ-დემოკრატთა შორის კავკასიელების პრიმატი მიიჩნია ამ ფრაქციათა დამახასიათებელ ნიშნად კადეტმა დეპუტატმა ველიხოვმა, რომელმაც IV ღუმას ვრცელი ოპუსი – პოემა უძღვნა (203. 20). აი ეს ნაწყვეტიც:

„Трудов не любит трудовик.

А "пролетарии всех стран"

Слились в один кавказский стан“.

IV სახელმწიფო სათათბირო 58-თვიანი არსებობის მანძილზე მოწვეული იყო 5-ჯერ. თითოეული მოწვევა, როგორც წესი შედგებოდა: საშემოდგომო, საზამთრო და საგაზაფხულო სესიებისგან. თუმცა I მსოფლიო ომის დაწყებამ სათათბიროს ჩვეული რიტმული მუშაობა კალაპოტიდან ამოაგდო. IV სახელმწიფო სათათბიროს სამუშაო გრაფიკი ამგვარია:

სესიები	I	II	III	IV	V
საშემოდგომო	15.XI –	15.X –		19.VII –	1.XI –

	21.XII.1912	7.XII.1913		3.IX.1915	16.XII.1916
ზამთრის	21.I – 5.IV.1913	14.I – 28.III.1914.	27.I.1915	9.II – 27.III.1916	14.II – 27.II.1917
საგაზაფხულო	24.IV – 25.VI.1913	15.IV – 20.VI.1914		16.V – 20.VI.1916	
		26.VII.1914 (საგანგებო სხდომა)			

როგორც ამ განრიგიდან ჩანს სათათბიროს მუშაობაში იყო 1 წლიანი, ფაქტიური უმოქმედობის პერიოდი. საომარ პირობებში ცარიზმი ყველანაირად შეეცადა საკანონმდებლო ორგანოს თავიდან მოშორებას, რასაც საშინაო ვითარების გართულება და მასობრივი უკმაყოფილება მოჰყვა. დაძაბულობამ პიკს მიაღწია 1915 წლის შემოდგომაზე. ყველა პოლიტიკური ძალა თუ საზოგადოებრივი გაერთიანება ერთხმად მოითხოვდა სათათბიროს მოწვევას. მემარჯვენე ოქტიაბრისტები გუჩკოვის მეთაურობით ამის აუცილებლობას სწორედ საომარი პირობებით ხსნიდნენ (99. 14186; 191), რუსეთის საქალაქო და საეროლო კავშირების კრებები დემოკრატიული მონაპოვრების ხელყოფად, „წარსულ სიბნელეში მიბრუნების მცდელობად“ უთვლიდნენ პრემიერ-მინისტრს ამ გადაწყვეტილებას (113. 206), ნიშანდობლივია რომ პრემიერის ამ თვითნებობას, რაც რა თქმა უნდა იმპერატორისა და რასპუტინისგან იყო კურთხეული, პროტესტით შეხვდა თვით მინისტრთა კაბინეტი და საზონოვი (საგარეო საქმეთა მინისტრი) გადადგომითაც კი დაიმუქრა (1. 17).

ტრუდოვიკთა ლიდერი კერენსკი დათხოვნის მოტივს – „დუმა არეულობის და რევოლუციის ბუდეაო“, წინასწარგამიზნულ დემაგოგიად თვლიდა, „ამ ტყუილით სურთ დუმაზე ხელის შეწმენდა ქვეყანაში გამეფებული ქაოსის გამო და ამდენად სამართლიანად მოაჩვენონ დუმის დათხოვნაც“ (92. 204). საეროლო კრების სახელზე იმპერატორისთვის წარსადგენ მოთხოვნათა შორის ერთა მოსკოვის ქალაქის საბჭოსთვის გაგზავნილი 2 დეპეშა ივანე ანდრონიკაშვილის (ბათუმის ქალაქის საბჭო) და ივანე ჩიქოვანის (ქუთაისის ქალაქის საბჭო) ხელმოწერით (1. 51). დეპეშებში გამოთქმული იყო მხარდაჭერა სათათბიროს მოწვევასთან დაკავშირებით.

§2. საქართველოს საკითხი რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროში

IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებში პოლიტიკურ ძალთა დაპირისპირება საქართველოსთვის ავტონომიურ უფლებათა მინიჭების საკითხის გარშემო კონცენტრირდებოდა. სათათბიროში წარგზავნილი დეპუტატიც ამ ნიშნით განიზომებოდა.

სოციალ-დემოკრატები, განთქმულნი ნიპილიზმით ყოველივე ეროვნულის, განსაკუთრებით კი სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის მიმართ პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ იძულებულნი ხდებიან ტაქტიკური მოსაზრებით შეცვალონ დამოკიდებულება (42. 14).

ქართველ სოციალ-დემოკრატებში (მხედველობაში გვაქვს მენშევიკთა ფრაქცია, რადგან ბოლშევიკები ლეგალურ პოლიტიკურ ცხოვრებაში ფაქტიურად არ მონაწილეობდნენ) თავი იჩინა სამმა მიმართულებამ:

1) პარტიას გამოეყო ავტონომისტთა ფრაქცია ვლადიმერ დარჩიაშვილის მეთაურობით, რომელმაც 1908 წლიდან გაზეთ „ალიონის“ საშუალებით დაიწყო თავისი იდეების პროპაგანდა.

მათი აზრით კავკასია უნდა ყოფილიყო მთლიანი ავტონომიური ერთეული, რომლის შიგნით იარსებებდა ტერიტორიული (კომპაქტურად მოსახლე ქართველებისთვის) და კანტონური (გაფანტულად და შერეულად მოსახლე სომეხ-თათართათვის) თვითმმართველობები.

2) პარტიის ერთ-ერთმა ავტორიტეტულმა ლიდერმა აკაკი ჩხენკელმა იმპერიის შემადგენლობაში საქართველოს შეზღუდული თვითმმართველობის იდეა წამოაყენა (ფაქტობრივად ფართო საერობო თვითმმართველობა). იგი უარყოფდა მთელი კავკასიის ავტონომიის იდეას, პრინციპით „მოშორებული ცენტრალიზმი ისევ სჯობს მახლობელ ცენტრალიზმს“.

საინტერესოდ არის სოციალ-დემოკრატთა ეს განწყობა ნაწევნები კავკასიის მეფისნაცვლის უქვეშევრდომილეს ადრესში: „მათ ჯერ საბოლოოდ ვერ დაუდგენიათ პროგრამა და ავტონომიის სახეობა. თუმცა ზოგადად სეპარატიზმი არ არის საშიში, რადგან კომპაქტური მოსახლეობა კავკასიაში არ არის, ერები

ერთმანეთშია შერეული და არავინ მოისურვებს რუსი მმართველობის ნაცვლად სხვა ერის მმართველობა ჰყავდეს“ (196. 20).

პოლიეთნიკურობის შემთხვევაში პოლიტიკური ავტონომიის დაუშვებლობა იყო 1912 წლის 10 დეკემბერს სახელმწიფო სათათბიროს სხდომაზე ჩხენკელის მიერ წარმოთქმული სიტყვის ძირითადი პრინციპი. ამავე პრინციპით ქართველ მენშევიკთა აღიარებული ლიდერი ნოე ჟორდანია 1912-1915 წლებში ეროვნულ საკითხზე გამოქვეყნებულ წერილებში მხარს უჭერს კავკასიის ავტონომიას – არა პოლიტიკურსა და ეთნიკურს, არამედ ეკონომიკურს, „რადგან საქართველო მჭიდრო კავშირშია კავკასიის სხვა კუთხეებთან და შეადგენს ერთ ეკონომიკურ ერთეულს“. ჟორდანია, რომელიც კულტურული ავტონომიის პოზიციაზე იდგა, მოგვიანებით აღიარებს ტერიტორიულ-კანტონურ, „დარჩიაშვილისეულ“ ავტონომიას. (158. 63).

3) ტრადიციული, ორთოდოქსული პოზიცია, წერეთლის და ჩხეიძის მეთაურობით, რომელიც კატეგორიულად უარყოფდა „კლასობრივ ბრძოლაში პროლეტარიატის ძმური ერთიანობის გამთიშველ ყოველგვარ ავტონომიას“, როგორც კარლო ჩხეიძე აცხადებდა სახელმწიფო სათათბიროზე: „რუსეთის ყველა ერებს უნდა მიენიჭოთ თავისუფლება. ამ თავისუფლებას კი ანიჭებს თავის თავს და სხვებსაც ის, ვინც მას თავისი მახვილის წვერზე ატარებს. მხოლოდ მაშინ, როცა რუსის ხალხი თავს გაინთავისუფლებს შეიძლება შეუდგეს თავის ტანჯულ ძმების განთავისუფლებას. არც IV დუმას და არც მთავრობას არ შეუძლია თავისუფლების მიცემა“ (53. 7).

ავტონომიის საკითხზე სოციალ-დემოკრატებთან მძაფრი დაპირისპირება და პოლემიკა ჰქონდა ვასილ წერეთელს, ნაციონალისტთა „ძველი“ და „ახალი“ თაობის თავისებურ მეკავშირეს, ეროვნულ-დემოკრატთა იდეურ წინამძღოლს.

„ურო“ სოციალ-დემოკრატების პარტიას ნახევრადხუმრობით „არ გვინდა ავტონომიას“ პარტიას უწოდებს. მათ იეზუიტური პრინციპით გამოიყენეს ავტონომიის იდეის პოპულარობა რევოლუციის პერიოდში, შემდეგ კი ხელი აიღეს და კატეგორიულად უარყვეს. თუმცა თვით მათი პარტიის რიგებში ფრაქციების გაჩენა და ეროვნული საკითხის სერიოზული გადასინჯვა მოწმობს, უროს აზრით, სოციალ-დემოკრატის იდეურ კრიზისზე და ეროვნულ-დემოკრატიული იდეების გამარჯვებაზე

(42. 27). ამ აზრს ემხრობა გიორგი ლასხიშვილიც, ფედერალისტთა ერთ-ერთი ლიდერი და საბუთად სათათბიროს არჩევნების შედეგები მოჰყავს.

ორივე გუბერნიაში ამომრჩეველთა საერთო რაოდენობიდან 38 კაცი ეკუთვნოდა ან მხარს უჭერდა სოციალ-დემოკრატებს, ხოლო 36 კაცი სოციალისტ-ფედერალისტებს (147. 281). ეს მონაცემები უდაოდ მეტყველებს ფედერალისტთა პოპულარობის გაზრდაზე, ისევე როგორც ეროვნულ საკითხში სოციალ-დემოკრატების მარჯვნივ გადახრაზე.

ვასილ წერეთელი ავტონომიის საკითხზე მსჯელობისას ხშირად მიმართავს პოლიტიკურ პარალელიზმებს, რაც მის ნააზრევს კიდევ უფრო საინტერესოს ხდის. იგი სოციალ-დემოკრატებს დემოკრატიის ნაკლებობას საყვედურობს, რადგან „იყო დემოკრატია მუშათა საკითხში და ამჟამად დროს გეგავრუბოდეს ავტონომიის ხსენებაც კი, დემოკრატია არ არის“.

„ურო“ დემოკრატიის ნიმუშად მიიჩნევს აშშ და სხვა ფედერალისტურ სახელმწიფოებს (შვეიცარია, ავსტრალია, კანადა), სადაც თითოეულ შტატს თავისი პარლამენტი და მთავრობა გააჩნია, რაც ბიუროკრატიზმს მაქსიმალურად ზღუდავს. ვინაიდან დემოკრატია წარმოდგენილია ცენტრალისტურ, თანაც მონარქიულ სახელმწიფოში, ავტონომიაზე „გამწყვდელი“ სოციალ-დემოკრატები მათდა უნებლიედ გამოდიან ცარიზმის დამცველებად. სოციალ-დემოკრატთა ძირითადი დებულების, რომ ჯერ სოციალური თავისუფლების მოპოვებაა საჭირო მთელ იმპერიაში და შემდეგ ცალ-ცალკე ნაციონალურის, საპასუხოდ ვ. წერეთელი იშველიებს ოსმალეთის იმპერიის მაგალითს, როდესაც სულთნებმა ვერ გამოიჩინეს სათანადო წინდახედულება, არ მიანიჭეს ავტონომია არაბებს, მაკედონელებს, ალბანელებს, რითაც ხელი შეუწყვეს იმპერიის რღვევას (42. 28).

სათათბიროს მუშაობის დაწყების წინ ვარლამ გელოვანს ინტერვიუ ჩამოართვა ბაქოში გადასახლებულმა ჟურნალისტმა განმა (ცნობილი ქართველი ფედერალისტი გიორგი ლასხიშვილი) (149. 70). დეკუტატმა ისაუბრა თავის სამომავლო გეგმებზე, ხაზი გაუსვა, რომ აღიარებს რუსეთის ერთიანობას, მაგრამ აუცილებლად თვლის ამ ფარგლებში ერთა თვითგამორკვევას და ავტონომიას, როგორც ქართველებისთვის, ისე იმპე-

რის სხვა ერებისთვის, რაც გამორიცხავს ეროვნულ უმცირესობათა შეზღუდვას.

ვ. გელოვანი ავტონომიას თვლიდა თავისი სადეპუტატო მოღვაწეობის პროგრამა – მაქსიმუმად, დაუყოვნებლივ განსახორციელებლად კი მიიჩნევდა ეკლესიის, ერობის, უმაღლესი სკოლის, ქართული ენის უფლებებისათვის მუშაობას.

გელოვანი თავის შესაძლებლობებს რეალურად აფასებდა და აცხადებდა, რომ მისი ფუნქცია ამოიწურებოდა რუსი ხალხისათვის ქართველობის სურვილის და მისწრაფებების გაცნობით, მაგრამ იმ დროისათვის ესეც წინგადადგმული ნაბიჯი იყო, რადგან ქართველი ერის ინტერესების და მოთხოვნილებების შესახებ რუსეთის საზოგადოებამ თითქმის არაფერი იცოდა.

ვ. გელოვანის პასუხისმგებლობაზე და მუშაობის სურვილზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ მან შრომის ჯგუფს მიაშურა, რითაც თავი აარიდა მარტოხელა დეპუტატის უმწეო მდგომარეობას და იმთავითვე განაცხადა, რომ მჭიდროდ ითანამშრომლებდა კავკასიის სხვა დეპუტატებთან, მიუხედავად იმისა, რომ მათი უმეტესობა სოციალ-დემოკრატი იყო (41. 99).

ცარიზმის ნაციონალური პოლიტიკის შერბილება და სიფრთხილე დაადასტურა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის ვლადიმერ კოკოვცევის საანგარიშო მოხსენებამ სახელმწიფო სათათბიროს სხდომაზე. მოხსენებაში მან გვერდი აუარა ეროვნულ პრობლემას, გაკვრით ისაუბრა ერობის თაობაზე, მხოლოდ არა კავკასიაში.

კოკოვცევის დეკლარაციაში კავკასია მიჩნეული იყო თვითმმართველობისთვის უუნარო, არაპრაქტიკულ რეგიონად. არარუსები პრემიერმა „ნაცემთა“ (ეროვნული უმცირესობა) ერთიან, დამამცირებელ კატეგორიაში მოაქცია, მისი თქმით „რუსეთის ორთავიანი არწივის ფრთებქვეშ ყველა ეროვნება იპოვის ადგილს მშვიდობიანი ცხოვრებისათვის“ (141. 56).

მოგვიანებით კოკოვცევი კიდევ უფრო მეტ სიფხიზლეს და სიფრთხილეს მოითხოვს, სტოლიპინის მეთოდებით გამოწვეული რეაქციის გასანეიტრალებლად. შინაგან საქმეთა მინისტრ მაკლაკოვთან შეხვედრისას პრემიერმა მოითხოვა იმპერიის მასშტაბით ეროვნული საკითხის გაუმწვაველობა, რადგან ეროვნული შუღლი ხელს უშლის ჯანსაღ სახელმწიფოე-

ბრივ პოლიტიკას, რუსეთის იმპერიას კი დიდმნიშვნელოვანი საქმეები აქვს გადასაწყვეტი. „საგარეო ვითარებაც დაძაბულია, ამ პირობებში ღია რუსიფიკატორულ პოლიტიკაზე ხელის აღება საჭირო“ – ასკვნიდა მთავრობის თავმჯდომარე (61. 4).

საქართველოს მიმართ რუსეთის იმპერიის დამოკიდებულების შეფასებაში (ნიკოლოზ II-ის მმართველობის პერიოდი) არსებობს ალტერნატიული მოსაზრებებიც, რომ იმპერატორი ქართველი ერისადმი კეთილად იყო განწყობილი და არაერთხელ გაუკეთებია სასარგებლო საქმე, მაგრამ თავი რომ დავანებოთ საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე „სისხლიან“ ოცწლეულს (ნიკოლოზ II-ის ეპოქა), რუსეთის იმპერიის ინტერესებში ქართული საქმის კეთება ვერაფრით ვერ მოთავსდებოდა. უბრალოდ ნიკოლოზ II-ის დროს უკვე დამდგარი იყო იმპერიის დაისი და ტრადიციული პოლიტიკა „მახვილი და თაფლაკვერი“ უფრო მკვეთრი და სწრაფად შენაცვლებადი გახდა.

რუსეთის პირველი რევოლუციის მიწურულს თავისუფლების შეგრძნებამ იმ ზომამდე მიადწია, რომ რუსეთის საერო და საქალაქო მოღვაწეთა კრებაზე (მოსკოვი, 1905 წლის სექტემბერი) მიღებულ დადგენილებაში აღინიშნა: „როცა დამყარდება სამოქალაქო თავისუფლება და განხორციელდება წესიერი სახალხო წარმომადგენლობა საკონსტიტუციო უფლებით (ე. ი. სახელმწიფო სათაობირო – ბ. კ.), მთელი იმპერიისთვის გაიხსნება გზა ადგილობრივ ავტონომიათა დასამყარებლად“ (155. 53), მაგრამ ამ დადგენილების გამომწვევი სულისკვეთება ჩქარა „სტოლიპინის ჰალსტუხებით“ გაიფანტა, რამაც 5-6 წლის მანძილზე განსაზღვრა რუსეთის სახელმწიფო პოლიტიკა.

მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება ყურადღება არ მივაქციოთ ნიკოლოზ II-ის თავისებურ დამოკიდებულებას ქართველები-სადმი (ისიც ფაქტია, რომ სასახლის კამარილიაში მრავლად იყვნენ ქართველები, მათ შორის: სახელმწიფო საბჭოს არქივარიუსი ფანჩულიძე, იალტის ქალაქისთავი ივანე დუმბაძე, მიხეილ ანდრონიკოვი, მეფის მამინაცვალე გიორგი შერვაშიძე–201. 584; 206. 225, 250, 265), რაც იმპერატორის სენტიმენტალური ბუნებითაც შეიძლება აიხსნას, მაგრამ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ამას არ ჰქონდა და არც შეიძებოდა ჰქონოდა პოლიტიკის რანგში აყვანილი ხასიათი („ქართველთა მფარვე-

ლობა“ აბსოლუტურად დისონანსურია რუსეთის საიმპერიო პოლიტიკასთან მიმართებაში), ვინაიდან ყველა იმ მმართველმა, რომელმაც დაუშვა გადახვევა სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან სიცოცხლით ზღო საკუთარი სისუსტისათვის (რომანოვთა დინასტიიდან პეტრე III-ის და პავლე I-ის გახსენებაც საკმაოა ამის ნათელსაყოფად).

ნიკოლოზ II-ის „თბილი“ დამოკიდებულება ქართველებისადმი შემოიფარგლებოდა ვიწრო-ნათესაური წრით, რომელიც ბაგრატიონთა გვართან იყო დაკავშირებული.

საქმე ეხება ერთი რომანტიკულ-ტრაგიკული სიყვარულის ისტორიას, რომელმაც ერთმანეთს დააკავშირა ბაგრატიონთა და რომანოვთა სამეფო გვარები. ერეკლე II-ის ქალიშვილის და სიძის იოანე ბაგრატიონ-მუხრანბატონის ჩამომავალმა, მუხრანბატონთა უმცროსი შტოს წარმომადგენელმა კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონ-მუხრანბატონმა (1889-1915), რომელიც სამეფო დაცვაში მსახურობდა ფლიგელ-ადიუტანტად, გაიძნო და თავდავიწყებით შეიყვარა ნიკოლოზ II-ის ძმისწული ტატიანა კონსტანტინეს ასული რომანოვა. ქალიშვილმაც გრძნობას გრძნობით უპასუხა და ახალგაზრდებმა ოჯახის შექმნა გადაწყვიტეს. ამ ამბავს უარყოფითად შეხვდა სასიძუმრო, დიდი მთავარი კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე, რომლის ერთ-ერთ არგუმენტს ისიც წარმოადგენდა, რომ სასიძო მათ საიმპერატორო ღირსებას არ შეეფერებოდა. ამბავი შეიძლება ტრაგიკულად დასრულებულიყო, რომ თვით ნიკოლოზ II არ ჩარეულიყო საქმეში. მას როგორც ჩანს მოეწონა ტატიანას რჩეული, ამიტომ თვითონვე დალოცა ახალგაზრდა წყვილი და ძმაც დააწყნარა, განუმარტა ბაგრატიონთა უძველესი ისტორია და სამეფო ღირსება. ისიც აღნიშნა, რომ დამოყვრება ასეთ ძველ და საპატიო გვართან რომანოვებისთვის სასიხარულო უნდა ყოფილიყო.

მოგვიანებით კონსტანტინე მუხრანბატონმა მოხალისედ მიაშურა პირველი მსოფლიო ომის ფრონტს (როგორც სამეფო ოჯახის წევრი იგი არასამხედროვალდებული იყო) და რუსული მონარქიისადმი უსაზღვრო რწმენით აღსავსე ტრაგიკულად დაიღუპა ომში. (სიკვდილის შემდეგ დააჯილდოვეს გიორგის ჯვრით). ამ უკანასკნელ დასკვნას ის ამბავიც ადასტურებს, რომ მან კატეგორიული უარი უთხრა ანტირუსულ შეთქმულე-

ბაში თანამონაწილეობაზე ქართველ თავადიშვილებს – რუსული არმიის ოფიცრებს (183. 109-121).

აღბათ სწორედ ამ ნათესაური გრძნობების გამოხატულება იყო ნიკოლოზ II-ის მხრიდან ქართული მონარქიის აღდგენის მცდელობა, რასაც ბუნებრივია ფორმალური ხასიათი ექნებოდა, ისევე, როგორც ფინეთსა და პოლონეთში, მაგრამ ოდნავ მაინც დააკმაყოფილებდა ქართველთა ეროვნულ თავმოყვარეობას, რაც ნაწილობრივ უპასუხებდა რუსეთის სახელმწიფოებრივ ინტერესებს – ზემოდან შეკვეთილი ავტონომიით გაენციტრალეობინათ საქართველოში ეროვნულ-გამანათავისუფლებელი მოძრაობის გავლენა.

სწორედ ამ პრინციპით იქნა შერჩეული მონარქის კანდიდატურა – იგი არაქართველი და რომანოვების ყურმოჭრილი მონაუნდა ყოფილიყო, გეორგიევსკის ტრაქტატის ფიქტიური აღდგენის გამოხატულება. საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის შვილთაშვილს ილია გრიგოლის ძე ბაგრატიონს, გარდაცვლილს 1899 წელს, დარჩა ქვრივი ელისაბედ ბეზობრაზოვა. სწორედ ეს საიმედო და უწყინარი ქალი შეარჩიეს საქართველოს მომავალ დედოფლად.

1907 წლის დეკემბერში რუსეთის იმპერატორმა ნიკოლოზ II-მ ელისაბედ ბეზობრაზოვა-ბაგრატიონისა აღიარა საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრედ, მაგრამ ელისაბედი არ დაკმაყოფილდა ფიქტიური ტიტულით და შეეცადა რეალური ძალაუფლების მოპოვებასაც. მან „საქართველოს საკითხი“ განსახილველად შეიტანა სენატში, საგარეო საქმეთა სამინისტროსა და მინისტრთა საბჭოში. 1910 წელს ჩამოვიდა ტფილისში და დაიწყო პროკლამაციების გავრცელება „მონარქიის აღდგენის“ მოწოდებებით. უანდარმერიათ ელისაბედ ბაგრატიონს თვალყურის დევნება დაუწყო.

1912 წლის ზაფხულში ქართველი თავადაზნაურობის მაღალ წინებში გავრცელდა მისი ბროშურა „შეკითხვა სახელმწიფო სათათბიროს კავკასიის ადმინისტრაციის უკანონო საქმიანობის შესახებ“, რამაც განსაკუთრებული აუიოტაუი გამოიწვია. ჩქარა მეფისნაცვლის მოადგილეს სენატორ ვატაცის შეატყობინეს, რომ პოლიციას ხელთ ჩაუვარდა ბროშურა „სრულიად რუსეთის ისტორია – ქართული საკითხი“, რომლის ავტორის – ელისაბედ ბაგრატიონის აზრით საქართველოს საკითხი „საერ-

თაშორისო ტრაქტატს“ (გეორგიევსკის) ეყრდნობა, რუსეთის იმპერია კი მხოლოდ მოსკოვის სახელმწიფოსგან როდი შედგება, არამედ სხვა განაპირა ქვეყნებისგანაც (180. 13).

ამდენად ელისაბედ ბაგრატიონი გეორგიევსკის ტრაქტატის ფარგლებში საქართველოს ავტონომიურ მონარქიას მოითხოვდა. არ არის შემთხვევითი, რომ პეტერბურგში მის წარმომადგენლად და აღვოკატად დანიშნული იყო ვარლამ გელოვანი, რომელიც შესაძლებელია ელისაბედის ფართო პოლიტიკურ განაზრახაშიც – პოლიტიკური პარტიის შექმნაშიც იღებდა მონაწილეობას. ამ ორგანიზაციას უნდა დარქმეოდა „სრულიად რუსეთის სახალხო კავშირი“ და უნდა გამოერკვია იმპერიის მეტროპოლიასა და კოლონიზებულ ერებს შორის არსებული წინააღმდეგობის საფუძვლები, რომლის მიზეზი „წმინდა ხასიათის ფაქტების უცოდინრობით აიხსნება“.

ბუნებრივია ასეთ სერიოზულ პოლიტიკურ მოღვაწეობას იმპერიის უშიშროების სამსახურები გულგრილად ვერ შეხედავდნენ. ელისაბედ ბაგრატიონი ჯერ ძალის გამოყენებით გაიწვიეს პეტერბურგს, იქ კი ყოველმხრივ შეზღუდეს და მის აურაცხელ საჩივრებს და პრეტენზიებს 1913 წლის 30 იანვარს უზენაესი სენატის საბოლოო განაჩენით უარით უპასუხეს. (180. 13).

მართალია ელისაბედ ბეზობრაზოვას ტახტ-გვირგვინი არ ღირსებია, მაგრამ ნიკოლოზ II-საც თავისი 1907 წლის გადაწყვეტილება არ შეუცვლია, რაც იურიდიულ იარაღად იქცა საქართველოს ავტონომიისათვის მებრძოლთათვის.

ცარისტული კოლონიალიზმის პირობებში არსებულ ფაქტიურად ერთადერთ ოფიციალურ ეროვნულ დაწესებულებას – თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოს პირველი რევოლუციის გარიჟრაჟზე გაუჩნდა სურვილი ხელმწიფე-იმპერატორისთვის შეეხსენებინა საქართველოს დამოუკიდებლობის ისტორიული საფუძვლები და ის უფლებებიც, რაც ქვეყანას გეორგიევსკის ტრაქტატმა დაუტოვა.

ხელმწიფე-იმპერატორის მემკვიდრე ალექსის დაბადებასთან დაკავშირებით საკრებულომ უქვეშევრდომიღესი ადრესი და მილოცვა აახლდა ნიკოლოზ II-ს. ილია ჭავჭავაძის, გრიგოლ დიასამიძის და მიხეილ გედევანიშვილის ინიციატივით მეფისთვის მისართმევ ადრესში საკრებულომ ჩართო ავტონომიის, პარლამენტის და სხვა დემოკრატიული მოთხოვნები. 1905 წლის

1 აპრილს კრებამ მისაკო მახაბლის წინააღმდეგობის მიუხედავად 44 ხმით 4-ის წინააღმდეგ მიიღო ადრესი (121. 116; 159. 92). თუმცა იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტრომ მას ბლოკირება გაუკეთა და ტფილისის გუბერნატორის საშუალებით საკრებულოს შეატყობინა – „ადრესის იმპერატორისთვის მირთმევა შეუძლებლად ვცანიოთ“. ამიტომ უკვე 17 ოქტომბრის მანიფესტის შემდეგ ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურობა, ალბათ მეტი იმედებით აღსავსე, შეიკრიბა ავტონომიის საკითხზე სამსჯელოდ. 19 ნოემბერს სხდომამ საბოლოო დადგენილება ვერ გამოიტანა მაზრების თავადაზნაურთა წინამძღოლების დაუსწრებლობის გამო (26. 2).

მიუხედავად ამისა დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ 1905 წლის 1 აპრილს საიმპერატორო კარის წინაშე პირველად დადგა ღიად საქართველოსთვის ავტონომიურ უფლებათა მინიჭების საკითხი. შეიძლება იმის ვარაუდიც, რომ უკვე რევოლუციის ქარიშხლების გადავლის შემდეგ ნიკოლოზ II-მ და უმაღლესმა ხელისუფლებამ ზემოთაღწერილი მანევრი – საქართველოს მონარქიის ფიქტიური აღდგენის მცდელობა სწორედ ქართველი თავადაზნაურობის ამ მოთხოვნის საფუძველზე, ე. ი. ქართული საზოგადოებრიობის თვალსაზრისზე დაყრდნობით გააკეთა.

ცარისტული ხელისუფლების წინაშე საქართველოს ავტონომიის მეორედ მოთხოვნა, ოღონდ ამჯერად საჯაროდ, მთელი ქვეყნის გასაგონად განახორციელა ვარლამ გელოვანმა სახელმწიფო სათათბიროს ტრიბუნიდან. მიუხედავად სოციალ-დემოკრატების მტკიცებისა ვარლამ გელოვანი სრულებითაც არ იყო შემთხვევითი და საქმეში ჩაუხედავი პიროვნება, რაზეც მისი სიტყვის გაწონასწორებულობა და დიპლომატიური ხასიათიც მეტყველებს.

ვარლამ გელოვანი ჯერ კიდევ 1906 წელს I სახელმწიფო სათათბიროსთან შექმნილ „ავტონომისტთა კავშირში“ მუშაობდა მდივნად (თავმჯდომარე იყო ა. ი. ლენინციკი-119. 13). მათთან აქტიურად თანამშრომლობდა ილია ჭავჭავაძე და სათათბიროს კომისიაში ლენინციკის დახმარებით განსახილველად შეიტანეს საქართველოს ავტონომიის საკითხი, რაც „პოლონეთის საკითხის“ პარალელურად უნდა დამდგარიყო დღის წესრიგში (125. 109, 125), თუმცა აღარ მოესწრო.

ლენინციკისთან ქართველების თანამშრომლობა შემდგომშიც გაგრძელდა, როდესაც I მსოფლიო ომის პირობებში შესაძლებელი გახდა პოლონეთის დამოუკიდებლობა და 1916 წლის 17 აგვისტოს გიგო აღშიბაიამ და კიტა აბაშიძემ მილოცვის წერილი გაუგზავნეს ლენინციკს, პასუხად მან თანადგომის და ერთად ბრძოლის სურვილი გამოხატა. პოლონეთის დამოუკიდებლობის კონტექსტში „საქართველოს საკითხმა“ საერთაშორისო დონეზე გაიქცურა მიხაკო წერეთლის და გიორგი კერესელიძის 1917 წლის 25 იანვრის მიმართვაში აშშ პრეზიდენტ ვუდრო ვილსონისადმი. მიმართვაში გამოთქმული იყო მადლიერება პრეზიდენტის ჰუმანური იდეებისადმი, პოლონეთის დამოუკიდებლობის ცნობის გამო და თხოვნა, მომავალ საზავო კონგრესზე მხარდაჭერა გამოეცხადებინა საქართველოს დამოუკიდებლობისთვისაც. (69. 22).

პოლონეთის სახელმწიფოებრივ უფლებათა ოფიციალურმა აღიარებამ მაღალჩინოსან ქართველ მოხელეებსაც გაუღვივა იმედები, განსაკუთრებით 1915 წლის 25 აგვისტოდან კავკასიის მეფისნაცვლად ყოფილი მთავარსარდლის, დიდი მთავრის ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძის დანიშვნის შემდგომ. ცნობილი იყო მისი სიმპატიები ქართველების მიმართ, ალბათ ამით შეთამამებულმა ქუთაისის ქალაქის თავმა ჩიქოვანმა მისასაღმებელ დეპეშაში ჩართო ფართო პოლიტიკური თვითმმართველობის მინიჭების თხოვნა, რაც უპირველესად მსოფლიო ომში ქართველთა განსაკუთრებული თავდადებისა და სისხლდათხვეისთვის ბოძებული ჯილდო უნდა ყოფილიყო.

რუსეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის ვ. კოკოვცევის გამოსვლის პასუხად ვ. გელოვანმა თავისთავზე აიღო კავკასიაში საეროებო რეფორმის პროექტის სათათბიროზე გატანის მოთხოვნა-შეკითხვის ინიციატივა და სხვა დეპუტატებისგან ხელმოწერებიც შეაგროვა სათანადო კვოტის დასაგროვებლად (46. 14). მას ეს იმდენად აუცილებელ და საშურ საქმედ მიანდა, რომ ბაქოში სასიკვდილო სარეცელს მიჯაჭვული შვილიც კი დატოვა, რომელიც მამის უნახავად გარდაიცვალა. ვ. გელოვანის დიდ სულიერ სიმხნევეს და ვაჟკაცობას საგანგებოდ აღნიშნავს შვილის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით გაგზავნილ სამძიმრის ღია წერილში არჩილ ჯორჯაძე (61. 779).

1912 წლის 13 დეკემბერს ვარლამ გელოვანი ავიდა სათათბიროს ტრიბუნაზე. მის წინ გამოსულმა აკაკი ჩხენკელმა კრიტიკული შეფასება მისცა კოკოვცევის დეკლარაციას, ყურადღება გაამახვილა ერობის, უნივერსიტეტის არარსებობაზე, მთავრობის ტრადიციულად აგდებულ დამოკიდებულებაზე მცირერიცხოვანი ერების მიმართ და 5 წლის მანძილზე კავკასიის საკითხის მიფუნქცებაზე სახელმწიფო სათათბიროში (53. 3).

კიდევ უფრო ზოგადკავკასიური იყო კარლო ჩხეიძის გამოსვლა. რაც მნიშვნელოვანია, ორივემ კატეგორიულად უარყო კავკასიაში სეპარატიზმის ყოველგვარი არსებობა (46. 14).

ჩხენკელის „ერთა თვითგამორკვევის და თანასწორობის იდეას“ „ურომ“ ბუნდოვანი უწოდა, მთლიანად გამოსვლას კი პატივმოყვარეობის ზეიმი, პარტიული დემონსტრაცია. „უროს“ თქმით კოკოვცევის დეკლარაციის პათოსს, რომ ამიერკავკასია მზად არ არის ავტონომიისთვის, აუცილებლად უნდა მოჰყოლოდა დეპუტატთა უკმაყოფილება, ბოლოსდაბოლოს თვით „ანბანის უქონელი ალბანეთის დამოუკიდებლობა ცნო მთელმა ევროპამ“ – დასძენს პუბლიცისტი (42. 65).

ვარლამ გელოვანის გამოსვლა ფრთხილად და აწონილი სიტყვით იწყება, იგი დაწვრილებით ახასიათებს საქართველოში შექმნილ ვითარებას და მართალია რეალობისადმი ხარკის გადახდით, მაგრამ მაინც კატეგორიულად აყენებს საქართველოს ავტონომიის საკითხს. ეს იმგვარი პოლიტიკური გამჭრიახობით და მოწიფულობით გააკეთა ვ. გელოვანმა, რომ მემარცხენეთა ტაშიც კი დაიმსახურა. მისი სიტყვა გლობალურად შეეხო ყველა ქართულ სატკივარს (ენის, სკოლის, ეკლესიის, სოციალური პრობლემები) და შემაჯამებლად პოლიტიკური მოთხოვნა წამოაყენა.

ვარლამ გელოვანის სიტყვას არაერთგვაროვნად შეხვდნენ საქართველოში. ადგილობრივი სოციალ-დემოკრატები გელოვანის სიტყვას სუსტად თვლიდნენ, მათი აზრით ა. ჩხენკელის სიტყვამ სავსებით გაარკვია ეროვნული საკითხი. მოგვიანებით სოციალ-დემოკრატთა აღიარებული ორატორი ირაკლი (კაკი) წერეთელი იმასაც კი აცხადებდა: „1917 წლამდე და რევოლუციამდე საქართველოს ნაციონალურ-ტერიტორიული ავტონომიის მოთხოვნა საერთოდ არ წამოუყენებიათ“ (163. 216-217).

„კლდეისტების“ აზრით გელოვანის გამოსვლამ ვერ გამოიწვია სათანადო რეზონანსი, რაც ავტონომიის საკითხის მკრთალად დასმით კი არ იყო გამოწვეული, როგორც სოციალ-დემოკრატებს ჰგონიათ, არამედ თვით რუსული პარლამენტარიზმის სისუსტით, რომელსაც „ყური გაჩვეული აქვს ფინლანდიის „დიდ სამთავროზე“, პოლონეთის „სამეფოზე“... ამდენად ეს სიახლე ვერ აღიქვა და ვერ მიიღო სათანადოდ (47. 5). ასეთივე მოსაზრებას გამოთქვამს „უროც“, იგი აღფრთოვანებულია და „მართალია – წერს იგი, – ეს არ იყო ყუშმარის გასკდომა, მაგრამ, როგორც ცნობილია ჭეშმარიტება ძნელად მიიკვლევს გზას“ (42. 69).

საქართველოს პოლიტიკური უფლებებისათვის ბრძოლა სათათბიროში კონცენტრირდა საერობო თვითმმართველობის გარშემო, რაც სამივე ქართველი დეპუტატის მიზანს (მხოლოდ სხვადასხვა ფორმით) წარმოადგენდა. ჯერ კიდევ III სათათბიროში ამ საკითხის დასმის მცდელობას კატეგორიულად შეეწინააღმდეგა უმაღლესი მმართველობა, პრემიერ სტოლიპინის თქმით: „...[თქვენ] გადააქცევთ მათ ნაციონალურ თვითმმართველობად. ის რევოლუციური ერობებიც გვეყოფა, რაც ცენტრალურ რუსეთში გვაქვს“.

III სათათბიროს თავმჯდომარე ალექსანდრ გუჩკოვი ამგვარად ასაბუთებდა თავის პოზიციას: „ჩვენი მიზანი კავკასიაში რუსული ელემენტის მომქალაქებაა, ერობის კანონში გვინდა შევიტანოთ მუხლი – რომლის თანახმად მოხელეთა ნახევარი ერობაში რუსი იქნება. ამას თქვენ არ მიიღებთ, ამიტომ სულაც არაფერს არ მოგცემთ“. (211. 770).

ვარლამ გელოვანმა თავისი პირველი გამოსვლის შემდგომ კიდევ 2-ჯერ, 1913 წლის 18 და 20 მაისს, სათათბიროზე ბიუჯეტის განხილვისას ღიად განაცხადა კავკასიისთვის ავტონომიური მმართველობის მინიჭების აუცილებლობაზე. მან გაუგებრობა უწოდა მემარჯვენეთა მხრიდან ეროვნოვანების ლიბერალიზმის კრიტიკას – რაც მოჩვენებითია და მისი ფრთხილი ხასიათით არის გამოწვეული, სინამდვილეში კი ყველაფერი ძველებურადაა. კავკასიაში რეფორმების „სიოც კი არ ქრის“ (43. 60).

ვარლამ გელოვანმა მრისხანე პასუხი გასცა კოკოვცევის საბიუჯეტო დემარშს – სადაც იმგვარად იყო დასურათებული

ვითარება, თითქოს განაპირა მხარეები, მცირერიცხოვანი ერები რუსეთის ცენტრალური გუბერნიების ხარჯზე არსებობდნენ. მან სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით დაანახა დეპუტატებს, რომ განაპირა მხარეების (ამიერკავკასია, ბალტიისპირეთი, პოლონეთი, ბელარუსია, მალოროსია) საშემოსავლო წილი ხაზინაში 813 მლნ. მანეთით განისაზღვრება, გასავალი კი მხოლოდ 576 მლნ.-ია.

ჩვენმა დეპუტატმა ფარდა ახადა პრემიერის სტატისტიკურ მანიპულაციებს, კერძოდ ა/კ რკინიგზიდან 28 მლნ. მანეთის შემოსავლის დაუფიქსირებლობას, უკეთ ცენტრალურ შემოსავლებზე მიწერას, თუმცა გასავალში 20 მლნ. მანეთი – რკინიგზის შენახვის და მოვლის ხარჯები ტფილისის გუბერნიას ეკისრება. გელოვანის აზრით სამხედრო ხარჯები არ უნდა ჩაითვალოს ადგილობრივ ხარჯად, არასწორად არის დაგეგმილი „ოკრაინების“ საბიუჯეტო გასავლები – 26% სამხედრო საქმეზე და მხოლოდ 4% განათლებაზე.

ვარლამ გელოვანის აზრით ძარცვაა, როდესაც კავკასიის მთელი სავარგულები 52% ხაზინის ხელთაა. ყანალობის სახე მიიღო ბიუჯეტის შევსების ისეთ მნიშვნელოვან წყაროზე, როგორც არაყია, სახაზინო მონოპოლიის დაწესებამ. მთელი იმპერიის 3 მლრდ.-იან ბიუჯეტში 1 მლრდ. არაყზე მოდის. კავკასიაში ეს ციფრი 25% აჭარბებს. ამ ფინანსური დომხალიდან ვარლამ გელოვანის აზრით ერთადერთი გამოსავალი არსებობს – საერობო თვითმმართველობა, რაც გულისხმობს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას (85. 139). ერობის საკითხი გელოვანმა დასვა 1914 წლის 14 მარტის სხდომაზეც (28. 14).

თვითმპყრობელობამ განაპირა რეგიონებში საერობო მოძრაობის თავისთვის სასურველი მიმართულების მისაცემად მოაწყო მოსახლეობის წინასწარი გამოკითხვა (41. 135), რის საფუძველზეც მოხდებოდა საერობო საზღვრების დადგენა. ეს კი ნიშნავდა გუბერნიების და ოლქების საზღვრების გადასინჯვას, რაც ბუნებრივია შედარებით მრავალი ერის ნაციონალურ ინტერესებს. განსაკუთრებით რთული ვითარება შეიქმნებოდა ისეთ ჭრულ რეგიონში – როგორც კავკასიაა. ტერიტორიის გამო სხვადასხვა ერებს შორის მოსალოდნელი დაპირისპირება კი საბოლოოდ ჩაშლამდე მიიყვანდა ერობის დაწესების საქმეს, რაც შეადგენდა კიდევ ცარიზმის ინტერესს.

ფედერალისტთა შორის გაჩნდა პოზიცია (სამსონ ფირცხალავას, კიტა აბაშიძის და გიორგი ზდანოვიჩის მეთაურობით), რომელიც ასეთ ვითარებაში კომპრომისზე წასვლას მოითხოვდა. მათი აზრით ქართული ერობის (რაც მათი რწმენით მომავალში ავტონომიად გადაიქცეოდა) სუბიექტად მხოლოდ ქართველებით კომპაქტურად დასახლებული ტერიტორიები უნდა ქცეულიყო (ე. წ. „უღაო ტერიტორია“, „რეალური მოსახლეობის პრინციპი“), დანარჩენი კი „სადაო“ და მოლაპარაკების საგანი იქნებოდა (კერძოდ, სოხუმის ოკრუგი ანუ აფხაზეთი, ზაქათალის ოკრუგი ანუ საინგილო, ბორჩალო, ჯავახეთი და შიდა ქართლი). ამ თვალსაზრისმა გაიჟღერა კიევის არასახელმწიფოებრივ ერთა კონფერენციაზეც, რაც კრიტიკის ქარცეცხელში გაატარეს ქართველმა ეროვნულ-დემოკრატებმა (182. 215; 126. 118).

ეგვანი კრინციკის მიერ მომზადებული ე. წ. „გუბერნიების გადამიჯვნის პროექტი“, რომელშიც მთავარი ადგილი ეკავა შავიზღვისპირა გუბერნიის ფარგლებში სოხუმის ოკრუგის და ქუთაისის გუბერნიის ნაწილის შესვლას, 1913 წლის 5 აგვისტოს კავკასიის მეფისნაცვლის სახელით განსახილველად შეიტანეს სახელმწიფო სათათბიროს კომისიაში. ამ პროექტს წინ აღუდგნენ ვარლამ გელოვანი და სახელმწიფო საბჭოს წევრი ერისთავი.

კავკასიის ადმინისტრაციისგან იყო „ტფილისის გუბერნიის გადამიჯვნის პროექტის“ გატანის მცდელობა, რაც სომხური ფინანსური ოლიგარქიის კარნახით იყო შედგენილი. ეს იდეა ჩანასახშივე იქნა ლიკვიდირებული. საბოლოო მცდელობა დიდ მთავარ ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძესთან არის დაკავშირებული. მისი პროექტით თითოეული გუბერნია ცალკე საეროებო ერთეული იქნებოდა (ე. ი. სულ 5). დადებითი ფაქტი იყო სოხუმის ოკრუგის უშუალოდ ქუთაისის გუბერნიაზე და ზაქათალის ოკრუგის თბილისის გუბერნიაზე მიერთება. დაღესტანი, ბათუმი და ყარსი საოლქო ერობის სტატუსს მიიღებდნენ. ცალკე საეროებო ერთეულებად სომეხთა მოთხოვნის საფუძველზე გამოცხადდებოდა ქალაქები ტფილისი და ბაქო. (69. 24).

ამ პროექტების გვერდის ავლით კავკასიელი დეპუტატები აქტიურად იღვწოდნენ სათათბიროში ერობის საკითხის საბოლოოდ გადასაჭრელად. უკვე ვარლამ გელოვანის ტრაგიკული

აღსასრულის შემდგომ, რომლის დამსახურებაც საერობო მოძრაობაში დეპუტატ პაპაჯანოვის თქმით განსაკუთრებული იყო, სათათბიროს კომისიის დონეზე 1915 წლის 22 ივლისს იმართება საგანგებო თათბირი (45. 21), რომლის გადაწყვეტილებათა საფუძველზეც ახალი სესიის დროს – 1916 წლის 17 მარტს ჩვენმა დეპუტატებმა დებატები მოაწვევეს პარლამენტში.

პაპაჯანოვმა ნაციონალურ უფლებათა უკეთ უზრუნველყოფისათვის დასვა რთული, 3-საფეხურიანი (უბანი, ოლქი, მხარე) ერობის დაწესების საკითხი. ამასთან ბოლო, სამხარეო ერობაში ნებაყოფლობითი გაერთიანების უფლებით. 17 მარტის განხილვაში ნაციონალისტური განწყობილებით გამორჩეული იყო აკაკი ჩხენკელის სიტყვა, რაც სათათბიროს არსებობის ბოლოსათვის მისთვის დამახასიათებელი შეიქმნა. ეს გამოსვლა იმითაც იყო მნიშვნელოვანი, რომ ამ პერიოდში სათათბიროში ერთადერთი ქართველი დეპუტატიღაა, გელოვანის გარდაცვალებას დაემატა ჩხეიძის მძიმე ავადმყოფობაც.

აკაკი ჩხენკელის თქმით, „მთავრობამ ვერაგულად დაარღვია რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც საქართველოს სრული ავტონომია ეკუთვნის (იგულისხმება გეორგიევსკის ტრაქტატი –ბ. კ.), ეს ხელშეკრულება კანონთა კრებულშია შეტანილი. რა მოვალეობის შესრულება შეუძლია მოითხოვოს მთავრობამ, რომელიც თვითონ არ ასრულებს არავითარ მოვალეობას. ჩვენ მოვითხოვთ დემოკრატიულ ერობას“.

ამგვარი მძაფრი განხილვის შემდგომ სათათბირომ მიზანშეწონილად მიიჩნია კავკასიაში ერობის შემოღება და თვითმმართველობის კომისიას დაავალა კანონის მომზადება (63. 536).

ერობის საკითხი უკანასკნელად 1916 წლის 8 დეკემბერს განიხილეს. იმჯერად ჩხეიძემ და კერენსკიმ ერთიანი ფრონტით გაილაშქრეს და დაიწუნეს საერობო კანონპროექტი, როგორც ადგილობრივი მოსახლეობის და საქალაქო მმართველობის უფლებათა შემზღვევა.

საერობო მოძრაობის, როგორც ავტონომიური უფლებებისთვის ბრძოლის შემადგენელი ნაწილის, გააქტიურებას ხელისუფლებამ უპასუხა მკვეთრი დემარშით. უკვე აგონიაში მყოფი იმპერია ემზადებოდა კავკასიის სამეფისნაცვლს (ამ ფორმალური სუვერენობის) სალიკვიდაციოდ და კავკასიის საგენერალ-გუბერნატოროს შესაქმნელად, ექს-პრემიერ ტრეპოვის

თავმჯდომარეობით (63. 775), მაგრამ თებერვლის ბურჟუაზიულ-მა რევოლუციამ ამ განზრახვასაც და სათათბიროში საქართველოს უფლებებისათვის ბრძოლის საჭიროებასაც წერტილი დაუსვა.

§3. სოციალური საკითხები სათათბიროში და ქართველი დეპუტატები

IV სახელმწიფო სათათბიროს არსებობის პერიოდში საქართველოსთან დაკავშირებული სხვადასხვა სოციალური ტიპის იმ საკითხთა შორის, რაც ამ უწყების განხილვის საგანს წარმოადგენდა, უმნიშვნელოვანესი იყო ე. წ. „ხიზანთა საკითხი“.

ოფიციალური, დებულებითი განმარტებით ხიზანი ისეთი გლეხია, რომელიც თავისი სურვილით დაესახლა მემამულის მიწაზე, შეინარჩუნა პირადი თავისუფლება და მიწის სარგებლობაში გარკვეულ გადასახადს იხდის. კანონით, ხიზნის სტატუსის მიღება 1891 წლამდე დასახლებულ გლეხს შეეძლო (67. 18). თუმცა, ხშირად ხიზნის სახელს, მიწის დამკვიდრების მიზნით ბევრი არახიზანი ეპოტინებოდა, რასაც ტრაგედიაშივე კი მიჰყავდა საქმე. მაგალითად, სოფელ ხიზაბავრადან (ჯავახეთი) გადმოსახლებულმა ქართველ კათოლიკეთა 15 კომლმა სოფელ სკრაში იყიდა თავად შალიკაშვილის მამული 1500 დესეტინა 40 ათასად. მათ შეიამხანაგეს ადგილობრივი გლეხები და ერთად აპირებდნენ მიწის შექენას, მაგრამ ამ განზრახვას წინ აღუდგნენ მეზობელი სოფლის ოსები, რომლებიც თავს ხიზნებად (თუმცა მთავრობამ არ დაუმტკიცა სტატუსი) და მიწის მფლობელებად აცხადებდნენ. შეხლა-შემოსლას 2 ქართველი გლეხი და სოფლის პატრი შეეწირნენ. ანალოგიური ვითარება შეიქმნა თავად ციციშვილის მამულთან დაკავშირებით, რომელიც შეიძინა მდივანმა, მაგრამ ოსმა ხიზნებმა იგი არ შეუშვეს ნასყიდ მიწაზე. (47. 10-12, 36).

ხიზნების დიდი უმეტესობა იყვნენ შიდა ქართლსა და ბორჯომის ხეობაში მცხოვრები ოსები, თითო-ოროლა ხიზანი გურიის-სამეგრელოშიც იყო (126. 129). მათი მთავარი დამცველები იყვნენ სოციალ-დემოკრატები, ხოლო მოწინააღმდეგენი ეროვნულ-დემოკრატიული ჯგუფი და ჟურნალი „კლდე“.

შალვა ამირეჯიბის აზრით ხიზანთა ინსტიტუტი თავისთავად, თანდათანობით გაუქმდებოდა და ამ პროცესის დაჩქარება, ხიზანთა პრივილეგიურებულ მდგომარეობაში ჩაყენება ცუდის მეტს არაფერს მოიტანდა. „ქართველი თავად-აზნაურობის მამულები უცხო ელემენტს – ოს გლეხობას ჩაუვარდება ხელთ,

რაც ეთნოგრაფიულ რუკას შიდა ქართლში ძლიერ შეცვლის“ (47. 12). პრობლემას ამგვარად უყურებდა ფედერალისტთა პარტიის მნიშვნელოვანი ნაწილი, არჩილ ჯორჯაძე... თუმცა პარტიის ერთ ჯგუფს („სახალხო გაზეთის“ გარშემო) ორტოფული პოზიცია ეკავა, რაც გარკვეულად აძნელებდა ზედა ეშელონებში ხიზნობის საკითხის ჩვენს სასარგებლოდ დაყენებას. მეტიც, „სახალხოელები“ და „თემი“ თითქმის არ ჩამოუვარდებოდნენ სოციალ-დემოკრატებს „კლდეისტების“ შეფასებაში – „ურაპატრიოტები“, „თავად-აზნაურობის აპოლოგეტები“... ასეთი ეპითეტებით ამკობდნენ ეროვნულ ძალებს (41. 123).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად ხიზანთა ქართველ გლეხობასთან უფლებრივი გათანაბრების უარყოფითი შედეგების შესახებ სწორი და სამართლიანი დასკვნა გამოიტანა მერაბ ვაჩნაძემ (134. 107). ხიზანის მიწაზე დაკანონება, რასაც ითვალისწინებდა ერევნის ვიცე-გუბერნატორ სტრელბიცკის დასხვა „გამათავისუფლებელი“ პროექტები, ხელს უწყობდა ქართულ მიწაზე უცხოტომელის დამკვიდრებას და ართულებდა ისედაც რთულ დემოგრაფიულ ვითარებას.

ხიზანთა განთავისუფლების საკითხი განსაკუთრებით აქტუალური გახდა III სახელმწიფო სათათბიროს მიერ 1912 წლის 9 ივნისს დროებითი ვადდებულების სალიკვიდაციო პროექტის მიღების შემდგომ, რაც სახელმწიფო საბჭომ 13 დეკემბერს დაამტკიცა (122. 165). ქართველი თავადაზნაურობა მოითხოვდა ხიზნების თანდათანობით განთავისუფლებას, კერძო საკუთრების შებღალვის გარეშე.

ხიზნობის საკითხი პირველად III სათათბიროში წამოჭრა სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ (1911 წლის მაისი), რაც თავადაზნაურობის წინააღმდეგობის გამო გადაიდო, საკითხის არასაკმარისად შესწავლის საბაბით. IV სათათბიროსათვის მომზადდა 2 პროექტი: 1. სოციალ-დემოკრატთა ფრაქციის (30 დეპუტატის ხელმოწერით). 2. კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოსი. ეს უკანასკნელი ხიზნების დროებითგააღმდებულთა მდგომარეობაში ჩაყენებას და მიწების დაუყოვნებლივ მათ საკუთრებაში გადაცემას ითვალისწინებდა (64. 1). საბჭომ უარყო თავადაზნაურობის შუამდგომლობა ხიზნებისათვის თავისუფალი მოიჯარადრის სტატუსის მინიჭების შესახებ (148. 314).

1913 წლის მაისიდან სათათბიროს აგრარულმა ქვეკომისიამ დაიწყო ხიზანთა პროექტების შესწავლა. ორგზის, 1913 წლის 29 ნოემბერსა და 1914 წლის თებერვალში მოეწყო განხილვა. ვარლამ გელოვანის დიდი მცდელობის შედეგად „სტრულებიცკისეული“ ხიზანთა პროექტი, თავდაპირველი მოწონების მიუხედავად ქვეკომისიამ უარყოფითად შეაფასა (საინტერესოა, რომ ხიზანთა საკითხზე გელოვანს კონსულტაციებს უწევდნენ ალექსანდრე ყიფშიძე და მიხეილ მაჩაბელი). გელოვანის ამგვარმა პოზიციამ გაააფთრა სოციალ-დემოკრატები, მათ ღიად მოთხოვეს ტრუდოვიკთა ფრაქციას, გაეძევებინა თავისი შემადგენლობიდან ვარლამ გელოვანი, ამგვარი „არამემარცხენული“ საქციელისთვის, რაც გამოიხატებოდა გლეხთა ინტერესების წინააღმდეგ გალაშქრებაში. ამ ბრალდებას მათ დაურთეს გელოვანის ძველი, საადვოკატო საქმიანობის მასალები (ე. წ. „უხუთის საქმე“), რაც მათი აზრით კიდევ უფრო აშუქებდა გელოვანის – „თავადობის ამ აპოლოგეტის“ პოლიტიკურ იმიჯს.

ტრუდოვიკთა ფრაქციამ და პირადად ა. კერენსკიმ დაიწყო ამ საქმის გამოძიება. მიუხედავად მასთან გელოვანის ახლო ურთიერთობისა ქართველი დეპუტატი ძალიან მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ქართული ეროვნული ინტერესების დაცვის მიზეზით თავისი პოზიციის ახსნა ტრუდოვიკთა ფრაქციის წინაშე, ვისთვისაც ქართული „ეროვნული ინტერესები“ არაფრისმთქმელი და მეტიც, უარყოფითი ტონის მატარებელი იყო, გაუმართლებელი იქნებოდა.

ამიტომ ვარლამ გელოვანი იძულებული ხდება განაცხადოს თავისი პოზიციის გადასინჯვის შესახებ. ამ ტაქტიკურ ნაბიჯს ამჯერად „კლდეისტების“ განრისხება მოყვა. გელოვანს უწოდეს „შანტაჟისტი“, რომელიც მხოლოდ პარტიის დირექტივებს მისდევს და თვითონ ვერ ერკვევა საქმის არსში (48. 24). როგორც ჩანს, ეს ტაქტიკური უკანდახვევის იდეა მართლაც ცენტრიდან მოდიოდა, მაგრამ ფაქტია, რომ პოლიტიკური დებატების პირველი რაუნდის მოგებით გელოვანმა უპირველესად დრო მოიგო (ცოტა ხანში I მსოფლიო ომიც დაიწყო და ხიზნები აღარავის გახსენებია, ვიდრე თვით სოციალ-დემოკრატები არ მოვიდნენ ხელისუფლებაში, 1917 წელს). პრინციპულ მიდგომას ამ საკითხისადმი შეიძლება მხოლოდ დაეჩქარებინა

ხიზნობის გაუქმების პროცესი და ევნო საქმის ინტერესებისათვის.

სხვა დანარჩენ სოციალურ საკითხებთან დაკავშირებით ქართველი დეპუტატები თუ ერთიანი ფრონტით არ გამოდიოდნენ სათათბიროზე. ყოველი შემთხვევისათვის საერთო აზრი მაინც გააჩნდათ და ერთმანეთს არ უპირისპირდებოდნენ. ქართული ენის უფლებები სკოლაში, უმაღლესი სასწავლებლის და ქართული ეკლესიის ინტერესები, სასამართლო რეფორმის განხორციელება კავკასიაში – საკითხთა ეს სპექტრი აღელვებდათ ქართველ დეპუტატებს ომისწინა პერიოდის სათათბიროს მუშაობისას.

1912 წლის ივნისში მიღებული ახალი სასწავლო კანონის თანახმად ისედაც შევიწროებულ მდგომარეობაში მყოფი ქართული ენა (კვირაში მხოლოდ 2 საათი), საერთოდ ამოვარდა სავალდებულო სასწავლო საგანთა რიცხვიდან და ბედის ანაბარა იქნა მიღებული ე. ი. სახაზინო დაფინანსების შეწყვეტის გამო თითოეული სკოლის პედსაბჭოს ინდივიდუალურად უნდა გადაეწყვიტა ესწავლებინა თუ არა ეს საგანი და უნდა მოეძებნა კერძო ქველმოქმედი, ვინც დააფინანსებდა სასწავლო ხარჯებს (44. 27). ეს ინიციატივა ეკუთვნოდა ქუთაისის გუბერნიის სასწავლო ოლქის დირექტორ კრუპსკის.

საქართველოს და ქართველობის წინააღმდეგ იყო მიმართული ახალი კანონის კიდევ ერთი პუნქტი. უქმდებოდა 1882 და 1907 წლების დებულება და სახალხო და საერო სკოლების I კლასში შემავალი ბავშვი სწავლას იმთავითვე რუსულად იწყებდა. ძველი კანონით 4 თვე მაინც (იანვრამდე) სასწავლო პროცესი მიმდინარეობდა ქართულად და მხოლოდ შემდეგ გადადიოდნენ რუსულ ენაზე. ამდენად ეს მცირე უფლებაც ერთმოდან ქართველ ბავშვებს. განსაკუთრებით ანტიქართულად განწყობილი სასწავლო ოლქის ინსპექტორები გროზდოვი და გასპარიანცი დაუმორჩილებლობის შემთხვევაში პედაგოგებს სკოლიდან დათხოვნით ემუქრებოდნენ (74. 2).

1913 წლის იანვარში სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ სათათბიროში შეიტანა შეკითხვა ამ საკითხზე. შეკითხვას შეუერთდა ვარლამ გელოვანიც. ეს იყო პირველი შემთხვევა ქართველი დეპუტატების ერთობლივი ბრძოლისა ამდენი ხნის უბრად ყოფნის შემდგომ. თუმცა იმდროინდელმა ქართულმა

პრესამ, ორივე ბანაკიდან, კვლავ გააგრძელა არაფრისმთქმელი და ერთუროს განმაქიქებელი მასალების პუბლიკაცია. იმჯერად დავის საგანი იყო ბავშვური კინკლაობა თემაზე: „ვინ შეიტანა პირველად შეკითხვა სათათბიროში, სოციალ-დემოკრატთა ფრაქციამ თუ ვარლამ გელოვანმა“.

6 თებერვალს სათათბიროში მოეწყო განხილვა ამ შეკითხვის სასწრაფოობასთან დაკავშირებით. ჩხენკელის განცხადებით ესაა გარუსების ახალი ეტაპი საქართველოში, ჩხეიძემ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ ამ ფაქტამდე თანდათანობით მიდიოდნენ სასწავლო ოლქის მესვეურნი, როდესაც მასიურად ნიშნავდნენ პედაგოგებად რუსებს. ამით ქართველ ბავშვებს სკოლაც შეაძულეს (54. 31). სათათბირომ უარყო ამ შეკითხვის სინქარე. გელოვანმა სცადა საკითხის გადარჩენა და დეპუტატებს შესთავაზა საკითხის კომისიისთვის გადაცემა და 2 კვირაში დასკვნის წარმოდგენა, მაგრამ შოვინისტურად განწყობილმა სათათბირომ არც ეს კომპრომისული წინადადება მიიღო.

IV სახელმწიფო სათათბიროს განხილვის საგანს წარმოადგენდა კავკასიაში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხიც. მართალია ქართულ საზოგადოებაში იყო მცირე ჯგუფი, რომელიც თვლიდა, რომ „რუსულენოვანი უმაღლესი სასწავლებლისათვის ბრძოლას“ ჯობდა ენერგია მიმართულიყო საშუალო განათლების გაუმჯობესებისაკენ. ალბათ ამ განწყობილების გამოძახილი იყო ის ფაქტი, რომ ჯერ კიდევ XIX ს-ის 80-იანი წლებიდან დაწყებულ „საუნივერსიტეტო კამპანიაში“ ქართული საზოგადოება ძალიან დაგვიანებით ჩაერთო (144. 493).

ხელისუფლებამ უმაღლესი სასწავლებლის სტატუსი „უნივერსიტეტიდან“ „პოლიტექნიკურამდე“ დააქვეითა, ოდენ ფორმალური თანხმობით დაკმაყოფილდა, ხოლო მშენებლობისათვის ხაზინიდან კაპიციც კი არ გაუღიათ. ამით კარგად ისარგებლა სომხურმა ბურჟუაზიამ, ტფილისის ქალაქის თავის ალ. ხატისოვის მეთაურობით და მდიდარი სომეხი კომერსანტების დახმარებით თავისი ხარჯებით შეუღლა მშენებლობას, თუმცა საამისოდ სრულიად უვარვისი – ნავთლულის ტერიტორია იქნა შერჩეული, რაც დაამტკიცა კიდევ მეფისნაცვალთან შექმნილმა სამშენებლო კომიტეტმა, საპირისპიროდ ტფილისის გუბერნიის

თავად-აზნაურობისაგან შეთავაზებული საბურთალოს ნაკვეთებისა.

პარალელურად უმაღლეს დონეზეც მიმდინარეობდა ბრძოლა კავკასიაში პირველი უმაღლესი სასწავლებლის დაარსებისათვის. იმპერიის შინაგან საქმეთა და განათლების მინისტრების წინააღმდეგობის მიუხედავად (მათი მთავარი არგუმენტი იყო უნივერსიტეტისაგან მოსალოდნელი საშიშროება, კავკასიის, ამ ისედაც რთული რეგიონის, რევოლუციონერებით ავსებისა), სტოლიპინის სიკვდილის შემდეგ ეს პროცესი დაჩქარდა და 1912 წლის 20 ივლისს ნიკოლოზ II-მ დასტური მისცა პოლიტექნიკუმის დაარსებას.

1913 წლის 4 მარტს IV სახელმწიფო სათათბირომ დაადგინა ტფილისში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის აუცილებლობა. 4 ივნისს ვარლამ გელოვანმა სათათბიროს ტრიბუნიდან მკაცრად გააკრიტიკა განათლების მინისტრი ამ პროცესის შეფერხებისათვის და ტრუდოვიკთა ფრაქციის ინიციატივით სათათბირომ მოითხოვა საპოლიტექნიკუმო კანონპროექტის დაჩქარება. თუმცა საბიუჯეტო კომისიისაგან შემუშავებული კანონპროექტი სათათბირომ საკმაოდ გვიან 1916 წლის 20 ივნისს მიიღო, ისიც აკაკი ჩხენკელის დაუინებელი მოთხოვნით. კანონპროექტს რატიფიცირება გაუკეთა სახელმწიფო საბჭომაც (40. 136).

I მსოფლიო ომმა შეაფერხა პოლიტექნიკუმის მშენებლობა, მის განახლებაზე აქტიურად იღვწოდნენ სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატები. 1915 წლის სექტემბერში პაპაჯანოვი სთავაზობდა ხატისოვს დაეთანხმებინა მეფისნაცვალის მოცვა ფინანსური გარანტია, რაც უზრუნველყოფდა ვარშავის პოლიტექნიკუმის ტფილისში ევაკუაციას. ამ ინიციატივას უარყოფითად შეხვდა ვაჭრობის მინისტრი მახოვსკი. 20 სექტემბერს კი განათლების მინისტრ იგნატიევს ეწვივნენ დეპუტატები ჯაფაროვი, პაპაჯანოვი, სკობელევი და შესთავაზეს ნებისმიერი ევაკუირებული პოლიტექნიკუმის ბაქოში გადატანა, თუმცა არც ეს შეთანხმება შემდგარა (15. 64).

სათათბიროს პირველი სესიების დროს განსაკუთრებული აჟიოტაჟი მოჰყვა კავკასიელი დეპუტატების მიერ სასამართლო რეფორმების მოთხოვნას იმპერიის სამხრეთ რეგიონებში, რაც თავის დროზე არ დაასრულეს. 1913 წლის 28 მაისს იუსტიციის

სამინისტროს წლიური ბიუჯეტის სათათბიროზე დამტკიცებისას აკაკი ჩხენკელმა მოითხოვა სასამართლო პროცესის დროს ადგილობრივი, არარუსი მოსახლეობისათვის თარჯიმნის დადგენა. ვარლამ გელოვანმა კიდევ უფრო დააზუსტა ეს საკითხი და ხარჯთაღრიცხვაში მოითხოვა თანხების გამოყოფა მოსამართლეებისთვის ადგილობრივი ენების შესასწავლად, ხოლო რეფორმის აუცილებელ ნაწილად მიიჩნია მხოლოდ ისეთი მოსამართლეების დანიშვნა, რომლებიც ფლობენ ადგილობრივი მოსახლეობის ენას. სათათბირომ კენჭის ყრით მიიღო გელოვანის ფორმულა (43. 68).

ჩვენი დეპუტატების მნიშვნელოვან წარმატებად შეიძლება ჩაითვალოს ადგილობრივი სასამართლოს შესახებ დემოკრატიული კანონი, რაც რუსეთის იმპერიის 9 სამხრეთულ გუბერნიაზე ვრცელდებოდა. კანონი ამოქმედდა 1914 წლის 1 იანვრიდან და მისი განხორციელება უნდა დასრულებულიყო 5 წელიწადში (85. 50).

დიდი რეზონანსი მოჰყვა სინოდის ბიუჯეტის განხილვას სათათბიროში 1913 წლის მაისში. ჩხეიძისა და კერენსკის სათათბიროს სხდომიდან გაძევებას პროტესტით შეხვდა სათათბიროს ფრაქციათა დიდი ნაწილი; სოციალ-დემოკრატებმა, ტრუდოვიკებმა, კადეტებმა და პროგრესისტებმა დატოვეს დარბაზი და დარჩენილმა 152 დეპუტატმა უპრობლემოდ მიიღო სინოდის ბიუჯეტი. ამ ფაქტის გათვალისწინებით გრიგოლ რასპუტინის შუამდგომლობით მომავალი სესიისათვის სინოდმა წარმოადგინა კანონპროექტი, რომლის თანახმად საეკლესიო საქმეებთან დაკავშირებული ნებისმიერი საკითხი და კანონები მხოლოდ უწმინდესი სინოდის კომპეტენცია იქნებოდა და სათათბიროს არ ექნებოდა მისი განხილვის უფლება (54. 58).

ეს იყო უარყოფითი მოვლენა ქართული ეკლესიისათვის, რადგან სათათბიროში ქართველი დეპუტატები ასე თუ ისე ახერხებდნენ მისი ინტერესების დაცვას, ამის შემდგომ ეს შეუძლებელი იქნებოდა მითუმეტეს იმ პერიოდში მიმდინარეობდა აფხაზეთის (სოხუმის) ეპარქიის საქართველოს საეპარქოსოდან ჩამოშორების კამპანია, ეკლესიების რუსულ ყაიდაზე გადაკეთება, სახარების აფხაზურად თარგმნა...

შეიძლება დავასკვნათ, რომ სოციალურ საკითხებთან დაკავშირებით ქართველი დეპუტატების საქმიანობა სათათბიროში, სხვა უფრო მნიშვნელოვან პრობლემებთან შედარებით წარმატებული იყო.

§4. სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის ქართველი დეპუტატები IV სათათბიროში

IV სახელმწიფო სათათბიროში ყველაზე აქტიური და შესამჩნევი, მცირერიცხოვნობის მიუხედავად, იყო სოციალ-დემოკრატთა ფრაქცია. მის ბირთვის კი ამიერკავკასიელი დეპუტატები ქმნიდნენ: ფრაქციის თავმჯდომარე კარლო ჩხეიძე, ფრაქციის მდივანი მათე სკობელევი და აკაკი ჩხენკელი. შემთხვევითი როდია, რომ „*HOBOE ВРЕМЯ*“ ჩხეიძე-ჩხენკელის დუეტს უწოდებდა „ყელში გაჩხერილ ძვლებს“. მეორე მხრივ მათ აკრიტიკებდნენ ქართველი მემარჯვენე ნაციონალისტები, „მათ ხმა არ ამოუღიათ საქართველოს მდგომარეობაზე, მის გამირულ ბრძოლაზე ომში, გაჭირვებაზე, შიმშილსა და ნგრევაზე... მხოლოდ ზოგად პროლეტარიატის პრობლემები (86. 169).

მაგრამ ეროვნული სატივარი მათთვისაც სათათბიროს 5-წლიანი არსებობის მანძილზე თანდათანობით აქტუალური ხდება. განსაკუთრებით დასაფასებელია ჩხენკელის დეპუტატი, რომელიც უკანასკნელი სესიების დროს სათათბიროში დარჩენილი ფაქტიურად ერთადერთი ქართველი დეპუტატია.

მათი უპირატესობა მარტოდ მეოფ გელოვანთან შედარებით ისიც იყო, რომ ისინი ხშირად ერთმანეთის საქმეს აკეთებდნენ, როდესაც არდადეგების დროს ჩხეიძე პეტერბურგში იყო საქმეებით დაკავებული, ჩხენკელი თავის საარჩევნო ოლქის გარდა ტვილისის გუბერნიასაც მონახულებდა, და პირიქით.

ჩხეიძის და ჩხენკელის ინიციატივით დამკვიდრდა დეპუტატების მიერ საარჩევნო ოლქებში ჩასვლის, საკუთარ ამომრჩევლებთან სესიებს შორის პერიოდში შეხვედრისა და პრობლემათა გაცნობის ტრადიცია. პირველი ამგვარი ვოიაჟი 1913 წლის ზაფხულში შედგა. მას წინ უძღოდა შინაგან საქმეთა მინისტრ მაკლაკოვის ცირკულარი, რომელიც შეიცავდა კოლექსის იმ მუხლების შინაარსის დაწვრილებით აღწერას, რომელთა ძალითაც შეიძლებოდა სათათბიროს დეპუტატის პასუხისგებაში მიცემა, იმ შემთხვევაში თუ იგი სათათბიროს საქმიანობის მოსახლეობისათვის გაცნობის საბაბით დაიწყო თავისი იდეების პროპაგანდას (23. 94).

განსაკუთრებით მკაცრი მეთვალყურეობა დაწესდა მემარცხენე დეპუტატებზე. ინფორმაციები მათი ყოველდღიური გა-

დაადგილებებისა და შეხვედრების შესახებ უკლებლივ „ოსრან-კაში“ იგზავნებოდა. თუმცა „ფილერები“ ხშირად უხერხულ მდგომარეობაშიც აღმოჩნდებოდნენ ხოლმე. მაგალითად, ტრამვაის მემანქანეთა გაფიცვის დროს შექმნილი ფაქტორების დეფიციტის გამო ხელიდან გაუსხლტათ ჩხეიძე... მეორე შემთხვევაში ჩხეიძე სკობელევის მანქანით ტფილისიდან კახეთში გაემგზავრა და ბუნებრივია, ამჯერადაც დაიკარგა თვალთახედვის არედან.

კ. ჩხეიძის 1913 წლის საარდადეგებო მარშრუტი: თბილისი (1. VII) – ფუთი – თბილისი (12. VII) – ფუთი (24. VII) – თბილისი (31. VII) – ყარსი (4. VIII)– ბაქო (6. VIII) – თბილისი (16. VIII) – ფუთი – თბილისი (29. VIII) – თელავი – სიღნაღი – თბილისი (4. IX) – პეტერბურგი (15. IX).

ა. ჩხენკელის მარშრუტი: ყარსი (8-15. VII) – სარიყაშიში – არდაგანი – ოლთისი – ახალციხე – ტყიბული – ბათუმი (21. IX) – ფოთი (26. IX) – სოსუმი (28. IX).

ჩვენი დეპუტატების აქტიურობაზე მიუთითებს ამ მოკლე ხანში განხორციელებულ საქმეთა უბრალო ჩამონათვალიც: შუამდგომლობა ყარსისათვის საქალაქო თვითმმართველობის მინიჭების აღდგრაზე, ტყიბულში დაწყებითი სასწავლებლის გახსნა, ქიზიყის სარწყავი სისტემის გასამართი სამუშაოები, ხაზინიდან დაფინანსება რკინიგზის ბაქან იანეთის სადგურად გადაკეთებისათვის, ოლთისის მოსახლეობისათვის სავადასახადო შეღავათებზე შუამდგომლობა, ყარსი-ბათუმის რკინიგზის გაყვანის საკითხის წამოჭრა, ტყიბულის ქვანახშირის, ბაქოს ნავთობის საწარმოს და თბილისის ტრამვაის დეპოს მუშათა გაფიცვებისას დაპატიმრებულთა გათავისუფლება (23. 96-374).

ნიშანდობლივია, რომ ამ გაფიცვების წამქეზებლად და ინიციატორად პოლკოვნიკი პასტრულინი მიიჩნევეს სოციალ-დემოკრატ დეპუტატებს. თავის საანგარიშო მოხსენებაში ის აღნიშნავს ზოგად ტენდენციას – დეპუტატების ამიერკავკასიაში ჩამოსვლას იმწამსვე მოჰყვება ხოლმე საგაფიცვო მოძრაობის ტალღა (ამას მასტიმულირებელია ის, რომ დეპუტატთა დახმარებით, რადგან მათ ანგარიშს უწევს კავკასიის ხელისუფლება, გაფიცულები გაცილებით იოლად აღწევენ თავის მოთხოვნათა დაკმაყოფილებას), თუმცა პირდაპირი სამხილის უქონლობის გამო დეპუტატებს ბრალს ვერ დებენ.

მხოლოდ ერთხელ მოახერხა ჟანდარმერიამ 129-ე მუხლით სკობელევის პასუხისგებაში მიცემა და ერთხელაც, საზღვარგარეთიდან ჩამოსულ ჩხენკელს და სკობელევს არალეგალური ლიტერატურა ჩამოართვეს (23. 443). შემჩნეული იყო ტფილისში ინკოგნიტოდ ჩამოსული ჩხეიძეც, რომელიც ცდილობდა IV სათათბიროს ბოლშევიკ დეპუტატთა დაპატიმრების გამო საპროტესტო გაფიცვის ორგანიზებას (25. 13).

სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ IV სათათბიროს მოწვევისთანავე დაიწყო ზრუნვა ციმბირში გასახლებულ II სათათბიროს თანაპარტიულ დეპუტატებზე. ჩხეიძემ პოლიციის დეპარტამენტს წარუდგინა იმ პოლიტკატორღელთა სია, რომელთაც ომის დაწყებიდან (1914 წ. აგვისტო) აღარ მიუღიათ საჭმლის და ტანსაცმლის ფული (13. 5), განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში მყოფ ანიკინსა და წერეთელს შინაგან საქმეთა სამინისტროს გადაწყვეტილებით მიეცათ თავისუფალი გადაადგილების უფლება (65. 35). ეს გადაწყვეტილება ჩხეიძემ ბელეცკის აიძულა მას შემდეგ, რაც მასიური გაძვირების გამო ხაზინის თანხები კატორღელებისათვის არასაკმარისი გახდა (15. 93).

ლუარსაბ ანდრონიკაშვილმა მოითხოვა საქმის კასაცია, ხოლო ფრაქციამ 1913 წლის 30 ოქტომბერს სათათბიროზე პროტესტი გამოთქვა და მოითხოვა საქმის შეჩერება. სათათბირომ უარყო II სათათბიროს სოციალ-დემოკრატ დეპუტატთა შესახებ შეკითხვის სასწრაფოობა. მოგვიანებით, ჯანმრთელობის გაუარესების გამო მოხერხდა 2 მათგანის, ისიდორე რამიშვილის და ბიკენტი (ჭოლა) ლომთათიძის გათავისუფლება (13. 109). ეს უკანასკნელი გზად, სარატოვში გარდაიცვალა 4 ნოემბერს. მწერლისა და პოლიტიკოსის ცხედარი სამშობლოში აკაკი ჩხენკელმა ჩამოასვენა და დიდი პატივით კუკიის სასაფლაოზე დაკრძალეს (15. 101-115).

ფრაქციის გაყოფის ისტორია

სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ორად გახლეჩა, რასაც ჯერ კიდევ II ყრილობაზე (1903 წ.) ჩაეყარა საფუძველი და პრადის პარტიულ კონფერენციაზე (1912 წ.) გაფორმდა ოფიციალურად, ბუნებრივია თავის გავლენას ახდენდა სათათბიროს სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის მთლიანობაზეც. მართალია, ფორმალურად არჩევნებისას პარტია ერთიანი სიით გამოვიდა, მაგრამ ფაქტიური გათიშულობა მაშინაც იგრძნო-

ბოლა. 6 ბოლშევიკი დეპუტატი ძირითადად მუშათა კურიიდან აირჩიეს, ხოლო მენშევიკები საერთო კურიაში იყრიდნენ კენჭს. შემდგომში ეს ფაქტი „საჯილდაო ქვად“ იქცა, იმის გამოსარკვევად თუ „ვინ უფრო კათოლიკეა?!“...

ბოლშევიკების მტკიცებით მხოლოდ ისინი, როგორც მუშათა კლასის მიერ არჩეულნი, იყვნენ ჭეშმარიტი სოციალ-დემოკრატები. საპასუხო არგუმენტად მენშევიკები იმას იშველიებდნენ, რომ მუშათა კურიებში სადეპუტატო ადგილები პარტიას გარანტირებული ჰქონდა, ხოლო მენშევიკებს საერთო კურიებში მძლავრი კონკურენციის პირობებში მოუწიათ გამარჯვებისათვის ბრძოლა (67. 10).

ბოლშევიკთა პრეტენზიის საფუძველი ისიც იყო, რომ იმპერიის მასშტაბით მათი გავლენა და პოპულარობა გაცილებით აღემატებოდა მენშევიკებისას („ერთადერთი მენშევიკური ოაზისი მთელ რუსეთში ამიერკავკასიაა“), ხოლო ფრაქციაში ისინი უმცირესობაში იყვნენ.

პირველივე საკითხზე, რაც სათათბირომ განიხილა – კოკოვცევის დეკლარაციის პასუხად, ბოლშევიკებმა ლენინის ყველა თეზა (8 საათიანი სამუშაო დღე, მთაწობის ეკონომიკური პოლიტიკის კრიტიკა) გაიტანეს, მაგრამ თავიანთთვის მეტად არასასიამოვნო კულტურულ-ნაციონალურ ავტონომიაზე დათანხმდნენ მენშევიკებს (192. 51).

იმუამად პარტიაში შექმნილ რეალურ ვითარებას ნათლად წარმოაჩენს ნოე ყორდანი: „მთელ რუსეთში პარტიული ცხოვრება ჩამკვდარი იყო, ლიდერები საზღვარგარეთ იყვნენ, ერთობოდნენ, ხანდახან კრებებს მართავდნენ. 1914 წელს ჩხეიძემ მთხოვა ცკ-ის შეკრება, მაგრამ ვერ მოხერხდა“ (158. 65). ამასვე ადასტურებს ფრაქციის დახურულ სხდომაზე მიღებული განცხადება, რომ პარტიული მუშაობა ხარკოვის, პეტერბურგის და ამიერკავკასიის გარდა არსად მიმდინარეობს, სრული სიწყინარეა.

ასეთ ვითარებაში სათათბიროს ფრაქციას ენიჭებოდა გადაწყვეტი მნიშვნელობა. ჩხეიძემ და სკობელევიმა, რადგან ხედავდნენ ფრაქციის გათიშვის საფრთხეს 1913 წლის 6 აგვისტოს ბაქოში რამდენიმე შეკრება ჩაატარეს (მათ შორის ერთი – კონსპირაციულად, ნავში), სადაც შეეცადნენ პარტიის გაერთიანების საკითხის დასმას (23. 250).

1913 წლის 1 იანვარს კრაკოვში დასრულდა რსდმპ ლენინური ცკ-ის ხუთდღიანი თათბირი. მიღებული დადგენილების II მუხლი დადავებდა: „სათათბიროს 6-ეული უნდა ემორჩილებოდეს პარტიის გენერალურ ხაზს, პარალელურად უნდა გააგრძელოს არაღვეთიანი მუშაობა, გადმოიბიროს და ცკ-თვის შეარჩიოს სახელმწიფო სათათბიროს წევრები“. VI მუხლი: „ნაციონალისტები, ლატვიელები, პოლონელ-ლიტველები, „ბუნდელები“ ასუსტებენ ორგანიზაციას, შეაქვთ გათიშულობა და ოპორტუნიზმი. აუცილებელია მკაცრი ცენტრალიზმი“ (23. 23-24). ბოლშევიკი დეპუტატების შემამზადებელ ამ თათბირს ჩქარა მოყვა უფრო კატეგორიული და ზუსტი ინსტრუქციები.

1913 წლის 25 სექტემბრიდან 1 ოქტომბრამდე გალიციაში, ზაკოპანესთან მდებარე დაბა პორონინოში გაიმართა ლენინური ცკ-ს და სათათბიროს ბოლშევიკთა ფრაქციის თათბირი, რომელშიც 29 კაცი მონაწილეობდა (მათგან 22 გადამწვევები ხმის უფლებით), შემდეგი შემადგენლობით: ვ. ლენინი (უღიანოვი), ა. ზინოვიევი (რადომისლსკი), ლ. კამენევი (როზენფელდი), ნ. კრუსკაია, ა. ტროიანოვი; მალინოვსკი, ბადაევი, პეტროვსკი, მურანოვი, შაგოვი, სამოილოვი (ბოლშევიკ დეპუტატთა ექვსეული); დელეგატები: შოტმანი, არმანდი, ნოვოჟილოვი, ბალაშოვი, როზმიროვიჩი, ლობოვი, დერიაბინა, კრივობოკოვი (23. 466-468).

თათბირმა მიიღო შემდეგი ძირითადი გადაწყვეტილებანი: 1) ერთა თანასწორობა და მცირერიცხოვან ერთა უფლებების დაცვა. ფართო საოლქო ავტონომია და დემოკრატიული ადგილობრივი თვითმმართველობა. 2) ნაციონალური სკოლები ერთ სახელმწიფოში საზიანოა, უარყოფილ იქნას სავალდებულო სახელმწიფო ენა. 3) ნაციონალური თვითგამორკვევა გამოყოფამდე. თუმცა თითოეული ამგვარი შემთხვევა ინდივიდუალურად არის განსახილველი. 4) სათათბიროს ფრაქციის გათიშვა, თუ „შეიდუღლი“ არ დაემორჩილა „ექვსეულის“ ნებას. (23. 400).

თათბირმა დაადგინა აგრეთვე, ეროვნულ საკითხზე პარტიული პუბლიკაციების მაქსიმალური გაშუქება და პოპულარიზაცია. რათა ამით დაიძლიოს მენშევიკთა პრიორიტეტი ეროვნულ საკითხში. იმავე დროს თათბირმა უარყო ბუნდელთა და მენშევიკთა თეზა, ნაციონალურ-კულტურული ავტონომიის შესახებ.

ფრაქციის გახლეჩის ინსტრუქცია ბოლშევიკმა დეპუტატებმა მოკლე ხანში განახორციელეს. სწორედ შენიშნავს არონ ავრეხი, რომ სათათბიროს ბოლშევიკები მთლიანად ემორჩილებოდნენ ცენტრს (ამის დასტურია კრაკოვის და პორონინოს თათბირების სულისკვეთება), ხოლო მენშევიკი დეპუტატები თავს ავტონომიურ ერთეულად მიიჩნევდნენ და ცენტრს არაფერს ეკითხებოდნენ (189. 49). ამის მიზეზი ჩვენი აზრით, რუსეთში მენშევიზმის დამცრობაა და ამიტომ, ფაქტიურად 3 კავკასიელმა დეპუტატმა სათათბიროს ფრაქცია პარტიად აქცია.

1913 წლის ოქტომბერში ბოლშევიკებმა დასვეს ფრაქციის ფედერატიული პარიტეტის პრინციპით მოწყობის საკითხი. უარის შემთხვევაში კენჭისყრაში არ მონაწილეობით დაიმუქრნენ (77. 237). ისინი მენშევიკებს ადანაშაულებდნენ ძალადობაში (მაგალითად, საბიუჯეტო კომისიაში ფრაქციის კუთვნილი 2 ადგილიდან ბოლშევიკებს არცერთი არ არგუნეს, „შეკითხვების“ დროს ყოველთვის მენშევიკები აქტიურობენ, ბოლშევიკ ორატორებს – მაღინოვსკის და პეტროვსკის წართმეული აქვთ სიტყვა).

პრეტენზიები ძირითადად 3 საკითხზე იყო კონცენტრირებული: 1. კულტურულ-ნაციონალური ავტონომიის შესახებ. 2. ფრაქციაში პოლონელი იაგელოს მიღება, რითაც მენშევიკთა რიცხოვრივი უპირატესობა გაიზარდა, შეფარდებით 8:6. 3. „პრავდის“ და „ლუჩის“ შესახებ (89. 39).

მენშევიკებმა მათ პრეტენზიებს ამგვარად უპასუხეს: 1. კ. ჩხეიძის განმარტება: „ყოველდღიურ მუშაობაში ჩვენ ვერ დაველოდებით, სანამ პლუხანოვი ან ლენინი გამოთქვამს თავის აზრს, სანამ ყრილობა გაიმართება. გააპროტესტეთ და ჩვენ დავემორჩილებით უმრავლესობის ნებას (ამ საკითხზე პორონინოს თათბირმა უკვე მიიღო რადიკალური გადაწყვეტილება—ბ. კ.), ეროვნული საკითხი პარტიისთვის საყურადღებოა, ის მნიშვნელოვანია კავკასიისათვის“. 2. მ. სკობელევის განმარტება: „იაგელო ტიპიური სოციალ-დემოკრატია, სასურველი და საჭირო ფრაქციისათვის, მაგრამ პარტიის პროგრამით პარტიაში მიღება არაა რიგითი წევრის გადასაწყვეტი, ამიტომ მისი პარტიულობის საკითხი ჯერჯერობით გაურკვეველია“. 3. მ. სკობელევის განმარტება: „სათათბიროს მუშაობაში ფრაქცია ერთიანია, აზრთა სხვადასხვაობა იკარგება, აქ მოქმედებს

მხოლოდ გარეთ შექმნილი წინააღმდეგობები, „ნ-ეული“ განიცდის გარედან დაწოლას. ასევე პარტიის ცენტრალური პრესაც ერთსა და იმავეს წერს, მხოლოდ „პრავდა“ წერს უფრო პოპულარულად, ვუღვარულადაც, ხოლო „ლუჩის“ სტილი უფრო აკადემიურია (23. 376-384).

ამგვარად კომპრომისი ვერ მოინახა და 1913 წლის 16 ოქტომბერს სოციალ-დემოკრატიული ფრაქცია ორად გაიყო. 1913 წლის 25 ნოემბერს მალინოვსკიმ ოფიციალურად გამოაცხადა ახალი ფრაქციის შექმნა, სახელით „რუსეთის მუშათა სოციალ-დემოკრატიული ფრაქცია“. თუმცა თვით ამ იდეის ავტორი აღმოჩნდა თამაშგარე, როდესაც 1914 წლის იანვარში მიატოვა ფრაქციაც, სათათბიროც, სამშობლოც და ემიგრაციაში წავიდა. თანაპარტიელებმა მას „პროვოკატორის“ იარღილი მიაკრეს და ამგვარადვე დამკვიდრდა მისი პერსონა საბჭოთა ინტორიოგრაფიაში. შესაძლებელია, თუ გავითვალისწინებთ ბოლშევიკ დეპუტატთა შემდგომ ბედს, მალინოვსკის გაქცევა თვითგადარჩენის ინსტინქტმაც განაპირობა.

ფრაქციის გახლეჩას უარყოფითად შეხვდნენ საზღვარგარეთ. სოციალისტურმა ბიურომ კაუცკის თავმჯდომარეობით, ბოლშევიკთა ნ-ეულს არ მიანიჭა ფრაქციის სტატუსი და რუსეთის იმპერიის ყველა სოციალ-დემოკრატს (პოლონელთა ჩათვლით) გაერთიანებისკენ მოუწოლა.

გიორგი პლესანოვმა ფრაქციის გათიშვაში მენშევიკები დაადანაშაულა (88. 432). „სინდისის ქეჯნამ“ უბიძგა დეპუტატ ბურინოვს დაეტოვებინა სოციალ-დემოკრატთა ფრაქცია, რათა ხელი შეეწყო პარტიის გაერთიანებისათვის. ჩხვიძე ლოიალურად შეხვდა ბურინოვის ამ ნაბიჯს (65. 16).

ავტორიტეტის ასამაღლებლად და შერყეული მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით მენშევიკებმა ამიერკავკასიის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების კონფერენცია მოიწვიეს (1150 დელეგატის მონაწილეობით). კონფერენციამ დაადგინა ადგილებზე სათათბიროს კომისიების შექმნა, რომლებიც მოსახლეობას გააცნობდა ფრაქციის საქმიანობას, მთავრობის ქმედებებს, მოუჭაადებდა დეპუტატს მასალებს „შეკითხვებისთვის“, უზრუნველყოფდა მის მოგზაურობას საარჩევნო ოლქში (23. 484).

I მსოფლიო ომის დაწყებისას სოციალ-დემოკრატებმა კიდევ ერთი დიდი დარტყმა გადაიტანეს, ამჯერად მთავრობისგან. 1914 წლის ნოემბერში სამშობლოს დალატის ბრალდებით დააკავეს სათათბიროს 5 ბოლშევიკი დეპუტატი (179. 85). საერთოდ, „გერმანოფილური“ განწყობა სოციალ-დემოკრატთა ორივე ბანაკს ახასიათებდა ომის პერიოდში (158. 65), მაგრამ თუ ბოლშევიკები თავგადაკლული „პორაუნცები“ იყვნენ, მენშევიკთა რიგებში „ობორნცობას“ სერიოზული დასაყრდენი ჰქონდა.

დაპირისპირების მიუხედავად, მენშევიკებმა გამოიჩინეს პარტიული თანადგომა ტურუხანსკში გადასახლებული დეპუტატების მიმართ. 1915 წლის 15 აგვისტოს ჩხენკელი და კერენსკი მოითხოვეს მათ გათავისუფლებას. ჩხეიდის გამოსვლა საკმაოდ თამამი იყო და სიტყვის სრული თავისუფლების, ცენზურის აკრძალვის კონტექსტში გაიჟღერა, „ნუ მივიყვანთ საქმეს იქამდე, რომ სიტყვები, რომლებიც აქ უნდა წარმოთქმულიყო, სხვაგან გაისმას“ (39. 138).

ამ პროცესებმა თავისი დიდი დაასვეს სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის, მემარცხენეთა ამ ციტადელის საქმიანობას. სათათბიროს არსებობის ბოლოს 14-დან 6 დეპუტატამდე შემცირებული ფრაქცია ბუნებრივია ისეთი სიძლიერით, როგორც მანამდე, ვეღარ წარმოაჩენდა თავს.

„ჩხეიდის საქმე“

ყველაზე სკანდალური, ფართო რეზონანსის მქონე მოვლენა ომამდელ სათათბიროში იყო ე. წ. „ჩხეიდის საქმე“. არონ ავრეხის აზრით, ეს იყო ყველაზე მსხვილი აქცია, მიმართულია IV სახელმწიფო სათათბიროს წინააღმდეგ (189. 119). თუ გავითვალისწინებთ, რომ ჩხეიძე იყო „ყველაზე მემარცხენე დეპუტატი“ და მისი შეჯახებები „ყველაზე მემარჯვენე დეპუტატ“ ვლადიმერ პურიშკევიჩთან, რაც 1913 წლის 15 თებერვლიდან სათათბიროს რეგულარულ სანახაობას წარმოადგენდა, ფაქტიურად რადიკალიზმის ტრიუმფი იყო. იმთავითვე შეიძლებოდა ვარაუდი, რომ ხელისუფლება ჩხეიძეს, როგორც „განტყვების ვაცს“, სათათბიროსათვის „ურჩი დეპუტატის სამსჯავროს“ სუბიექტს, ხელიდან არ გაუშვებდა. ეს უნდა ყოფილიყო სამაგალითო, სანუნებელი დასჯა, რადგან ჩხეიძეს, ამ გამოცდილ ორატორს ბევრი მიმბაძველი ყავდა, მისი რადიკალური გამო-

ნათქვამების ფონზე ბევრის გამოსვლა უკვე ისე აღარ ჭრიდა ხელისუფალთა ყურს, აღარ აფრთხობდა...

საჭირო იყო ხელსაყრელი მომენტი, და ამგვარი მომენტი ერთი შეხედვით სრულიად უწყინარი გამოსვლისას დადგა (ჩხეიძეს მანამდეც და შემდგომშიც გაცილებით რადიკალური განცხადებები გაუკეთებია სათათბიროს ტრიბუნიდან), მაგრამ ხელისუფლებამ ვერ გაითვალისწინა, რომ როგორც სანიმუშო „ტარიგად“ წარმოაჩენდა ჩხეიძეს, ასევე მიიღებდა პასუხსაც – სათათბიროს მთელი ჯანსაღი ნაწილი სოციალ-დემოკრატებიდან ოქტიბრისტებამდე ჩხეიძის გვერდით დადგა. მათი უმეტესობა შესაძლებელია ვერც იტანდა ჩხეიძეს, მაგრამ ამ შემთხვევაში ისინი იცავდნენ არა კონკრეტულ დეპუტატს, არამედ ზოგადად – სათათბიროს დეპუტატის სიტყვას თავისუფლების იდეალს, რასაც თვით 17 ოქტომბრის მანიფესტი აღიარებდა.

დეპუტატის ხელშეუხებლობის და სიტყვის თავისუფლების საკითხი სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ ჯერ კიდევ 1913 წლის 8 ნოემბრის სხდომაზე დააყენა. 1914 წლის 11 მარტს შრომა-გამოსწორებითი კოლონიების შექმნასთან დაკავშირებით, რაც მიმართული იყო უპირველესად რევოლუციონერებთან საბრძოლველად, ჩხეიძემ წარმოთქვა სიტყვა, რომელშიც გაიქვლია შემდეგმა ფრაზამ: „რეჟიმს ამგვარი მეთოდებით ვერ განაახლებთ. ქვეყნის განახლებისათვის ყველაზე მისაღებია დემოკრატიული რეჟიმის დაწესება, საპარლამენტო რეჟიმის ან თუ გნებავთ უფრო ზუსტი განსაზღვრება – რესპუბლიკური რეჟიმის“.

ამ გამოსვლის სტენოგრამას საკმაოდ გვიან მიაქციეს ყურადღება, რაც ადასტურებს „ჩხეიძის საქმის“ წინასწარგანზრახულობას. ამ სიტყვის გამოქვეყნებისათვის დახურეს „სევერნაია რაბონაია გაზეტა“, რასაც 15 აპრილს სათათბიროზე ჩხეიძის საპროტესტო გამოსვლა მოჰყვა. იმავე დღეს სათათბირომ არ მიიღო სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის 6 შეკითხვა (28. 29). 19 აპრილს 129-ე მუხლის ძალით (ამ მუხლით უმეტეს შემთხვევაში ასამართლებდნენ გაზეთის რედაქტორებს), ფორმულირებით „სახელმწიფოს დაღატი, მონარქის დამხობისაკენ მოწოდება“ სახელმწიფო საბჭოს I დეპარტამენტმა პასუხისგებაში

მისცა კარლო ჩხეიძე (189. 119). მასთან ერთად პასუხისგებაში მისცეს კერენსკი, თუმცა მას ჩქარა მოუსხნეს ბრალდება.

დაირღვა სათათბიროს დებულების მე-14 მუხლი დეპუტატის ხელშეუხებლობის შესახებ. მთელ რუსეთში დიდი სკანდალი ატყდა. საინტერესოა, რომ I დეპარტამენტში ჩხეიძის პასუხისგებაში მიცემის საკითხის განხილვისას, თვით თავმჯდომარე საბუროვმა პროტესტის ნიშნად დატოვა სხდომა და გადაწყვეტილება მის გარეშე მიიღეს.

გაცოფებული სოციალ-დემოკრატები ყოველი გამოსვლისას განგებ ხმარობდნენ სიტყვას „რესპუბლიკა“. ლამის ოქტიაბრისტებიც გამემარცხებდნენ. 23-24 აპრილს მოსკოვსა და პეტერბურგში 80 ათასი მუშა გაიფიცა, 26 აპრილს მოსკოვის 23 ქარხანამ 1 დღიანი გაფიცვა მოაწყო ჩხეიძისადმი სოლიდარობის ნიშნად. სიტუაცია მთავრობისათვის სრულიად არახელსაყრელი ხდებოდა და მოვლენებიც დაუგეგმავი გზით წარიმართა.

სათათბიროს თითქმის ყველა ფრაქციამ ერთხმად მოითხოვა „ჩხეიძის საქმის“ შეჩერება და დაიმუქრა ბიუჯეტის დაუმტკიცებლობით, რასაც ხელისუფლების მხრიდან სათათბიროს გარეკვის ნაცნობი გაფრთხილება მოყვა. „ჩხეიძის საქმეს“ კიდევ 2 გაზეთი: „ნოვი“ და „ვეჩერნოე ვრემია“ შეეწირნენ, პასუხისგებაში მისცეს რედაქტორი სუვორინი, ხელისუფლების მიმართ ლოიალურად განწყობილი პიროვნება (44. 34-37).

დეპუტატებმა გაიხსენეს გაჭიანურებული კანონპროექტი „სათათბიროს ტრიბუნიდან წარმოთქმული სიტყვისათვის დეპუტატის სრული დაუსჯელობის შესახებ“, რომელიც პროგრესისტთა ფრაქციამ ჯერ კიდევ 1913 წლის 5 ნოემბერს წარმოადგინა.

„ჩხეიძის საქმის“ კულმინაციად იქცა 21-22 აპრილის სათათბიროს სხდომები. ბიუჯეტის განხილვის წინა დღეს პრეზიდენტში შევიდა 2 განცხადება (58 და 46 დეპუტატის ხელმოწერით) ჩხეიძის საკითხის დაუყოვნებლივ განხილვის და გაჭიანურებული კანონპროექტის სასწრაფოდ მიღების მოთხოვნით (189. 129).

ამ წინადადებებს შეებრძოლა პურიშკევიჩი. გაერთიანებული ოპოზიციის სახელით კადეტთა ლიდერმა მილიუკოვმა კატეგორიულად განაცხადა: „თუ ჩვენ გვართმევთ ჩვენს ელემენტარულ

პრივილეგიებს, მაშინ ჩვენ გამოვიყენებთ ჩვენს ელემენტარულ უფლებას, კრედიტების ასიგნების უფლებას“. სათათბიროს ცენტრში ჯერ კიდევ ჭოჭმანობდნენ, სათათბიროს მოსალოდნელი გარეკვის შიშით და მემარცხენეებს კეთილგონიერებისაკენ, ბიუჯეტის დამტკიცებისაკენ მოუწოდებდნენ. ეს პოზიცია კენჭისყრამ დააფიქსირა: 80 მომხრე, 164 მოწინააღმდეგე, 18 თავშეკავებული.

მეორე დღეს, 22 აპრილს თავმჯდომარის სახელზე შევიდა 30 დეპუტატის განცხადება, მოთხოვნით: „შენერდეს დღის წესრიგის ყველა საკითხის განხილვა, ვიდრე დეპუტატის სიტყვის თავისუფლების კანონპროექტი არ განიხილება და დამტკიცდება“. ამჯერად გაერთიანებული ოპოზიცია დაიშალა, განცხადება მხოლოდ ტრუდოვიკებმა და სოციალ-დემოკრატებმა შეიტანეს. ჩხეიძეს სიტყვა შეაწყვეტინეს, შემდეგ გამოვიდა გელოვანი, რომელმაც დაასრულა შემდეგი ფრაზით: „ხელთათმანი ნასროლია და ჩვენ ბოლომდე ვიბრძოლებთ“. კენჭისყრით „30-ის განცხადება“ სათათბირომ უარყო 140 ხმით 76-ის წინააღმდეგ და დაიწყო ბიუჯეტის განხილვა.

ტრიბუნაზე პრემიერი გორემიკინი, მემარცხენეები არ აცლიან ლაპარაკს... უწყობენ ობსტრუქციას. როდიანკო 15 სხდომით (სახჯელის უმაღლესი ფორმა სათათბიროში) აძევებს 7 სოციალ-დემოკრატს, მათ შორის სკობელევს და ჩხენკელს. ჩხენკელი არ ემორჩილება თავმჯდომარის განკარგულებას, როდიანკო იძულებულია გამოაცხადოს შესვენება და პოლიციელებს დარბაზიდან გააყვანინოს ჩხენკელი, რასაც მოჰყვა ჩხენკელის ცნობილი ფრაზა: „ვემორჩილები ძალადობას“.

ობსტრუქცია კვლავ განახლდა... ამჯერად აძევებენ გელოვანს, კერენსკის და პეტროვსკის. დაუმორჩილებლობის გამო როდიანკო კვლავ შესვენებას აცხადებს და განაჩენი პოლიციელების დახმარებით მოყავს სისრულეში.

სხდომის განახლებას კვლავ ობსტრუქცია მოყვა, ამჯერად 3 სოციალ-დემოკრატი და 2 ტრუდოვიკი გააძევებს (მათ შორის ძიუბინსკი და ჩხეიძე). კვლავ შესვენება და ძალის გამოყენებით უკანასკნელად, 15 სხდომიდან გაძევება წილად ხვდათ დარბაზში მყოფ მემარცხენეთა ნაშთებს (3 ტრუდოვიკი და 2 სოციალ-დემოკრატი), რომლებიც სხდომის მორიგ განახლებას სკანდირებით შეეგებნენ. მხოლოდ ტრიბუნაზე მეოთხედ ას-

ვლის შემდეგ მოახერხა გორემიკინმა თავისი მოხსენების დასრულება.

ამ მოვლენებს მთელი რუსეთის პრესით დიდი გამოხმაურება მოჰყვა. უმაღლესი მთავრობა იძულებული გახდა არ დაემტკიცებინა სახელმწიფო საბჭოს I დეპარტამენტის გადაწყვეტილება და „ჩხეიძის საქმე“ სამუდამოდ მოესპო (44. 102).

თუმცა ხელისუფლებამ გარკვეულ შედეგს მაინც მიაღწია. შემდგომში მემარცხენეები ცდილობენ უფრო თავშეკავებულად ისაუბრონ სათათბიროს ტრიბუნიდან. „ჩხეიძის საქმე“ ერთ უარყოფით ტრადიციასაც დაუდო სათავე. ამ სესიის ბოლოსათვის დეპუტატთა არნახული სიმცირეა, 100-ზე მეტი დეპუტატი პეტერბურგიდან წასულია და სათათბიროს შემდგომი სხდომებისას ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა ნახევრად დაცარიელებული დარბაზი.

* * *

როგორც უკვე აღვნიშნეთ სათათბიროს არსებობის ბოლო პერიოდში განსაკუთრებით გააქტიურდა აკაკი ჩხენკელი. იგი ფაქტიურად ფრაქციის წამყვანი წევრია და შესაშური ენერგიით იღწვის ნებისმიერი საკითხის გამოსაკვლევეად, გადასაწყვეტად.

პირველი უმნიშვნელოვანესი საქმე, რომელიც ჩხენკელმა წარმატებით განახორციელა დაკავშირებული იყო მურდულის ხეობის ძანძულის სპილენძის მადაროებთან. ამ საწარმოს კონცესიები ეკუთვნოდათ ამერიკელებს და ადგილობრივი პოლიციის დახმარებით ცდილობდნენ მაქსიმალური მოგების მიღებას. ისინი სამუშაოზე იღებდნენ იაფფასიან მუშახელს, რუსეთის ტერიტორიაზე უკანონოდ მიგრირებულ ირან-ოსმალეთის ქვეშევრდომებს, რომელთაც თავის მხრივ პოლიციაც ფულს სძალავდა და სიამოვნებით ამარაგებდა მადაროებს ამ კატეგორიის ხალხით. სამაგიეროდ აქ სამუშაოს მიღებაზე ოცნებაც კი არ შეეძლო უფრო განათლებულ და მაღალი ანაზღაურების მოსურნე რუსეთის ქვეშევრდომს, რომელსაც უპასპორტოდ არ უშვებდნენ და ათასნაირ პრეტენზიებს უყენებდნენ.

ამასთან ერთად მადაროებში სრული განუკითხაობა სუფევდა, არ იცავდნენ უსაფრთხოების ტექნიკის მოთხოვნებს. 1913 წლის 31 ოქტომბერს ჩამოიქცა მადაროს ერთ-ერთი შახტა და

35 მუშა გატყედიტა. არსებული ბზარების შესახებ მეთვალყურის მიერ წინაღლით გაფრთხილების მიუხედავად კონცესიონერმა სამუშაოს გაგრძელება მოითხოვა. ტრაგედიის შედეგებს ლიკვიდაცია უყვეს, საქმე ჩაფარცხეს, ყალბ ოქმზე კი წერაკითხვის უცლოდინარ მუშებს მოაწერინეს ხელი. აკაკი ჩხენკელმა არდადეგების დროს გამოიძია ეს საქმე და 1914 წლის 4 თებერვალს სათათბიროზე მოხსენებით წარსდგა. მან მოითხოვა კანონის მე-40 მუხლით მალაროს მეპატრონეთა პასუხისგებაში მიცემა (65. 43).

სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის მდგომარეობა აკაკი ჩხენკელის განსაკუთრებული ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა. მითუმეტეს ომის დაწყების შემდგომ, როცა ეს მხარე ფრონტის ხაზად იქცა. მან ჯერ გორემიკინთან საუბრისას დააყენა ქართველი მაჰმადიანების საკითხი (113. 32). შემდეგ კი უმაღლესი სამხედრო ხელისუფლების წინაშეც.

აკაკი ჩხენკელმა სათათბიროში გაილაშქრა აჭარელთა მიწების გაყიდვის წინააღმდეგ. 80-იან წლებში სახაზინო მფლობელობაში გადაცემულ მიწათა მნიშვნელოვან ნაწილს თანდათანობით დაეუფლა სომხური ბურჟუაზია, იმუამად კი სათათბირო აპირებდა ამ ტერიტორიის კერძო საკუთრებაში დაკანონებას (18. 51).

ჩხენკელი აქტიურად ებმება მაჰმადიანი აჭარლების პროცესთან დაკავშირებით და ქ. ყარსისთვის თვითმმართველობის მინიჭების კამპანიაში. გამოდის საქველმოქმედო საზოგადოების შექმნის ინიციატივით, რომელიც ქართველ და სომეხ ლტოლვილებს მოემსახურებოდა ომის პირობებში. იგი ამ საკითხზე მოლაპარაკებებს აწარმოებდა სომხური ბურჟუაზიის ლიდერებთან ხატისოვსა და თამამშევთან.

ჩხენკელი ქუთაისის გუბერნიის ომით დაზარალებული მოსახლეობის ინტერესების დასაცავად ხვდება მეფისნაცვლის თანაშემწე პეტრესონს, გენერლებს პოროშინსა და მიკულსკის (13. 195). ჩხენკელის უშუალო ჩარევით მთავრობამ დახმარება გაუწია სამურზაყანოელ გლეხობას. იგი ფასების გაზრდასთან დაკავშირებით მთავრობასთან შუამდგომლობს სოხუმის გაფიცულ ვაჭრებს და სათათბიროზეც აყენებს ამ საკითხს (179. 95).

ოჩამჩირის თვითმმართველობის შემოღების საკითხი უმაღლეს დონეზე სწორედ ჩხენკელმა წამოჭრა პირველად (31.

9). მისი დიდი ავტორიტეტის მანიშნებელია ეგზარქოს პიტირიმის მოკრძალებული წერილი და მისი ჩარევის შემდგომ ილორის წინამძღვრის მიმართ ჩადენილი უსამართლობის დაუყოვნებლივ გამოსწორება.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სათათბიროში აკაკი ჩხენკელი თანდათანობით ტრანსფორმირდა მხურვალე ნაციონალისტად... მან შეძლო ნაწილობრივ მაინც შეეესო გელოვანის დადუპვით გამოწვეული დანაკლისი. ერობის, და ბოლოს ავტონომიის მოთხოვნის ბრწყინვალე გამოსვლებით მან მოიგო ანტისოციალისტურად განწყობილი ქართული საზოგადოების გულიც. კიევიში არსებულმა არჩილ ჯორჯაძის საზოგადოებამ ამისთვის აკაკი ჩხენკელს სამადლობელი დეპეშაც კი გაუგზავნა (63. 782).

ერთ-ერთი პირველი ნაციონალისტური სულისკვეთებით დამუხტული მისი სიტყვა უკავშირდება 1914 წლის 5 მარტს ხარკოვში პოლიციის მიერ შევჩენკოს იუბილესთან დაკავშირებით მოწყობილი სტუდენტური მანიფესტაციის დარბევას. შინაგან საქმეთა სამინისტრომ საერთოდ აკრძალა ამის შემდეგ შევჩენკოს იუბილეს აღნიშვნა. ჩხენკელმა და გელოვანმა ეს ფაქტი უკრაინელთა ეროვნული ღირსების შეურაცხყოფად ჩათვალეს (28. 6-8) და შეკითხვაც შეიტანეს ამასთან დაკავშირებით, რომელიც სათათბირომ უარყო.

აკაკი ჩხენკელი სათათბიროში გამოდიოდა ზოგად საკითხებზეც. მან ხმა აღიმადლა უზენაესი სენატის გადაწყვეტილებების წინააღმდეგ, რომლის საფუძველზეც რუსეთთან მეომარი სახელმწიფოს ქვეშევრდომებს წაერთვათ სასამართლო დაცვის უფლება (104. 71). ჩხენკელის თქმით, ესაა სამარცხვინო პროფანაციის შედეგი, რაც შჩეგლოვიტოვის და ხვოსტოვის ხელში განიცადა რუსულმა სასამართლომ. ჩხენკელმა ხმა აღიმადლა ომის პირობებში მოხელეთა მექრთამეობა-თვითნებობის წინააღმდეგ, მოითხოვა „პასუხისმგებელი სამინისტროს“ შექმნა (63. 529).

მან ღიად დასდო ბრალი მთავრობას რუსული იმპერიალისტური, სლავიანოფილური პოლიტიკის წარმოებაში (85. 128). 1916 წლის 19 ნოემბერს ჩხენკელმა პროგრესულ ბლოკს მსჯავრი დასდო ხელისუფლებასთან ღლიალობაში, „ჩვენ ჩიხში შევდივართ, საიდანაც ერთადერთი გამოსავალი რევოლუციაა“

(188. 141). ამ სიტყვებისთვის მემარცხენეთა ორივე ფრაქცია 8 სხდომით გააძევეს სათათბიროს დარბაზიდან.

აკაკი ჩხენკელი იყო 87-ე მუხლთან დაკავშირებით შეკითხვის შეტანის ინიციატორი, რომელიც ფრაქციამ კადეტების და ოქტიაბრისტების პროტესტის შემდგომ მოამზადა. ამ მუხლის თანახმად მთავრობას უფლება ეძლეოდა სათათბიროს არდადეგებისას, თუ ექსტრემალური ვითარება შეიქმნებოდა, თვითონ მიეღო კანონი და შემდგომ დაემტკიცებინა სათათბიროზე. კანონით გათვალისწინებული გამონაკლისი შემთხვევები ლამის ყოველდღიურობად იქცა (188. 141). ამასთან, როგორც წესი, მთავრობა იღებდა იმ ახალი კანონების თავისთვის ხელსაყრელ ვარიანტებს, რომლებიც მუშავდებოდა სათათბიროს კომისიებში, ამისათვის ბოლო სესიები შემოკლებული გრაფიკით ჩატარდა და სათათბირო ნაადრევად გაუშვეს შვებულებაში.

1916 წლის 3 ივნისის გამოსვლაში აკაკი ჩხენკელმა ივარაუდა მოვლენათა შემდგომი განვითარება რუსეთის იმპერიაში (31. 28). წინასწარმეტყველური აღმოჩნდა მისი სიტყვები: „ევროპის ომი, რომელიც 2 წელია მძვინვარებს, დასრულდება. საგარეო კრიზისები ადგილს დაუთმობენ საშინაო კრიზისებს. რუსეთისთვის ამ მომენტის დადგომა იმის ნიშანი იქნება, რომ გადაწყდება საჭირობოროტო საკითხები, რომლებიც ქვეყანას ბორკილებისგან გაათავისუფლებს“.

§5. ვარლამ გელოვანი და IV სახელმწიფო სათათბიროს ტრუდოვიკთა ფრაქცია

ვარლამ გელოვანის ბიოგრაფიის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი მჭიდროდ უკავშირდება რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს. იგი ჯერ კიდევ I სახელმწიფო სათათბიროსთან არსებულ „ავტონომისტთა კავშირსა“ (რომელიც დეპუტატ ლენინცკის და პეტრავიცკის ინიციატივით ჩამოყალიბდა. აქვე იყო გაერთიანებული ქართველი დეპუტატი იოსებ ბარათაშვილი) და „ჟურნალისტთა ბიუროში“ მუშაობდა მდივნად.

თავისი პროფესიული საქმიანობის გარდა (იმავე, 1906 წლიდან ვარლამ გელოვანი პეტერბურგის ნაფიც მსაჯულთა თანაშემწეების კორპორაციის თავმჯდომარის, თავისი სტუდენტობის დროინდელი მეგობრის ალექსანდრ კერენსკის მოადგილეს), ვარლამ გელოვანი აქტიურად ინტერესდება პოლიტიკით. იგი ეხმარება ილია ჭავჭავაძეს „ავტონომისტთა კავშირთან“ ურთიერთობის დამყარებაში და შესაძლებელია გარკვეული იურიდიული საკითხების მოგვარებაშიც (159. 103).

1907-1910 წლებში ვარლამ გელოვანი თანამშრომლობს ელისაბედ ბეზობრაზოვასთან (იხ. ამავე თავის § 2), როგორც ჩანს ეხმარება ბროშურის და სააგიტაციო მასალების მომზადებაშიც. მას შემდეგ, რაც ჟანდარმერიამ აუკრძალა ბეზობრაზოვას კავკასიაში ცხოვრება, ვარლამ გელოვანთან პეტერბურგის ბინაზე 1912-1914 წლებში ხშირად სტუმრობდა კონსტანტინე მუხრანსკი, ნიკოლოზ II-ის ძმისშვილ ტატიანას მეუღლე (136). რთულია და შემდგომ კვლევას მოითხოვს მათი ურთიერთობის რეალური ინტერესების საკითხი, მაგრამ შესაძლებელია ვივარაუდოთ ვარლამ გელოვანის მონარქისტული ტენდენციები. შესაძლებელია, მას საქართველოს მომავალი გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობათა ფონზე წარმოედგინა.

დღემდე ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებულია შეხედულება ვარლამ გელოვანის „შემთხვევითი დეპუტატობის“ შესახებ. აქ იგულისხმება, როგორც ტექნიკური მხარე, ისე გელოვანის პოლიტიკური წონა. ეს შეხედულება თანამედროვე პუბლიცისტიკაში მუსირებდა იმთავითვე. ასე თვლიდნენ გრიგოლ რობაქიძე, არჩილ ჯორჯაძე, გიორგი ლასხიშვილი... (147. 274).

ჩვენს მიერ მიკვლეული დოკუმენტი (იხ. თავი 1. § 2) ცხადყოფს, რომ ვარლამ გელოვანს იმთავითვე სადეპუტატოდ ამზადებდნენ, ოღონდ ტფილისის გუბერნიაში. მას შემდეგ, რაც შეთანხმება სოციალ-დემოკრატებთან არ შედგა (შესაძლებელია პარტიის ხელმძღვანელობისათვის ეს გარიგება უცნობი იყო, ანდა მათ ეგონათ, რომ მეტი ადგილის მიღებას შეძლებდნენ და ამიტომ ჩაშალეს ფედერალისტებთან შეთანხმება), წინა პლანზე გამოვიდა კიტა აბაშიძის კანდიდატურა, ხოლო ტფილისის გუბერნიაში ფედერალისტებს აღარც უბრძოლიათ სერიოზულად.

ვარლამ გელოვანს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა კიტა აბაშიძესთან და გიორგი ზდანოვიჩთან, ხოლო არჩილ ჯორჯაძეს კი, რა უცნაურადაც არ უნდა უღერდეს, როგორც ჩანს პირადად არც იცნობდა 1912 წლამდე (ყოველ შემთხვევაში ამის დამადასტურებელი პირდაპირი მასალა არ ჩანს, ხოლო 1900-1911 წლებში მათი ცხოვრების გზები არ გადაკვეთილა).

აქედან გამომდინარე შეიძლება დაუშვათ, რომ მოლაპარაკება, რომელიც ზდანოვიჩის ინიციატივით შედგა გასახლებულ სამსონ ფირცხალავასთან, უცნობი იყო არჩილ ჯორჯაძისთვის. პარტიოლოგიაში მიღებული თეორიით პოლიტიკურ პარტიებს საწყის ეტაპზე ახასიათებთ ამორფულობა. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიისათვისაც დამახასიათებელია ეს ფაქტორი, განსაკუთრებით 1910 წელს პარტიის დარბევის და მისი ლიდერების კავკასიიდან გასახლების შემდგომ.

პარტიის მართვის სადავეები ძირითადად ზდანოვიჩის და აბაშიძის ხელში გადადის (მათ ფინანსური საშუალებებიც ჰქონდათ). ამდენად გასაგებია მათი დაინტერესება, რომ გარანტირებული 1 ადგილის შემთხვევაში (სოციალ-დემოკრატებთან წარმატებული მოლაპარაკებისას – იხ. თავი 1. § 2) სწორედ ვ. გელოვანი გაეყვანათ დეპუტატად. მას პეტერბურგში ცხოვრების 10-წლიანი სტაჟი, ნაცნობობის ფართო სპექტრი, დიდი ავტორიტეტი სათათბიროსა და იქაურ ქართველობაში უმაგრებდა ზურგს.

საქართველოში ვარლამ გელოვანს ფართო საზოგადოება არ იცნობდა და ამიტომ, როგორც კი ბრძოლა გახდა საჭირო დეპუტატობისათვის, მისი კანდიდატურა ქუთაისის გუბერნიაში უფრო პოპულარულმა კიტა აბაშიძემ შეცვალა. თუმცა საბო-

ლოდ ყველაფერი ისე დასრულდა, როგორც ფედერალისტებს ჰქონდათ ჩაფიქრებული – მათი №1 კანდიდატი გახდა სათათბიროს დეპუტატი.

ვარლამ გელოვანის დეპუტატად გახდომისთანავე დადგა საკითხი, თუ რომელ პოლიტიკურ ჯგუფს შეუერთდებოდა იგი. გახ. „ბაკუსთან“ ინტერვიუში გელოვანმა განაცხადა, რომ ფედერალისტებთან ყველაზე მეტ პროგრამულ სიახლოვეს ამჟღავნებენ ტრუდოვიკები (41. 99).

მართლაც ამ ფრაქციის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ესერები, ნაროდნიკ-სოციალისტები და უკრაინელი ფედერალისტები. მათთან გელოვანს დიდი ხნის ურთიერთობები აკავშირებდა, ტრუდოვიკთა ერთ-ერთი ლიდერი აღ. კერენსკი კი მისი სტუდენტობის დროინდელი მეგობარი იყო. ამასთან ეს ფრაქცია სოციალ-დემოკრატებთან ერთად ქმნიდა უკიდურეს მემარცხენეთა ბლოკს, მათთან დაკავშირება კი გარკვეულწილად გაანელებდა იმ დაძაბულ დამოკიდებულებას, რაც თანამემამულე სოციალ-დემოკრატებთან შეექმნა გელოვანს.

თვით სოციალ-დემოკრატები უარყოფითად შეხვდნენ გელოვანის „ტრუდოვიკობას“. „ფედერალისტები თამაშობენ, შინ ნაციონალისტობენ, გარეთ კი [რუსეთში] სოციალისტობენ“ – წერდა სოციალ-დემოკრატიული პრესა (74. 4) და უფრო სამართლიანად მიიჩნევდა ვარლამ გელოვანი პოლონური „კოლოს“, როგორც ნაციონალისტური ფრაქციის რიგებში შესულიყო.

„ისარის“ აზრით ვარლამ გელოვანი ჯობდა კადეტი ყოფილიყო, მაშინ მის მიერ ავტონომიაზე საუბარს უფრო დიდი რეზონანსი მოჰყვებოდა (ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია, რომ კადეტები მხოლოდ პოლონეთის ავტონომიის საკითხს განიხილავდნენ და გელოვანს მათთან ყოფნის შემთხვევაში შესაძლოა საერთოდ ვეღარ ამოელო ავტონომიაზე ხმა – ბ. კ.). იგივე „ისარის“ აზრით გელოვანი ემორჩილება პარტიულ დისციპლინას და უკვე ძლიერაა გათქვევდილი „ტრუდოვიკებში“ (1914 წლის მარტისთვის). „სამწუხაროდ სათათბიროში საქართველოს დეპუტატები აღარ ჰყავს – დაასკვნა „ისარმა“, საერობო კანონპროექტთან დაკავშირებით გელოვანის განცხადების შემდგომ: „ჩვენ წარვადგენთ უკიდურესად რადიკალურ

პროექტს, რომელსაც სათათბირო აუცილებლად შეკვეცავს და მივიღებთ შედარებით ნორმალურს“.

გაზ. „ჩვენი ერი“ აქტიურ ქართულ პოლიტიკას სათათბიროში უპერსპექტივოდ მიიჩნევს, „გაცილებით მრავალრიცხოვანმა პოლღნელებმაც კი რუსული დემოკრატიული წრეებისაგან უარყოფითი დამოკიდებულების მეტი ვერა მიიღეს რა“.

„ისარმა“ ქართულ პოლიტიკურ პრესაში პირველმა წამოაყენა სამივე ქართველი დეპუტატის ერთ ფრაქციაში გაერთიანების იდეა. „თუ აქამდე მათ ფრაქციებში მოღვაწეობას არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, ამ შემთხვევაში მცირედენი მნიშვნელობა მაინც მიეცემა“. სამომავლოდ კი, შესაძლებელი იქნება სხვა ჩაგრულ ეროვნულ უმცირესობათა დეპუტატების მოზიდვაც და ძლიერი საპარლამენტო ფრაქციის შექმნა.

ეს იდეა ვარლამ გელოვანს, როგორც ჩანს, თავიდანვე ჰქონდა. პირველივე სესიის დროს, 1912 წლის დეკემბერში მისი თაოსნობით შედგა კავკასიელ დეპუტატთა კრება. მიზანი—საერთო სამოქმედო გეგმის შემუშავება. მონაწილენი: ნიკოლაევი (შავიზღვისპირა გუბერნიის დეპუტატი), ჯაფაროვი (თათრების დეპუტატი), დაღესტნის დეპუტატი და პაპაჯანოვი (ეს უკანასკნელი ავადმყოფობის გამო სხდომას ვერ დაესწრო). კრებას არ ესწრებოდა სოციალ-დემოკრატთა კავკასიური „სამეული“.

საერთოდაც ქართველ დეპუტატთა „უბრად ყოფნა“ გრძელდებოდა თითქმის მთელი პირველი სესიის განმავლობაში. პირველივე შეკითხვისას პრემიერ კოკოვცევის მიმართ კავკასიაში საერობო რეფორმების განახლების თაობაზე (12. XII. 1912) სოციალ-დემოკრატებმა ამჯობინეს არ შეერთებოდნენ გელოვანს და ცალკე შეეტანათ თავისი ფრაქციის სახელით შეკითხვა (61. 778).

გელოვანის შეკითხვის შედეგი იყო გიორგი ზდანოვიჩთან ერთად მომზადებული შესანიშნავი სიტყვა, სადაც ვარლამ გელოვანმა პირველად დააყენა საქართველოსათვის პოლიტიკური ავტონომიის მინიჭების საკითხი (იხ. თავი II. § 2).

ვარლამ გელოვანის ხანმოკლე, მაგრამ ინტენსიური სადეპუტატო მოღვაწეობის პერიოდში განსაკუთრებით აღსანიშნავია შემდეგი გამოსვლები:

1) 13. XII. 1912 – პრემიერ კოკოვცევის დეკლარაციის პასუხად, სადაც პირველად გაიჟღერა საქართველოსთვის პოლიტიკური ავტონომიის მოთხოვნა.

2) 14. III. 1913 – არჩევნების დროს ადმინისტრაციის მიერ მოწოდებულ უკანონობათა შესახებ. ამ გამოსვლას მოჰყვა კრუპენსკის ხუთღიგობა და გელოვანს ჩხეიძესთან ერთად შეაქვეს შეკითხვა.

3) 18 და 20. V. 1913 – საერობო რეფორმის მოთხოვნა. გელოვანი ბიუჯეტის ანალიზისას ასაბუთებს კავკასიისათვის ერობის აუცილებლობას.

4) 28. V. 1913 – სასამართლო რეფორმის შესახებ იმპერიის სამხრეთში. სათათბირომ მიიღო გელოვანის ფორმულირება.

5) 4.VI. 1913 – „კავკასიის უნივერსიტეტის“ კანონპროექტის დაჩქარების მოთხოვნა.

6) 8. XI. 1913 – არჩევნების დროს ადმინისტრაციის უკანონობის შესახებ შეკითხვა (შორაპანის მაზრაში მოსახლეობას 13 ათასი მან. „შეაწერეს“, გელოვანი მოითხოვს ადგილობრივ მოხელეთა დასჯას). შეკითხვა მიიღეს.

7) 27. XI. 1913 – დასავლეთ საქართველოში შიმშილობასთან დაკავშირებით შეკითხვა. მოითხოვს მეფისნაცვლის საბჭოსგან ყურადღებას. პრემიერი იძლევა პირობას.

8) 21. I. 1914 – კვლავ შიმშილობასთან დაკავშირებით. ვარლამ გელოვანი არასაკმარისად მიიჩნევს მეფისნაცვლის განმარტებას და მოითხოვს 8,5 მლნ. მანეთის გამოყოფას, სასურსათო კომიტეტის შექმნას და ადგილობრივი მოსახლეობისათვის ერთი წლით გადასახადების შეჩერებას.

9) 14. III. 1914 – ამიერკავკასიისათვის საოლქო თვითმმართველობის დაწესების მოთხოვნა.

10) 20. V. 1914 – განათლების სამინისტროს ბიუჯეტის განხილვისას გელოვანი საუბრობს ქართული სკოლების, ქართული ენის უმძიმეს მდგომარეობაზე. მოითხოვს პოლიტექნიკუმის საპირისპიროდ კავკასიის უნივერსიტეტის განახლებას.

11) 27. V. 1914 – „ჩხეიძის საქმესთან“ დაკავშირებით მოითხოვს სპეციალური დეკლარაციის მიღებას.

სხვა დეპუტატების მსგავსად საზაფხულო არდადეგების დროს ვარლამ გელოვანიც ეწვია თავის ამომრჩევლებს. თუმცა ასეთი მოგზაურობა მან მხოლოდ ერთხელ მოასწრო 1913 წელს (23. 127-386).

მარშრუტი: ივლის-აგვისტო (თავრიდის სასახლის რეკონსტრუქციის კომისიის წევრია) – 7. IX. ბაქო (მუშათა გაფიცვებში ხელისუფლების ჩარევით გამოწვეული ვითარების შე-

სასწავლად) – 4. X. ბათუმი (აქ მასზე „ობრანკა“ აწესებს თვალთვალს) – 5-9. X. ლენხუმი – შორაპანი – ჭიათურა – სანხერე – სამტრედია (შეხვდა ზდანოვინსა და აბაშიძეს, შეაგროვა მასალები შიმშილობის შესახებ ზემო იმერეთში, ადმინისტრაციის თვითნებობის შესახებ) – 18. X. ფოთი (სარწყავი არხის გაყვანის და რიონის ჯებირის ხარჯთაღრიცხვა შეადგენინა და ხაზინიდან დახმარებას შეპირდა) – 19. X. სენაკი – ზუგდიდი (გზების შეკეთების თაობაზე, შუამავლობს მინგრელსკისა და გლეხებს შორის) – ტფილისი – პეტერბურგი.

ერთიანი კავკასიური ფრაქციის შექმნის გელოვანისეულ ინიციატივას გაგრძელება მოჰყვა 1913 წლის საზაფხულო არდადეგების დროს. ტრუდოვიკთა ფრაქციამ დეპუტატებს დაურიგა ანკეტა, იმის გამოსარკვევად თუ ვისგან შეიძლებოდა დაკომპლექტებულიყო სხვადასხვა ეროვნებათა ჯგუფების ერთიანი ფრაქცია (41. 140).

ტრუდოვიკთა ფრაქცია ამის პარალელურად ცდილობდა მოეზიდა სხვადასხვა ფრაქციაში გაერთიანებული გლეხი დეპუტატები, განსაკუთრებით მონარქისტი და მემარჯვენე გლეხები და შეექმნა „გლეხთა ფრაქცია“, რომლის თავმჯდომარედაც ჩაფიქრებული იყო ვარლამ გელოვანი.

ეს განზრახვა ვერ განხორციელდა, ისევე როგორც ნაციონალისტური ფრაქციის შექმნის ინიციატივა. ამის ხელშემშლელი პირობები, ჩვენი აზრით, უშუალოდ ტრუდოვიკთა ფრაქციაშიც უნდა ვეძიოთ, რომლის ლიდერიც თავიდან იყო ძიუბინსკი, უკრაინელი ნაციონალისტი, ვინც ყოველმხრივ აქეზებდა და მხარს უჭერდა გელოვანის ინიციატივებს.

1913 წლის თებერვალში სათათბიროზე განიხილავდნენ რომანოვთა ზეობის 300 წლისთავის აღსანიშნავად 0,5 მლნ. მანეთის გამოყოფის საკითხს. საპროტესტო განცხადებები გააკეთეს მურანოვმა (სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის სახელით) და ძიუბინსკიმ (ტრუდოვიკთა ფრაქციის სახელით). სათათბირომ თანხა რასაკვირველია გამოუყო, ხოლო ტრუდოვიკთა ფრაქციაში განხეთქილება მოხდა. ვინაიდან ძიუბინსკიმ წაიკითხა საკუთარი ვერსია განცხადებისა, რომელიც ფრაქციის კრებაზე დაიწუნეს და არა კერენსკისა, რომელიც მოწონებული იყო (41. 31).

ამ ფაქტს ცოტა ხანში მოყვა ძიუბინსკის გადაყენება და ფრაქციის თავმჯდომარე გახდა ალექსანდრ კერენსკი (1881-1970), განთქმული ორატორი, შემდგომში დროებითი მთავრობის თავმჯდომარე. მიუხედავად ვარლამ გელოვანთან მისი მეგობრობისა (გელოვანი კვლავაც ფრაქციის მდივნად რჩება, ფაქტობრივად მეორე პერსონაა ფრაქციაში) ჩვენი დეპუტატის მდგომარეობა გართულდა. კერენსკი უფრო მემარცხენე იყო და არ უწონებდა გელოვანს ნაციონალისტურ მისწრაფებებს. იგი მოუწოდებდა კოლეგებს: „გელოვანი ხშირად ლაპარაკობს ეროვნულ საკითხზე და ურჩიეთ, როგორც სოციალისტმა, ეროვნული საკითხი მხოლოდ სოციალისტური თვალთახედვით გააშუქოსო“ (182. 27).

კერენსკი საერთოდაც წინააღმდეგი იყო საქართველოს ავტონომიისა. დავით კლდიაშვილის გადმოცემით, შავი ქვის მრეწველთა საბჭოს თავმჯდომარე გიორგი ზდანოვიჩთან და მის მოადგილე კიტა აბაშიძესთან მოსალაპარაკებლად ხშირად დადიოდნენ შინგარიოვი და კერენსკი. როცა ამ უკანასკნელმა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის განხილვისას თავისებური განწყობა გამოაქვინა, ზდანოვიჩმა მკაცრად მიმართა: „ალექსეი ფიოდოროვიჩ, თუ ამგვარი შეხედულების ხართ საქართველოზე, უმჯობესი იყო აქ ფეხი არ დაგედგათ“. კერენსკიმ ჩაღუნა თავი, ააპარპალა თავისი ბეცი თვალები და ბოდიშისმაგვარი სიტყვებით ალაპარაკდა. (140. 529).

პოლიტიკურ შეხედულებათა შეუთავსებლობის მიუხედავად, კერენსკის და გელოვანს ახლო ურთიერთობები აკავშირებდათ. პირველმა სწორედ კერენსკიმ დაიცვა გელოვანი ხიზანთა საკითხთან დაკავშირებით სოციალ-დემოკრატთა ბრალდებებისაგან. „სევერნაია რაბოჩაია გაზეტაში“ მემარცხენე სტუდენტებმა გამოაქვეყნეს 3-პუნქტიანი საპროტესტო განცხადება (მანამდე ბრალდებების ეს ტალღა საქართველოშიც აგორდა): 1. სათათბიროს საბიუჯეტო კომისიაში ვარლამ გელოვანი იცავდა თავად დადიანის ინტერესებს. 2. აგრარულ კომისიაში მან არ დაიცვა ხიზანთა ინტერესები, მიემხრო თავადაზნაურობას. 3. არ დაიცვა ს. უხუთის 90 კომლი გლეხის ინტერესები.

ამასთან დაკავშირებით კერენსკიმ, როგორც ფრაქციის ლიდერმა, გააკეთა ოფიციალური განცხადება, სადაც გელოვანის წინააღმდეგ მიმართულ ყველა ბრალდებას არგუმენტირებული

ბასუხი გაცა. 1. „დადიანის საქმე“ იყო გელოვანის საადვოკატო საქმიანობის ჩვეულებრივი ნაწილი. იგი იცავდა 1867 წლის ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ დადიანთა უფლებებს – მთავრობას უნდა გადაეხადა მთავრის მემკვიდრისთვის 1 მლნ. ოქროს მანეთი. 1913 წლის 14 მარტიდან, როგორც დეპუტატმა, მან უარი თქვა ამ ერთადერთი საქმის წარმოებაზეც. 2. გელოვანს ხიზანთა წინააღმდეგ ღიად არასდროს გაულაშქრია. მან ქართველი თავადაზნაურობის დეპუტაცია შეახვედრა აგრარულ კომისიას. პუნქტობრივი განხილვისას გააცნო მათი პოზიცია და საქმე დროებით შეაჩერებინა. უკეთ შესასწავლად დაუბრუნდა ქვეკომისიას. ის ყოველთვის ჩხეიძესთან ერთად გამოდიოდა ხიზანთა საკითხზე. 3. უხუთელ გიორგაძეებთან დაკავშირებით კი ვფიქრობთ, რომ გელოვან-გეგეჭკორის სასამართლოს შემდგომ (ეს პროცესი 1914 წლის 24 იანვარს დასრულდა – ბ. კ) ყველა უნდა ეცადოს პარტიული კინკლაობისაგან თავის შეკავებას (44. 39, 50).

გელოვანთან კერენსკის ახლობლობის დამადასტურებელია ის შუამდგომლობაც, რაც ითხოვა პეტერბურგის ქართულმა საზოგადოებამ კერენსკისგან 1917 წელს. ტვილისის უნივერსიტეტის გახსნის დაჩქარების თხოვნა დროებითი მთავრობის წინაშე აღძრა გელოვანის ქვრივმა ნინო თარხნიშვილმა, მასთან ერთად პრემიერთან აუდიენციაზე იმყოფებოდნენ ზურაბ ავალიშვილი და შალვა ნუცუბიძე.

ნინო თარხნიშვილს (1876-1949) განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ვარლამ გელოვანის ცხოვრებაში, არა მხოლოდ როგორც მეუღლეს, არამედ როგორც თანამოაზრეს, თანამებრძოლს. ისინი 1905 წელს დაქორწინდნენ. მათი ბინა პეტერბურგში (კავალერგარდის ქ. 22) ქართული საზოგადოების თავმჯდომარის ადგილი, სული და გული იყო. არც ის არის შემთხვევითი, რომ სწორედ თარხნიშვილების ბინაზე (ტვერის ქ. 4) შეიქმნა პეტროგრადის ქართველთა კომიტეტი 1917 წელს, საგანგებო ვითარების დროს (შემადგენლობა: ზ. ავალიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ნ. თარხნიშვილი, შ. ნუცუბიძე, ი. ყიფშიძე, ჩერქეზიშვილი, სიღამონ-ერისთავი). აქვე გადაწყდა ეროვნული ყრილობის მოწვევა (კომიტეტის წევრთა გარდა მონაწილეობდნენ ნიკო ნიკოლაძე, კოტე აბხაზი, აკაკი შანიძე, ალექსანდრე ცაგარელი).

მეუღლის დაღუპვის შემდეგ ნინო თარხნიშვილი სპათაგორშია, გელოვანების მამულში. 1917 წლიდან კი პეტროგრადში ბრუნდება და კიტა აბაშიძის თხოვნით სათავეში უდგება სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის პეტროგრადის ორგანიზაციას.

გელოვანების ერთადერთი ვაჟი 1 წლის ასაკში მენინგოტი დაიღუპა ბაქოში მაშინ, როდესაც ვარლამ გელოვანი პეტერბურგში საქართველოს ავტონომიის შესახებ აცხადებდა სახელმწიფო სათათბიროს ტრიბუნიდან. ალბათ პირადი ცხოვრების ამ დიდმა ტრაგედიამაც განაპირობა ცოლ-ქმრის განსაკუთრებული თავდადება და თავგანწირვა ყოველი საზოგადო, ეროვნული საქმისადმი, ამან განაპირობა ვარლამ გელოვანის ტრაგიკული, გმირული აღსასრული.

I მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე, 1914 წლის აგვისტოში იქმნება IV სახელმწიფო სათათბიროს ომის დამხმარე კომიტეტი. მის შემადგენლობაში მყოფი III სანიტარული რაზმის მთავარი რწმუნებულია ვარლამ გელოვანი. რაზმი ჯერ დასავლეთის ფრონტზე იბრძოდა და განსაკუთრებული თავდადებისთვის, დაჭრილი მებრძოლების გადარჩენისთვის გელოვანი დაჯილდოვდა გიორგის ჯვრით. ნოემბერში რუსეთ-თურქეთის ფრონტიც გაიხსნა და 12 დეკემბრიდან რაზმი სამხრეთის ფრონტზე გადაიყვანეს. ეს როგორც ჩანს თვით გელოვანის ინიციატივით მოხდა. მას არ ურჩევდნენ სამხრეთში წასვლას, სახადი მძვინვარებს და სახიფათოა, იგი კი შეუვალად პასუხობდა: „თუ საქართველომ ტერიტორია დაკარგა, მაშინ პეტერბურგში სხვადასხვა საკითხის მოგვარება საჭიროა აღარ იქნება“.

გელოვანის რაზმს გამოარჩევდა თავდადება, მიდიოდნენ ყველაზე ცხელ წერტილებში. 1915 წლის 26 იანვარს ვერიშანში 200-ზე მეტი მშვიდობიანი მცხოვრები გამოიყვანეს ფრონტისპირა მიწურებიდან ვარლამმა, ნინომ, 4 სანიტარმა და 4 მედლამ (13. 10). თებერვალში, ოლთისის ლაზარეთებში მუშაობისას ვარლამ გელოვანს და მის მეუღლეს შეეყარათ პარტახტიანი ტიფი. ისინი სასწრაფოდ გადაიყვანეს ტფილისის საქალაქო (ე. წ. არამიანცის) საავადმყოფოში.

22 თებერვალს, დიდის 5 საათზე ვარლამ გელოვანი გარდაიცვალა. 23 თებერვალს გარდაიცვალა მისი თანაშემწე ქო-

ბულაშვილი. ნინო თარხნიშვილი ბეწვზე გადაურჩა სიკვდილს. 23 თებერვალს ალექსანდრე ნეველის სახელობის სამხედრო ტაძარში ვარლამ გელოვანს გადაუხადეს პანაშვიდი. 25 თებერვალს ქაშვეთის ტაძარში დაასვენეს ცხედარი, წირავდა გორელი ეპისკოპოსი ანტონი, წესი აუგო ეგზარქოსმა პიტირიმმა... გალობდა ფილარმონიული საზოგადოების ხორო ზაქარია ფაღიაშვილის ლიტბარობით (63. 220).

გამოსათხოვარი სიტყვები წარმოთქვეს იოსებ ბარათაშვილმა, ალექსანდრე ხატისოვმა და სათათბიროს თავმჯდომარის მოადგილე ვარუნ-სეკრეტმა. ესწრებოდნენ სათათბიროს კავკასიელი დეპუტატები ჯაფაროვი და პაპაჯანოვი.

წინასაპანაშვილო სიტყვა წარმოსთქვა დეკანოზმა კალისტრატე ცინცაძემ. ქართველი თავად-აზნაურობის სახელით წაიკითხეს კოტე აბხაზის სამძიმარი. 26 თებერვალს გელოვანის ნეშტი გადაასვენეს ქუთაისში. გზად, რკინიგზის სადგურებზე პროცესიას აუარებელი ხალხი ხედებოდა.

ქუთაისის დამკრძალავმა კომისიამ გიგო გველესიანის, სიმონ მდივნის, ევგენი გეგეჭკორის, გრიგოლ გიორგაძის და აკაკი ფაღავას შემადგენლობით ცხედარი ქუთაისის საკრებულო ტაძარში დაასვენა. გადაუხადეს პანაშვიდი... გამოსათხოვარი სიტყვები წარმოსთქვეს ივანე ჩიქოვანმა (ქალაქისთავი), იაკალაძემ, კიტა აბაშიძემ... წაიკითხეს დეკემები გიორგი ზდანოვიჩის, აკაკი ჩხენკელის, ალექსანდრ კერენსკის, კაკი წერეთლის...

ათეტიანი და 400 ცხენოსნიანი პროცესია ლენხუმის გზას შეუდგა. სპათაგორში, გელოვანების საგვარეულო საძველეს მიაბარეს ტანჯული მაძულიშვილის ნეშტი (152. 89).

დამახასიათებელი იყო გაზეთ „სამშობლოს“ სიტყვები: „უმაღურობით და გასაშტერებელ დევნით დაკოდილმა გულმა განისვენა. „ხალხის მტარვალმა“ სწორედ ამავე ხალხის შეილების მოვლას უმსხვერპლა თავისი სიცოცხლეც და ოჯახიც, მაგრამ ქართველი, მთა – გადაღმიელთა უბედურებისათვის თავგამოდებული შინაობაში ხშირად გულქვაობასა და გულგრილობას იჩენს. ჯგუფის მკვდარი! ჯგუფის ცოცხალი! ჯგუფის წმინდანი!“.

ვარლამ გელოვანის ტრაგიკულ აღსასრულს დიდი გამოხმაურება მოჰყვა რუსეთში. 24 თებერვალს პეტროგრადის ამაღ-

ლები ეკლესიასა და სახელმწიფო სათათბიროში გადაიხადეს პანაშვიდი, რომლის უშუალო ორგანიზატორები როძიანო და კერენსკი იყვნენ (63. 224). სახელმწიფო სათათბირომ სხდომების განახლებისას ფეხზე ადგომით პატივი სცა განსვენებულის ხსოვნას. რუსეთის ცენტრალურ პრესაში გამოქვეყნდა არაერთი წერილი ვარლამ გელოვანზე. მისი ავტორიტეტი და პოპულარობა პოლიტიკური ოპონენტებისათვის საკმაოდ მოულოდნელიც კი აღმოჩნდა (152. 84).

ქუთაისის გიმნაზიაში დაწესდა ვარლამ გელოვანის სახელობის სტიპენდია. 27 მარტს სანიტარული რაზმის უფროსად დაინიშნა თერგული დეპუტატი კარაულოვი (13. 47), შემდგომში დროებითი მთავრობის მინისტრი.

თითქოს სიმბოლურია, რომ უკანასკნელი შეტყობინება ვარლამ გელოვანისაგან იყო მისი დეპეშა, გამოგზავნილი სარიყაშიშიდან დიდი აკაკის გარდაცვალების გამო: „ოსმალეთის საზღვარზე მყოფმა მხოლოდ ეხლა გაგიგე ის დიდი ეროვნული უბედურება, ჩემს სამშობლოს რომ დაატყდა თავს, აღარ გეყავს დიდებული აკაკი, ვისი სახელითაც თავს იწონებდა მთელი განათლებული ქვეყნის წინაშე საქართველო. აღარა გეყავს დიდი ქართველი, მაგრამ მისი სახელი შოთასა და ილიასთან ერთად მარადის იცოცხლებს ჩვენს გულში. მოწიწებით მუხლს ვიდრეკ დიდი პოეტის ნეშტის წინაშე და მთელი ქართველი ხალხის ზღვა ცრემლებს ვუერთებ ჩემს ცრემლებსაც“ (63. 202).

უდროოდ წავიდა ვარლამ გელოვანი, ვერ მოასწრო ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტის და ერობის შესახებ უკვე გამზადებული კანონპროექტების წარდგენა სათათბიროში (33. 13). ქართველი საზოგადოებისათვის ნაკლებად ცნობილი პიროვნება წელიწადნახევრის მანძილზე შეიქმნა უპოპულარესი და უსაყვარლესი მისი მშობელი ხალხისათვის, სათათბიროში თავისი თავდადებული და პატრიოტული საქმიანობით. შეიძლება ითქვას, მისმა ტრაგიკულმა აღსასრულმა საქართველოსთვის ზღვარი დაუდო სახელმწიფო სათათბიროს მოღვაწეობის ერთ დიდ ეტაპს.

№6. I მსოფლიო ომი და სახელმწიფო სათათბიროს ქართველი დეპუტატები

I მსოფლიო ომის დაწყებამ კარდინალურად შეცვალა სახელმწიფო სათათბიროს მუშაობის სტილი და გრაფიკი. I წლის მანძილზე ჩატარდა სათათბიროს ორად-ორი სხდომა, რომელთა მთავარი მიზანი იყო პატრიოტულ გრძნობათა მანიფესტაცია და ბიუჯეტის სასწრაფოდ დამტკიცება (1914 წლის 26 ივლისის და 1915 წლის 27 იანვრის საგანგებო სხდომები), რაც იოლად მოხერხდა კიდევ, მიუხედავად მემარცხენეთა წინააღმდეგობისა (188. 31).

ქართული პოლიტიკური ძალები არაერთგვაროვნად შეხვდნენ ომს. სოციალ-დემოკრატთა შორის თავდაპირველად შეინიშნებოდა გარკვეული დაბნეულობა და მერყეობა. ამის დამადასტურებელია ტფილისის ქალაქისთავ ხატისოვთან ჩხეიძის სატელეფონო ზარი. ეს უკანასკნელი თხოვდა გადაეცა ადგილობრივი მენშევიკებისათვის (ნ. ჟორდანიას...), რომ ომის პირობებში შეეჩერებინათ მუშათა გამოსვლები. ასეთ დროს რევოლუციონერობა ზედმეტია და საშიში (187. 130).

ქართველ სოციალ-დემოკრატთა „ფაქტობრივ ნეიტრალიტეტს“ მკვეთრად დაუპირისპირდა ჟორდანიას, იგი „ობორონეცობის“ აგიტაციას ეწეოდა და 1914 წლის ოქტომბერში ტფილისის პარტიულ თათბირზე სათათბიროს მენშევიკ დეპუტაციას მოუწოდებდა მხარი დაეჭირათ ბიუჯეტის სამხედრო ხარჯებისათვის, მაგრამ უმრავლესობა ვერ დაითანხმა.

კავკასიის ფრონტის გახსნამ პრორუსულ ორიენტაციას მეტი სფუქველი შესძინა და უმცირესობაში მყოფმა ჟორდანიამ 1915 წლის ოქტომბრის ახალსენაკის თათბირს მიაღებინა რეზოლუცია, რომელშიც ომი „სამშობლო ომად“ ცხადდებოდა და ჯარისათვის ყველანაირი დახმარების გაწევა საჭიროდ მიიჩნეოდა (185. 142).

ბოლშევიკები იმთავითვე მკვეთრად იღვნენ „პორაჟენცობის“ პოზიციაზე, რაც ოფიციალურად ბაქოს პარტიული თათბირის რეზოლუციამაც დაადასტურა 1915 წლის ოქტომბერში. ამიტომ ჯერ კიდევ 1914 წლის ნოემბერში, მაშინ როცა ნიკოლოზ II ხალხში პატრიოტული აღტკინების გამოსაწვევად კავკასიაში მოგზაურობდა, „სამშობლოს ღალატის“ ბრალდებით დააპატი-

მრეს სათათბიროს ბოლშევიკთა „ხუთეული“ (179. 85). ამ ფაქტმა შესაძლებელია დამატებითი სტიმული მისცა მენშევიკებისაგან პოზიციის გარკვევას („ობორენცობის“ აქტიურ პროპაგანდას სწევდა გრიშა ურატაძის „ახალი კვალი“), რასაც სიხარულით შეხვდა ოხრანკა (131. 37)

ბოლომდე არ იყვნენ გარკვეულნი ომის საკითხთან მიმართებაში ფედერალისტები, სამაგიეროდ მტკიცე პროგერმანული კურსი ეჭირათ ეროვნულ-დემოკრატებს. ამგვარი პოზიციის საფუძველი იყო, გერმანიის დახმარებით სამხრეთ საქართველოს შემოერთების და ავტონომიის გამოცხადების იმედი. ამ მიზნით შეიქმნა „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი“, რომლის მთავარი იდეოლოგიი მახაკო წერეთელი თავის „რუსეთისაგან ამიერკავკასიის ჩამოცილების და მისი შემდგომი პოლიტიკური მოწყობის გეგმაში“ უფრო შორსაც მიდიოდა და საქართველოს მომავალს გერმანიის პროტექტორატის ქვეშ, პოლიტიკური ქორწინების ბაზაზე (პრინც იოაჰიმ ჰოჰენცოლერნის და მარინე მაჩაბლის ქორწინებით) განიხილავდა (128. 72). ოსმალეთის ნაწილის საქართველოსთან შემოერთების გეგმამ ცენტრალურ პრესაშიც გაიჟღერა, „რუსკაია ვედომოსტიში“ გამოქვეყნდა ამ საკითხზე ვანო ზირგითელის წერილი (48. 32).

ასეთ განსხვავებულ და დაპირისპირებულ პოლიტიკურ ორიენტაციათა შესაჯერებლად ფედერალისტთა პარტიის ინციტატივით ქუთაისში, ვ. ფ-ის ბინაზე გაიმართა პოლიტიკურ პარტიათა შეკრება (185. 149). ესწრებოდნენ პარტიების 2-2 წარმომადგენელი, სულ 6 კაცი: შალვა ამირეჯიბი, რევაზ გაბაშვილი (ეროვნულ-დემოკრატები), სამსონ ფირცხალავა, გრიგოლ რცხილაძე (სოციალისტ-ფედერალისტები), ნოე ჟორდანიას და ეგვენი გეგეჭკორი (სოციალ-დემოკრატები) (126. 150).

გამოიკვეთა ნოე ჟორდანიას პოზიცია. მას იმ მიზნის მიღწევა, რაც „დამკომს“ ჰქონდა განზრახული, რუსეთის მხარდაჭერით უფრო რეალურად მიანდა. მხარეებმა კონსენსუსით მიიღეს სწორი გადაწყვეტილება: ემუშავათ თავიანთი მიმართულებებით. ხელი არ შეეშალათ ერთმანეთისათვის და ორივე შემთხვევაში, რომლის „ფალავანსაც“ არ უნდა გაემარჯვნა, დაეცვათ საქართველოს ინტერესები.

ხელისუფლებისთვის უცნობი არ იყო „დამკომის“ არსებობა და პროგერმანული განწყობილებანი. საქართველოსთვის სეპა-

რატიზმის ბრალდებით შეითითხნა ე. წ. „აჭარელთა საქმე“. 1915 წლის 4 მარტს პეტერბურგში გამოქვეყნდა ვიწვეში მყოფი გერმანელი ემისრის დეპეშა კონსტანტინოპოლის გერმანიის საელჩოსადმი: „მუსლიმი ქართველები კარგად არიან მომზადებული. იარაღი განაწილებულია, მთებში გამაგრდნენ. რუსთა ჯარმაც დაიხია უკან, მდ. ჭოროხისაკენ. თურქეთს აქვს სამუსლიმანო საქართველოს გამოსვლის იმედი. მართალია პროკლამაციები ჩაეყარეთ, მაგრამ ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერაში არ ვართ დარწმუნებულნი, რადგან უმეტესობა ამ ორგანიზაციაში თურქია (მაჰმადიანი ქართველობა – ბ. კ.)- იმ შემთხვევაში დაგვეხმარებიან თუ რამდენიმე ასეულ გერმანელ მატროსს გადავსვამთ ნატანებში, ბათუმიდან ჩრდილოეთით 50-კმ-ზე, სადაც სულ ქართველები ცხოვრობენ, და ისინი დაემორჩილებიან საქართველოს ნაციონალურ კომიტეტს. აუცილებელია იარაღის შეტანა ნადმოსნით, რომელიც შეძლებს ჩემი და ქართველთა კომიტეტის წაყვანას. გერმანიის ჯარის სარდლად გთავაზობთ ფონ შმიდტის კანდიდატურას“ (49. 9; 63. 227).

ამ დეპეშის გამოქვეყნებამ საქართველოში დიდი პანიკა გამოიწვია, რუსები ყველას ციმბირში გადაგვასახლებენო... 8 მარტს ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოში შემდგარ კერძო თათბირზე არჩეულმა კომისიამ (კ. ჩხეიძის, გ. ჟურულის, მ. მაჩაბლის, გ. ყაზბეგის, გ. დიასამიძის, მ. თუმანიშვილის, იაკ. ცინცაძის შემადგენლობით), მიიღო საპასუხო რეზოლუცია-მიმართვა. „დამკომი“ გამოცხადდა ნაძირალათა და ავანტიურისტთა ბრბოდ. დეპეშა კი ავისმზრახველთა ინსინუაციად (39. 8).

10 მარტს პეტერბურგის დეპეშათა სააგენტომ გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით უარყო 4 მარტის დეპეშის რეალობა. მათი განმარტებით ეს არის გერმანიის დიპლომატიის ფანდი, რომლის მიზანი ქვეყნის შიგნით განხეთქილების და არეულობის გამოწვევაა (170. 364).

მიუხედავად ამგვარი პოლიტიკური ნაბიჯისა, ხელისუფლების რეაგირებას რა თქმა უნდა არ დაუგვიანია და აჭარაში გაიგზავნა დამსჯელი ექსპედიცია. დაარბიეს 15 სოფელი, გადაწვეს 200-მდე სახლი. ბათუმში ჩატარდა 9 აჭარელის საჩვენებელი გასამართლება. განწირულები ბრწყინვალედ დაიცვეს

სოციალისტ-ფედერალისტმა ადვოკატებმა შალვა მესხიშვილმა და იოსებ ბარათაშვილმა (130. 18).

ხელისუფლებამ მიიღო საგანგებო ზომები. აჭარა ფრონტის-პირა ზონად გამოცხადდა, დაიწყო მაჰმადიანი ქართველების ძალით გასახლება ოსმალეთში და მათი სახლ-კარის, მიწების გაყიდვა, ძირითადად მდიდარ სომხებზე. ამ საგანგაშო ვითარების წინააღმდეგ ხმა აღიმადლა აკაკი ჩხენკელმა. მან ჯაფაროვთან ერთად სათათბიროში პრესის წარმომადგენლებისათვის გააკეთა მოხსენება, თითოდან გამოწოვილ „აჭარელთა დელატზე“ (31. 2).

1916 წლის 10 თებერვალს სათათბიროში გამოსვლისას აკაკი ჩხენკელმა მოითხოვა აჭარელთა ქონების გაყიდვის შეჩერება, რადგან გაძევებულნი აუცილებლად მობრუნდებიან. მან შეკითხვა შეიტანა „აჭარელთა საქმეზე“, მოითხოვა აჭარისთვის საგანგებო სტატუსის მოხსნა და იქ ქართველ მოღვაწეთათვის თავისუფალი გადაადგილების უფლება. ჩხენკელმა საგარეო საქმეთა მინისტრ საზონოვს მოთხოვა მომავალ საზავო კონფერენციაზე ლტოლვილი აჭარლების თურქეთიდან დაბრუნების საკითხის დასმა (72. 5).

„აჭარელთა საქმე“ სწორად შეაფასა ზოგიერთმა ცენტრალურმა პერიოდულმა ორგანომაც. „პეტერბურგსკიე ვედომოსტის“ კორესპონდენტი „სტორონი“ ქებით იხსენიებს აკაკი ჩხენკელის თავგამოდებას, სამაგიეროდ აკრიტიკებს თავდაზნაურობის საკრებულოს ინდიფერენტიზმს, მაშინ როცა ხატისოვმა ტფილისში იმპერატორს I-საათიანი „რეჩი“ წაუკითხა სომხების გასაჭირზე, „სომხურ საკითხზე“.

„სომხური საკითხი“ ჯერ კიდევ ომის დაწყებამდე დადგადის წესრიგში. ეს ხელისუფლებას აწყობდა და ყველანაირი საშუალებით აქეზებდა „ჰნაკისა“ და „დაშნაკუთუნის“ პრორუსულ ორიენტაციას. რუსეთის მხრიდან ამ საკითხს საერთაშორისო დონეზე ლობირებდა კადეტთა პარტიის ლიდერი პავლე მილიუკოვი. მისი აზრით სომხები ყველაზე ერთგული ერია, ამის ერთ-ერთი მიზეზი თურქეთის ანატოლიაში სომეხთა სიმრავლეა (1913 წლის აღწერით 39%), სომხური ინტელიგენცია პოლიტიკურად ახლოს არის ჩვენთან. პაპაჯანოვი ჩვენს ფრაქციაშია, ხოლო ხატისოვი – ჩვენი დასაყრდენია ამიერკავკასიაში“ (204. 365).

1913 წლის 17 ნოემბერს პარიზში საფრანგეთის აზიური კომიტეტის და გენერალ ლაკრუას ინიციატივით გაიმართა სომეხთა მეგობრების კომიტეტის კონფერენცია. რუსეთის დელეგაციას მეთაურობდა მილიუკოვი, სომხეთისას ბოგოს-ნუბარფაშა. კონფერენციამ სცადა ევროპის ქვეყნების ყურადღება მიექცია სომეხთა რბევის ფაქტებისადმი.

მიიღეს რეზოლუცია ოსმალეთის სომხეთში რეფორმების შესახებ. დაადგინეს, შეუწყვიტონ ოსმალეთს საერთაშორისო დახმარება და სესხები, სანამ არ დათანხმდება ელჩთა მიერ შემუშავებულ პროექტს (204. 366). ეს პროექტი პირველად წარადგინეს სტამბულის დიპლომატიურ თათბირზე და ითვალისწინებდა 6 ვილაიეთში (ერზურუმი, დიარბექირი, ვანი, ბითლისი, ხარფუთი, სივასი) სომხეთის ავტონომიის შექმნას. მხარის მმართველად, სულთნის და დიდი სახელმწიფოების შეთანხმებით 5 წლით დაინიშნებოდა ევროპელი გენერალ-გუბერნატორი. მხარის საკანონმდებლო კრებაში ქრისტიანებსა და მაჰმადიანებს პარიტეტული წარმომადგენლობა ექნებოდათ, მსხვილ მოხელეებად ევროპელი დაინიშნებოდნენ, დაბალ თანამდებობებზე კი მუსლიმები და ქრისტიანები ასევე პარიტეტის საფუძველზე. სახელმწიფო ენად თურქეთის პარალელურად გამოცხადდებოდა სომხური. სომეხი მოსახლეობა სამხედრო სამსახურს ადგილზე გაივლიდა (61. 1019).

ამ პროექტს უარყოფითად შეხვდნენ ოსმალეთი და მისი მოკავშირენი. სულთნის ბრძანებით კიდევ უფრო გაძლიერდა სომეხების შევიწროება, ამჯერად ქურთებიც გამოიყენეს.

„დაშნაკუთიუნი“ პირველი რევოლუციიდან მოყოლებული ქმნიდა „ზინგორებს“, საბრძოლო რაზმებს, რომელიც ჯერ რუსეთის წინააღმდეგ იყო მიმართული (მაგ: გოლიცინის დაჭრა), მაგრამ მას შემდეგ, რაც ახალმა მეფისნაცვალმა ენშიადინის ეკლესიას წართმეული ქონება დაუბრუნა და მათი დევნაც შეწყდა, დაშნაკელებმა პოლიტიკა შეცვალეს (138. 230). „სომეხთა ნაციონალურმა ბიურომ“ უარყო სახალხო მოლაშქრეთა რაზმების შექმნა, მაგრამ ადგილებზე მაინც იქმნებოდნენ ისინი. მათი მთავარი იდეოლოგიები იყვნენ ეპისკოპოსი მესროპი, არუთინოვი, ხატისოვი, გენერლები ანდრანიკი და დრო (200. 10).

სომხური პოლიტიკური წრეები ოსმალეთის სომხეთის მომავლის 3 ვარიანტს განიხილავდნენ: 1) ავტონომია რუსეთის

პროტექტორატი; 2) ავტონომია დიდი სახელმწიფოების გარანტიით; 3) რომელიმე რომანოვის მმართველობით ცალკე სომხეთი. რუსული პრესა აქეზებდა სომეხთა ამ გადაწყვეტილებებს, თუმცა რეალური პოლიტიკური გარანტიები არ არსებობდა. მოგვიანებით „დაშნაკცუთიუნის“ ლიდერი კაჩაზუნნი დანანებით აღნიშნავდა: „ჩვენ, ანტანტის გამარჯვებაში დარწმუნებულნი უაპელაციოდ ვადექით რუსულ ორიენტაციას... ლაპარაკობდნენ ევრონციოვის რაღაც წერილზე კათალიკოსისადმი, სინამდვილეში იგი არაფერს შეიცავდა ბუნდოვანი წინადადებების გარდა, რომლის ნებისმიერად გაგება შეიძლება. ჩვენ კი ეს წერილი ჩვენი მომავალი უფლებების იურიდიულ გარანტიად მივიჩნიეთ“.

„ჰორიზონი“ იმდენად გათამამდა, რომ საუბარი დაიწყო 2 სომხეთზე: „კავკასიის სომეხთა საკითხთან არაფერი აქვს საერთო ანატოლიის სომეხთა საკითხს, იგი ცალკეა განსახილველი“. იშხანიანცი კი მეთოდურად ამკვიდრებს ტერმინებს „ძველი ქალაქი“ (ტფილისის ნაცვლად) და „კავკასიელები“ (ნაცვლად ცალკეული ეროვნებებისა)... ტრაპიზონიც კი, სადაც მოსახლეობის 60% ლაზებია, თავის ავტონომიას მიაკუთვნეს (48. 36).

1914 წლის 12 მაისს სათათბიროზე გამოსვლისას დეპუტატმა პაპაჯანოვმა მოითხოვა ოსმალეთის სომხებისათვის დიპლომატიური არხებით დახმარება, რეფორმების დაჩქარება. კავკასიელი დეპუტატები ამას პროტესტით შეხვდნენ, სკობელევმა პაპაჯანოვს ეწმინდინის დიპლომატი უწოდა. ჯაფაროვმა სათათბიროს სიფრთხილისაკენ მოუწოდა („ოსმალეთი რუსეთის მეგობარი ქვეყანაა და მისი გადამტერება არ ივარგებს“). ჩხენკელმა ნათელი მოჰყინა ვითარებას, გაანალიზა სომხური ბურჟუაზიის შოვინისტური ზრახვანი, ფარდა ახადა მთავრობის ორპირობას, ფარულ ინტერესებს. მისი თქმით „დიდი სახელმწიფოები სომხეთში მეორე მაკედონიას ხედავენ...“

1915 წლის აგვისტოში ანატოლიაში გათამაშდა არნახული დრამა 1,5 მლნ სომეხს მოუწყვეს გენოციდი, 150 ათასამდე ლტოლვილი მოაწყდა კავკასიას. ნერსეს ეპისკოპოსმა დაიწყო მათთვის რუსული პასპორტების გამოთხოვნა, ლტოლვილთათვის სამუშაო ადგილების მოძიება. ნიშანდობლივია, რომ გამოქვეყლნი ღარიბ-ღატაკნი არიან, არცერთი მდიდარი სომეხი

არ გამოქცეულა. „პეტერბურგსკი ვედომოსტი“ უარყოფითად აფასებს ლტოლვილთა მოსალოდნელ დასახლებას ყარს-ბორჩალო-ახალქალაქში, რამაც შესაძლოა გამოიწვიოს შეჯახება თათრებთან და ქართველებთან.

გენოციდი თვით სომეხთა მიერ იყო ინსპირირებული. მას შემდეგ, რაც რუსეთის ჯარებმა ვილაიეთები დაიკავეს, მილიუკოვმა დაიწყო პროპაგანდისტული კამპანია და მოითხოვა დაპირებული ავტონომიის ბოძება სომხებისათვის. ოსმალეთის სულთანატმა გადადგა უკიდურესი ნაბიჯი, ტერიტორიის საბოლოოდ დაკარგვის საფრთხე მოსახლეობის გაუღეპით გაანეიტრალა.

უკანასკნელად, მთელი კატეგორიულობით სომხეთის ავტონომიის საკითხი პაპაჯანოვმა სათათბიროში დასვა 1916 წლის 17 მარტს. მაშინ, როდესაც ამ საკითხისათვის უკვე აღარავის ეცალა და აღარც იყო აქტუალური, რუსეთს უკვე მიეღწია საწადელისთვის.

* * *

ომის პირობებში მიმდინარე დიდ დანახარჯებს დაერთო მთავრობის დაუფიქრებელი საბიუჯეტო პოლიტიკა. 1914 წლის 28 ივლისს გამოცხადებულმა მშრალმა კანონმა იმპერიის ბიუჯეტს 1 მლრდ. მანეთის ზარალი მიაყენა. მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა კახეთის ეკონომიკაც, ღვინის გაყიდვის აკრძალვამ 40 მლნ. მანეთის ზარალი მიაყენა მხარეს. შეწყდა მარგანეცის გატანა, აბრეშუმის, მატყლის და თამბაქოს წარმოება (48. 27). სათათბირომ მთავრობას დაუკანონა არაპირდაპირი გადასახადების აკრეფის უფლება.

ხელისუფლება სოციალური სიდუხჭირიდან გამოსვლას და დასავლეთის ფრონტზე წარუმატებლობის რეაბილიტაციას ხედავს ე. წ. „კუდიანებზე ნადირობაში“. პირველი სიგნალი მისცა ფანჩულიძემ თავისი ანტისემიტური გამოხდომით საერო სათათბირის დროს. ტალღა სწრაფად აიტაცეს სახელმწიფო სათათბიროშიც, პურიშკევიჩმა, მარკოვებმა... სათათბირომ მიიღო სამარცხვინო გადაწყვეტილება – სასამართლო პროცესის დროს მოწინააღმდეგე მეომარი სახელმწიფოს ქვეშევრდომთა აკრძალვით საადვოკატო დაცვის უფლება. დაიწყო ებრაელების და გერმანული გვარების მქონე პირთა დევნა. სათათბიროში

მათი დაცვა თავის თავზე აიღეს ჩხეიძემ, ჩხენკელმა და სკობელევიამ.

1915 წლის 3 აგვისტოს სოციალ-დემოკრატთა და ტრუდო-ვიკთა ფრაქციებმა ებრაელთა დევნის შესახებ სათათბიროში შეიტანეს შეკითხვა, რომელიც 1916 წლის 10 მარტს გაიმეორეს სოციალ-დემოკრატებმა. ებრაელების დასაცავი სიტყვებისათვის სათათბიროს სხდომებიდან გააძევეს ჩხენკელი და სკობელევი (8. III. 16). ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩხეიძე უპირისპირდება კარაულოვს, თერგელ დეპუტატს.

სათათბიროს ხანმოკლე სესიებს ომის პირობებში საერთო სცენარი ახასიათებს. ხელისუფლების წინააღმდეგ გალაშქრება მემარცხენეთა გარდა დაიწყო სათათბიროს ისტორიაში ყველაზე მსხვილმა ცენტრისტულმა ფრაქციამ – ე. წ. „პროგრესულმა ბლოკმა“.

ამ ბლოკს საკმაოდ ხანგრძლივი წინაისტორია ჰქონდა. 1913 წლის 6 ოქტომბერს მაქსიმ კოვალევსკის ინიციატივით მოსკოვში შედგა კადეტთა და პროგრესისტთა საპარლამენტო ფრაქციების თათბირი. ჩამოყალიბდა 2 ძირითადი შეხედულება სათათბიროში გასატარებელ პოლიტიკურ კურსთან დაკავშირებით: 1. პროგრესისტების – ვინაიდან ხალხში მატულობს ოპოზიციური სულისკვეთება, საჭიროა მაქსიმალურად პროგრესული კანონპროექტების მიღება, რაც ხალხში თანაგრძნობას გამოიწვევს, მიუხედავად იმისა მიიღებს თუ არა ამ კანონებს სახელმწიფო საბჭო. 2. კადეტების – სათათბირო ჩამორჩა ქვეყანას. ამიტომ კანონპროექტებზე წვალება დროის ტყუილი ფლანგვაა. საჭიროა გამოვიყენოთ ჩვენი უფლება – ბიუჯეტის დამტკიცებისა, არ მივცეთ მთავრობას ფული, თუნდაც ამისთვის სათათბირო გარეკონ.

პოზიციათა შეჯერების შემდგომ გამოცხადდა ამ ორი პარტიის სტრატეგიული ერთიანობა. 12 ოქტომბერს ბლოკში შესვლის სურვილი გამოთქვეს ოქტიანისტებმაც გუჩკოვის მეთაურობით. სათათბიროში პროგრესული ბლოკის ოფიციალური გაფორმება მოხდა საკმაოდ დაგვიანებით, 1915 წლის 22 აგვისტოს (206. 249).

მილიუკოვის განმარტებით ბლოკის მთავარი მიზანია შავ-წითელი საფრთხისაგან ქვეყნის დაცვა და „ომი გამარჯვებამდე“, რადგან მეფეს აღარ შეუძლია ომის წარმოება. ბლოკში

გაერთიანდნენ მემარცხენე ნაციონალისტები, ოქტიანისტები, ცენტრისტები, პროგრესისტები და კადეტები. მემარცხენეები მიესალმნენ ბლოკის შექმნას. ხელისუფლების რეაქცია მოსალლონდელის ადეკვატური აღმოჩნდა, ჯერ პრემიერმა გორემიკინმა გააკეთა განცხადება სათათბიროს მოსალლონდელი დათხოვნის თაობაზე, ხოლო 3 სექტემბერს უმაღლესი ბრძანებაც გამოქვეყნდა სათათბიროს დათხოვნის შესახებ.

პროგრესული ბლოკის შექმნა დაემთხვა 1915 წლის ზაფხულში რუსეთში კადეტთა პოპულარობის პიკს. ვინაიდან დემოკრატიული პრესა აკრძალული იყო (1914 წლის 20 ივლისის დროებითი სამხედრო ცენზურა, რომელიც სათათბირომ 1916 წლის მარტში კანონად აქცია), ხოლო შავრაზმულს ხალხი არ ეკარებოდა, განსაკუთრებული დატვირთვა შეიძინა კადეტურ-ლიბერალურმა პრესამ.

ომის დაწყებიდან მხოლოდ ექვსი თვის შემდეგ გაბედა ხელისუფლებამ სათათბიროს მოწვევა საგანგებო სესიის საბაბით. 27 იანვრის სესია გაიხსნა ოფიციალური მისალმებით. იმპერატორს გაეგზავნა უქვეშევრდომილესი ადრესი, სიტყვებით გამოვიდნენ როძიანკო და გორემიკინი, შემდეგ კი ფრაქციათა ლიდერები და ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლები. მათ შორის სამწუხაროდ აღარ ერია საქართველოს წარმომადგენელი. ვარლამ გელოვანი ფრონტზეა, სადაც 1 თვის შემდეგ ტრაგიკულად იღუპება.

ებრაელთა სახელით ილაპარაკა ფრიდმანმა, „კოლოს“ სახელით იასინსკიმ, ლატვიელთა სახელით ზალიტმა, ესტონელთა სახელით რაიმონტმა, სომეხთა სახელით პაპაჯანოვმა. კარლო ჩხეიძემ პირველად მოითხოვა „უანექსიო და უკონტრიბუციო ზავი“. მის გამოსვლას განსაკუთრებით დიდი რეზონანსი მოჰყვა საზღვარგარეთ, გერმანიის რუსი ტყვეების გაზეთშიც კი დაბეჭდეს გამოსვლის ტექსტი. ამან აღაშფოთა გიორგი პლესანოვი, გააკრიტიკა და რეალობას მოკლებული უწოდა ჩხეიძის მოთხოვნას (101. 98).

სათათბიროს მუშაობა შედარებით ნორმალურ ვითარებაში წარიმართა 1915 წლის ზაფხულიდან. ხელისუფლება იძულებული გახდა ანგარიში გაეწია დეპუტატთა მოთხოვნებისათვის და მართალია შეკვეცილი გრაფიკით, მაგრამ მაინც მიეცა მუშაობის საშუალება სათათბიროსთვის. 1915 წლის 19 ივლისის

სხდომით გაიხსნა სათათბიროს მორიგი სესია. დეპუტატებმა ფეხზე ადგომით პატივი სცეს ომში დაღუპული დეპუტატების კახინის, ნაკონენის და გელოვანის ხსოვნას (გელოვანის შესახებ იხ. II თავის §5).

როძიანკომ აღნიშნა მიმდინარე მომენტის განსაკუთრებული პასუხისმგებლობა და დეპუტატებს მოუწოდა თანამშრომლობისკენ, ერთიანობისკენ. სამხედრო-საზღვაო კომისიაში დაუშვეს ტრუდოვიკები და სოციალ-დემოკრატები, რაც დუმის ხელმძღვანელობისგან უდაოდ პროგრესული და მისასაღმებელი ნაბიჯი იყო (39. 116).

მთავრობის დეკლარაცია სათათბიროს გააცნო პრემიერმა გორემიკინმა. საანგარიშო მოხსენებით წარდგნენ საგარეო საქმეთა მინისტრი საზონოვი და ფინანსთა მინისტრი ბარკი. თავისი პოზიცია მიმდინარე მომენტთან დაკავშირებით გამოხატეს ფრაქციათა წარმომადგენლებმა: მარკოვმა (მემარჯვენე), ბობრინსკიმ (ნაციონალისტი), ლოვოვა (ცენტრისტი), სავინჩმა (ოქტიაბრისტი), ეფრემოვმა (პროგრესისტი), კარაულოვმა (სახალხო), მილიუკოვმა (კადეტი), კერენსკიმ (ტრუდოვიკი) და ჩხეიძემ. გამოვიდნენ ეროვნებათა წარმომადგენლებიც.

მთავრობის დეკლარაციის სულისკვეთება – არავითარი პარტიები, გარდა ომის პარტიისა და არავითარი საკითხები, გარდა ომის საკითხებისა. ამის საპასუხოდ პროგრესულმა ბლოკმა მთავრობას მოთხოვა პასუხისმგებლობის აღება თავის თავზე. ბლოკის ეს პირველი გამოსვლა უმრავლესობამ შეაფასა პრინციპის: „ომის პირობებში არ ვეხებით საშინაო საკითხებს“ – დალატად.

აღბათ ამავე პრინციპის გამოვლინების გამო კარლო ჩხეიძე ვერ ახერხებს აქტიურად მოქმედებას. იგი ხატისოვისადმი წერილში აღნიშნავს: „კავკასიის ერობის საკითხი იმიტომ არ დავაყენე, რომ საჭიროა მომზადება – ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყავს, შჩეგლოვიტოვმაც (შინაგან საქმეთა მინისტრი – ბ. კ.) თავშეკავება მირჩია“.

გორემიკინმა დეკლარაციაში გამოაცხადა უმაღლესი გადაწყვეტილება პოლონეთის ავტონომიის შესახებ და ამით დეპუტატებს დაანახვა იმპერიის მესვეურთა უმწეობა. ავტონომიის მინიჭება, მაშინ როცა გერმანული ჩექმა პოლონეთის მიწაზეა და პოლონელები თვით აცხადებენ დამოუკიდებლობას, რაზეც

რუსული შოვინისტური პრესა და საზოგადოებრივი აზრი კბილებს იღესავს – როგორ თუ იმპერატორის ფიცს უღალატესო, ყველაფერი ეს უკვე მიანიშნებს სახელისუფლებო კრიზისზე.

ჩხეიძის 19 ივლისის გამოსვლა გამოირჩეოდა თავისი სიმძაფრით: „ხალხს ტანჯავთ, მისაღოდოვები კი რუსეთს ყიდით. თქვენ ამ დროს ებრაელთა დაღატს იგონებთ. პოლონეთის ავტონომიაზე ახლად ლაპარაკობთ, როცა საზღვრები სწორდება და არ ვიცით რომელი ტერიტორია სად დარჩება. კავკასიაში „გათიშე და იბატონეს“ პოლიტიკას ახორციელებს უკვე არა ავადმყოფი ვორონცოვ-დაშკოვი, არამედ მისი ცოლი, 80 წლის დედაბერი. აჭარაში ქალებს აუპატიურებენ საღდათები. აჭარას მართავს ღიახოვი, რომელიც აძევებს მაჰმადიანებს და ასახლებს მოსულებს (სომეხ ლტოლვილებს)“.

ჩხეიძის ამ გამოსვლამ დააჩქარა ვორონცოვის განთავისუფლება მეფისნაცვლობიდან. 25 აგვისტოდან კავკასიის ახალ მეფისნაცვლად დაინიშნა დიდი მთავარი ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე.

დიდი სკანდალი მოჰყვა ჩხენკელის 2 აგვისტოს გამოსვლასაც. „1 წელი მთავრობა გუნდრუკს უკმევდა ომს, ლაპარაკობდა ხალხის და მთავრობის ერთიანობაზე. ამ ხნის მანძილზე იგი პირველად მიუბრუნდა კანონშემოქმედებით საქმიანობას. არმიას ყველა ძარცვავს, დუმის თანხმობით სამხედრო მინისტრი დიქტატორად გადაიქცა. ის ერევა ცხოვრების ყველა სფეროში... დიქტატურა კი არ იხსნის ამ უფსკრულიდან ქვეყანას, პირიქით. დუმა მთავრობას ჩაეხმატკბილა, მრეწველები ჯიბეს ისქელებენ ხელსაყრელი კანონმდებლობით, რაზეც დუმა თანხმობას აძლევს... კადეტებმა ვერ გამოიჩინეს სიმტკიცე. ღოიდი ჯორჯი წინასწარმეტყველებს, „გერმანიის დაწოლით რუსეთში მოხდება რევოლუცია“. ს-დ. ფრაქცია იხსნის პასუხისმგებლობას. ასეთი მთავრობის მხარდაჭერა დაღატის ტოლფასია“. ამ სიტყვებისათვის ჩხენკელს 200 ხმით 63-ის წინააღმდეგ აძევებენ სათათბიროდან 10 სხდომით. პროტესტის ნიშნად ფრაქცია უკან მიყვება.

1916 წლის სესიების დროს, ჩხენკელი ილაშქრებს პუტილოვის და სხვა თავდაცვითი სფეროს ქარხნების გასაიდუმლოების წინააღმდეგ, ცენტრისტებს მოუწოდებს არ დაამტკიცონ ბიუჯეტი (18. 20), აკრიტიკებს პროგრესისტთა ბლოკის დეკლარა-

ციას, რომელიც მისი აზრით, მთავრობის ძლიერ სუსტ კრიტიკას შეიცავდა.

1916 წლის 9 თებერვალს გაიხსნა სათათბიროს მორიგი სესია. ამ დღეს დაინიშნა ახალი პრემიერი შტიურმერი (206. 131). სათათბიროს პირველად ეწვია მეფე, რომელმაც სიტყვაც წარმოთქვა სამთავრობო დეკლარაციების შემდგომ. პრემიერმა პირდაპირ დასვა საკითხი: „მიუხედავად საშინაო პოლიტიკური საკითხების მნიშვნელობისა, მათ აღგილი უნდა დაუთმონ ომის კითხვებს“.

„არავითარი ზავი, ბრძოლა ბოლომდე“ – სათათბიროს ამ ლოზუნგს მხოლოდ მემარცხენეები აყენებენ ეჭვქვეშ. „პროგრესულმა ბლოკმა“ მოითხოვა ნდობით აღჭურვილი სამინისტრო, ვინაიდან „ომის ერთმა წელმა აჩვენა, რომ ლოზუნგი „ყველაფერი ომისათვის, ჯერ გამარჯვება და შემდეგ რეფორმები – დამღუპველია“ (31. 13). ბლოკის მოთხოვნის პასუხად მემარჯვენეებმა შესთავაზეს მათ, რომ სათათბიროს შეედგინა პასუხისმგებელი სამინისტრო, მაგრამ „პროგრესულმა ბლოკმა“ ამ ვითარებაში პასუხისმგებლობის თავის თავზე აღება ვერ გაბედა.

1916 წლის მარტ-აპრილში უკვე სახეზეა სერიოზული კრიზისი, მექრთამეობით და კორუფციით დაკავებულ უმაღლეს მთავრობას მხოლოდლა სიტყვიერად სცალია ომის წარმოებისთვის. ახლოვდება რევოლუცია და სათათბირო ემზადება განვლილი 4 წლის მანძილზე თავისი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფუნქციის შესასრულებლად.

§7. IV სახელმწიფო სათათბიროს უკანასკნელი დღეები

სათათბიროს ბოლო სესიაზე დაგეგმილი იყო ბეჭდვითი საქმის, ცენზურის, საერობო და ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ კანონპროექტების მიღება. დაპირისპირებამ პიკს მიაღწია. სასურსათო კრიზისის განხილვისას სკობელევი და ჩხენკელმა სათათბიროს წინაშე დააყენეს ისეთი ორგანიზაციის შექმნის საკითხი, რომელიც რეალიზაციას გაუკეთებდა გადამალულ ხორცს. 1916 წლის 31 მაისს სათათბირომ მიიღო კანონი ხორცის მოხმარების შემცირების შესახებ. დაწესდა სავალდებულო მარხვა-კვირაში 4 დღე, დიდ ქლაქებში ხორცი ტალღებით გაიცემოდა (40. 120).

3 ივნისის სხდომაზე ჩხენკელმა და კერენსკიმ წოდებრიობის გაუქმების საკითხი დააყენეს. მათი გამოსვლები გამოირჩეოდა განსაკუთრებული სიცხარით, მაგრამ მემარჯვენეებმა ბობრინსკის მთაურობით ეს საკითხი უარყვეს.

თებერვლიდან თითქმის წლის ბოლომდე ჩხეიძე მძიმედ ავადმყოფობს. ფრაქციის ლიდერობა იტვირთა ჩხენკელმა, სკობელევიდან ერთად. ისინი როძიანკოს დაუპირისპირდნენ ცენზურის საკითხის განხილვისას. ფაქტობრივი სამხედრო ცენზურა, რაც დროებითი სტატუსით ჯერ კიდევ ომის დაწყებიდან არსებობდა, სათათბირომ დააკანონა. დამახასიათებელია, რომ ცენზურის გაუქმებას მემარცხენეებთან ერთად მოითხოვენ უკიდურესი მემარჯვენეებიც. მარკოვის განცხადებით, როცა არ ქვეყნდება სოციალ-დემოკრატიის სიტყვები, იჭრება და იშლება სტენოგრამა, სადაც მეფის და მთავრობის შეურაცხმყოფელი სიტყვებია მოთავსებული, ამით ჩვენ დამნაშავეებს ვმფარველობთ და ვიცავთ პასუხისმგებლობისაგან. ამავე არგუმენტით როძიანკო მემარცხენეებს უმტკიცებდა ცენზურის სარგებლიანობას მათთვის, დასჯას გადარჩები-
თო.

ახალი, 3 მლრდ. მანეთის ბიუჯეტის დამტკიცებას მთავრობამ უპასუხა სათათბიროს დათხოვნით, საბაბი-ქვორუმის არქონა (მართლაც 20 ივნისისთვის მხოლოდ 180 დეპუტატი ანუ 40% ესწრებოდა). პროგრესული ბლოკი ამ ფაქტს პროტესტით შეხვდა. მათ რიგებშიც დაიწყო რღვევა. პროგრესისტები კადეტებს ადანაშაულებდნენ მთავრობასთან ლოიალობაში, ზომიერი კანონპროექტების ლობირებაში. მათი 70-კაციანი ფრაქცია ჩამოშორდა ბლოკს, თუმცა პროგრესული ბლოკი მაინც სათათბიროს ყველაზე მსხვილ გაერთიანებად დარჩა (40. 246).

1 ნოემბერს მოწვეულმა სათათბირომ ყველას დაანახა კატასტროფის გარდუვალობა. გეომეტრიული პროგრესიით, რაც უფრო მარცხნივ მიდიოდა ქვეყანა, მით უფრო მარჯვნივ მიიწვედა სათათბირო. კიდევ უფრო მემარჯვენე განწყობილება ჰქონდათ იმპერატორს და მთავრობას. როძიანკოს ორივე მოადგილედ სათათბირომ მემარჯვენეები ბობრინსკი და ნოვიკოვი აირჩია. უმაღლეს წრეებში საუბარი იყო თვით როძიანკოს, როგორც ზომიერი პოლიტიკის მომხრის გადაყენებაზე.

1 ნოემბერს განხორციელდა ე. წ. „შტურმი ხელისუფლებაზე“. მემარცხენეებმა და ცენტრისტებმა (სოციალ-დემოკრატები, ტრუდოვიკები, კადეტები და პროგრესული ნაციონალისტები) მთავრობას ბრალი დასდეს შექმნილ ვითარებაში და მოითხოვეს გადადგომა. მილიუკოვის, კერენსკის, ჩხეიძის და თვით შუღლინის სიტყვებს განსაცვიფრებელი იდეური ერთიანობა ახასიათებს (188. 125).

ჩხეიძე მიმართავდა კადეტებს და მემარცხენეთა ბლოკს: „გაბედავთ ბიუჯეტის უარყოფას? ვშიშობ, რომ ვერა. მაგრამ ბატონებო დადგა გადამწყვეტი წუთი, როცა ან უნდა იყოთ ხალხთან მთავრობის წინააღმდეგ ან მთავრობასთან ხალხის წინააღმდეგ“.

ამ დემარშს მოჰყვა პრემიერ შტიურმერის გადაყენება, მაგრამ ისტორიოგრაფიაში სამართლიანად არის შეფასებული, რომ ხელისუფლებამ ამ შემთხვევაში „ჩხეიძის და კომპანიის“ სურვილი კი არ დააკმაყოფილა, არამედ განაწყენებული გრიშკა რასპუტინისა, რომლის მკვლელობაც სულთმობრძავი იმპერიის ბოლო აკორდი იყო.

არონ აგრეხი ეთანხმება კადეტ ველიხოვის მემუარებს და მიიჩნევს, რომ სათათბიროში შექმნილი „მასონთა გაერთიანების“ (მასში შედიოდნენ პროგრესისტები, კადეტები, ტრუდოვიკები, სოციალ-დემოკრატები) მთავარი მიზანი იყო თვითმპყრობელობის დამხობა და ხელისუფლების ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძისთვის (იმუამად კავკასიის მეფისნაცვალი) გადაცემა (189. 110). რაც შეეხება რევოლუციას, მისი ემინოდა ყველას და „სათათბიროში არავის არ სურდა იგი“ (ვრაფ, დეპუტატ მუსინ-პუშკინის წერილიდან ვორონცოვ-დაშკოვისადმი).

უმართავი პროცესები და ბრბოს ძალაუფლება არ შედიოდა მემარცხენეთა ინტერესებში. „ეს ხელისუფლება – აცხადებდა სათათბიროს ტრიბუნიდან აკაკი ჩხენკელი – ახდენს რევოლუციის პროვოცირებას, ჩვენ კი ამისათვის მზად არ ვართ. ჩვენ შევდივართ ჩიხში, საიდანაც ერთადერთი გამოსავალი არსებობს – რევოლუცია“ (19 ნოემბრის სიტყვიდან). „ფრთხილად ბატონებო, –

დასძენდა კერენსკი – თორემ რუსეთში ისეთი ამბები დატრიალდება, 1612 წლის „სმუტა“ ბავშვურ გართობად მოგეგვენებათ“.

1917 წლის 14 თებერვალს სათათბირომ განაახლა მუშაობა. მეფე შეპირდა „პასუხისმგებლობის სამინისტროს“, მაგრამ დანაპირები არ შეასრულა. ჩხეიძემ და კერენსკიმ კვლავ გააგრძელეს შეტევა ხელისუფლებაზე („რეალობას მოწყდით, სტამბოლის სრუტეებზე ლაპარაკობთ და ქვეყნის დაცვა არ შეგიძლიათ“). ჩხეიძემ მოითხოვა „ნდობის სამინისტრო“, „მანამდე კი დაპირისპირება მთავრობასთან უნდა გაგრძელდეს და ძალაუფლება ხელში აიღოს ბურჟუაზიამ, რათა არ აღაპარაკდეს „ქუნა“ (188. 151).

სათათბირო კვირაზე მეტხანს განიხილადა არმიის მომარაგების საკითხს. 24 თებერვალს იმპერატორმა დათხოვნა გამოაცხადა, მაგრამ სათათბირო არ დაიშალა, დაიკავა მომლოდინე პოზიცია. ამასობაში დაიწყო რევოლუცია და მხოლოდ შულგინის და მილიუკოვის დაჟინებული მოთხოვნის შემდეგ გაბედა როძიანკომ ძალაუფლების ხელში აღება (რომელიც, ხატოვანი გამოთქმა რომ მოვიშველიოთ „ქუნაში ეგდო“). მას არ სურდა რევოლუციონერის მანტიაში გახვევა, მხოლოდ მონარქისადმი ერთგულებამ, ქუნის პოლიტიკოსებს რომ არ ემარჯვნათ, გადაადგმევინა როძიანკოს ეს ნაბიჯი.

27 თებერვალს შედგა სახლმწიფო სათათბიროს აღმასრულებელი კომიტეტი, შემდეგი შემადგენლობით: თავმჯდომარე: **მიხეილ როძიანკო** (1859. ოქტიაბრისტი, ეკატერინოსლავის გუბ. დეპუტატი), წევრები: **ალექსანდრე კერენსკი** (1881. ტრუდოვიკი, სარატოვი), **ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძე** (1864. სოციალ-დემოკრატი, ტფილისის გუბ.), **ვასილ შულგინი** (1878. ნაციონალისტი, ვოლინის გუბ.), **პავლე მილიუკოვი** (1859. კადეტი, პეტროგრადი), **მიხეილ კარაულოვი** (1878. ოფიცერი, თერგის ოლქი), **ალექსანდრე კონოვლოვი** (1875. პროგრესისტი, კოსტრომა), **ივან დმიტრიკოვი** (1872. ოქტიაბრისტი, კალუგა), **ვლადიმირ რჟევსკი** (1866. პროგრესისტი, მოსკოვი), **სერგეი შიდლოვსკი** (1861. ოქტიაბრისტი, ვორონეჟი), **ნიკოლოზ ნეკრასოვი** (1879. მემარცხენე კადეტი, ტომსკის გუბ.), **ვლადიმირ ლვოვი** (1872. ცენტრისტი, სამარის გუბ.).

1 მარტის საღამოს აღმასკომსა და პეტროგრადის მუშათა დეპუტატების საბჭოს (ჩხეიძე, კერენსკი) შორის დაწყებული მოლაპარაკება დასრულდა დილის 4 საათზე. კერენსკიმ მიიღო მთავრობაში მონაწილეობის წინადადება. ჩხეიძემ კი უარი განაცხადა, რადგან ვერ გრძნობდა დასაყრდენს (204. 461). მას სთავაზობდნენ შეექმნა ნებისმიერი სამინისტრო, თუნდაც თვითონ მოეგონებინა

სახელი, მაგალითად – შრომის სამინისტრო, მაგრამ ვერაფრით ვერ დაითანხმეს.

2 მარტს გამოცხადდა დროებითი მთავრობის, ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოს შექმნა. ხელმწიფე-იმპერატორმა თავისი ძმის მიხეილის სასარგებლოდ უარი თქვა ტახტზე, ამ უკანასკნელმაც უფლებამოსილებანი დროებით მთავრობას და დამფუძნებელ კრებას გადასცა. დროებითი მთავრობა ძირითადად სათათბიროს ბაზაზე ჩამოყალიბდა, შემდეგი შემადგენლობით: გ. ლვოვი (თავმჯდომარე), მილიუკოვი (საგარეო საქმეთა მინისტრი), კერენსკი (იუსტიციის მინისტრი), ნეკრასოვი (გზათა მინისტრი), კონოვალისკი (ვაჭრობა – მრეწველობის მინისტრი), გუჩკოვი (სამხედრო და საზღვაო მინისტრი), შინგარევი (მიწათმოქმედების მინისტრი), ტერეშჩენკო (ფინანსთა მინისტრი), გოდუნევი (სახელმწიფო კონტროლიორი), ვლ. ლვოვი (სინოდის ობერ-პროკურორი), მანუილოვი (განათლების მინისტრი).

დროებითმა მთავრობამ ამიერკავკასიაში კომისრებად გააგზავნა: ხარლამოვი (თავმჯდომარე), პერევერზევი, კიტა აბაშიძე, პაპაჯანოვი და ჯაფაროვი. ცოტა ხანში დაემატა მეექვსე კომისარიც აკაკი ჩხენკელი. თუმცა გათამაშდა პატარა დრამაც, ჩხენკელი დაინიშნა კიტა აბაშიძის მაგივრად, რაც გააპროტესტა ქართულმა საზოგადოებამ და გადაწყდა ორივე ქართველი კომისარი ყოფილიყო ხელისუფლებაში (63. 818).

სათათბიროს არსებობა გახანგრძლივდა 1917 წლის 6 ოქტომბრამდე. თუმცა ამ პერიოდში მას რაიმე მნიშვნელოვანი საქმე საქართველოსთან მიმართებით არ განუხილავს. დროებითმა მთავრობამ 1917 წლის 7 ოქტომბერს გადაწყვიტა დამფუძნებელი კრების არჩევნების ჩატარება, თუმცა ეს ორგანო მკვდრადშობილი აღმოჩნდა ბოლშევიკთა მეოხებით. ამგვარად დასრულდა IV სახელმწიფო სათათბიროს ხუთწლიანი, დრამატიზმით აღსავსე ეპოპეა.

§ 8. რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბირო და ქართულ პოლიტიკურ ძალთა ტრანსფორმაცია 1912-1917 წლებში

აღნიშნული პერიოდი, როგორც უკვე აღვნიშნავდით ნაშრომის შესავალში ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო პერიოდია ქართული პოლიტიკური პარტიების ისტორიაში. ამ პერიოდის ზოგადი ტენდენცია შეიძლება განვსაზღვროთ ლოზუნგით: „მემარცხენეთა გამემარჯვენება და მემარჯვენეთა გამემარცხენება“ ანუ ქართულ პოლიტიკურ ცნობიერებაში თანდათანობით შერბილდა რადიკალიზმი, მოხდა სხვადასხვა პოლიტიკურ ძალთა შეხედულებების დაახლოება. ამავე დროს გამრავლდა და დიფერენცირდა მანამდე არსებული მსხვილი პოლიტიკური გაერთიანებები.

ეს პროცესები მთლიანად რუსეთის იმპერიაში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებთან ლოგიკურ კავშირშია და საქართველოს დამოუკიდებლობის „ოქროს ხანის“ პოლიტიკური ისტებლიშმენტის თავისებური შემამზადებელი ეტაპია.

სოციალ-დემოკრატები ეროვნულ საკითხში მნიშვნელოვან დამომახასიათებელი მაგალითი იყო I სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი ივანე გომართელი, რომელიც რადიკალმა თანაპარტიელებმა დარწიაშვილისა და ევდოშვილის მსგავსად მოღალატედ შერაცხეს. ივ. გომართელი გაზ. „მერცხალისადმი“ მიწერილ „ჩემ პასუხში“ იძლევა IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების ანალიზს და ცდილობს ობიექტურად შეაფასოს არჩევნებში დამარცხების მიზეზები. „ჩვენს წრეში – წერს იგი – სამწუხაროდ აზრთა სხვადასხვაობას ვერ იტანენ. მე კი არ გამიხარდა, პირიქით ძლიერ მეწყინა გეგეჰკორის გაშავება. სწორედ ამიტომ ვლაპარაკობ და არ ვარ ჩუმი“ (41. 151).

სოციალ-დემოკრატთა გამემარჯვენების ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი მაგალითი იყო I სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი ივანე გომართელი, რომელიც რადიკალმა თანაპარტიელებმა დარწიაშვილისა და ევდოშვილის მსგავსად მოღალატედ შერაცხეს.

ივ. გომართელი გაზ. „მერცხალისადმი“ მიწერილ „ჩემ პასუხში“ იძლევა IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების ანალიზს და ცდილობს ობიექტურად შეაფასოს არჩევნებში დამარცხების მიზეზები. „ჩვენს წრეში – წერს იგი – სამწუხაროდ აზრთა სხვადასხვაობას ვერ იტანენ. მე კი არ გამიხარდა, პირიქით ძლიერ მეწყინა გეგეჰკორის გაშავება. სწორედ ამიტომ ვლაპარაკობ და არ ვარ ჩუმი“ (41. 151).

ივ. გომართელი აღნიშნავს 3 შემთხვევას: 1) 1905 წლის I სათათბიროს არჩევნებისას ჩვენთვის ეროვნული საკითხი იყო სრულიად გაურკვეველი. პეტერბურგის სასტუმრო „ევროპაში“ შეხვე-

დრისას ჩვენ, სოციალ-დემოკრატ დეპუტატებს გვირჩია ილია ჭავჭავაძემ ეროვნული საკითხის მიმართ ყურადღება და ხალხში საპროპაგანდოდ ავტონომიის გატანა. „ნარიძე“ აღიარებს თავის ბოლო წიგნში, რომ მტერმა მშვენივრად გამოიყენა ჩვენი უყურადღებობა ეროვნული საკითხისადმი. ამიტომაც წავაგეთ არჩევნები. 2) ტფილისის გუბერნიაში გამარჯვება დამარცხებაზე უარესი იყო, რადგან თუ სოლოლაკელებს კენჭი არ მოეცათ, ვერ გავიმარჯვებდით. მათ თავის სათამაშო ბურთად გაგვიხადეს და ასეთ გამარჯვებას მე დამარცხება მირჩევნია. თქვენ ამბობთ, მათ დახმარებაზე უარს არც ფედერალისტები იტყოდნენო, მით უარესი მათთვის, თუ ასე იქნებოდა. 3) ვინც გეგეჭკორის დამარცხებას მხოლოდ „ფედერალისტთა ხულიგნობას“ აბრალებს, იგი ბრმაა. მაშ რატომ ვერ გაიმარჯვეს წინა არჩევნებზე, განა მაშინ ვერ იხულიგნებდნენ? ამ წლებში ეს პატარა, სუსტი ჯგუფი, ძლიერ და სერიოზულ პარტიად იქცა. ამის დაუნახაობა მომავალში დამარცხების საწინდარია. მტერი მომზადებული გამოვიდა, ჩვენ კი მოუმზადებელი დავხვდით.

მიუხედავად ამგვარი განწყობილებისა ს-დ პარტიის ძირითადი ბირთვი კვლავ ძველ პოზიციაზე რჩებოდა. მემარცხენე ფედერალისტთა ორგანო „ზვირთი“ მიესალმა „თანამედროვე აზრის“ გარკვეულ გამემარჯვენებას, მაგრამ ისიც აღნიშნა, რომ „სექტანტური აზროვნება მათ არ აძლევთ დაახლოების საშუალებას. თუმცა ჩვენ მზად ვართ თანამშრომლობისთვის“.

ორთოდოქსი სოციალ-დემოკრატები თავისი პოზიციის უპირატესობას შემდეგნაირად ასაბუთებდნენ: „რატომ არის, რომ I სათათბიროდან უორდანია, რამიშიელი და გომართელი დაამახსოვრდა ხალხს და არა ბარათაშვილი, რომელსაც „საქართველოს სახელით“ მისალმების გარდა არაფერი გაუკეთებია. დეპუტატის სიტყვა ზოგადსაკაცობრიო და დემოკრატიულ მოთხოვნებს უნდა ეხებოდეს და არა მხოლოდ ერთი ერისას“ (39. 125).

„საქართველოსტებთან“ პოლემიკაში გამოიმუქვანდა მენშევიკთა პოზიციის ცვლილება. ამჯერად ისინი ნაციონალისტურ განწყობილებებს აუცილებლად მიიჩნევენ და თავმოყვარეობაც კი ელახებათ, თუ პატრიოტიზმს დაუწუნებენ, „ჩვენ ეროვნულ გრძნობას კი არ ვებრძვით, არამედ მის მონოპოლიზებას! ისე წარმოაჩენთ თითქოს ჩვენ ერის წყლული წყლულად არ მიგვანდეს... ერის ცხოვრებაში პირველი სოციალური მხარეა, ყველა დანარჩენი მეორეხარისხოვანი. განკერძოებული გამოსვლა ჩვენი დეპუტატებისა დიდი

შეცდომა იქნებოდა, რადგან ვითარება საერთოა მთელი რუსეთისათვის...

ბ-ნი თედო ლლონტი წერს: „სათათბიროში ოდნავადაც არ ცხადდება ქართველების ეროვნული ხასიათის საჭიროებანი, თითქოს მხოლოდ პური და მარილი გვაკლდეს, ან მხოლოდ ბიუროკრატიული უკუღმართობანი იყოს აღსანუსხი და სავაღალო“. აბა ერთი თედო, მარცხენაში – პური და მარჯვენაში ავტონომია დაიჭირე, რომელს მიაფრინდება ჩვენი ხალხი?“ – ამგვარი დემაგოგიური არგუმენტებით ცდილობდნენ მემარცხენენი პოლიტიკურ დებატებში გამარჯვებას.

თუმცა ეროვნულ საკითხში მენშევიკთა უკანდახვევა, რომ მხოლოდ ტაქტიკური ნაბიჯი იყო და არა გულწრფელი, შეგნებული უარყოფა კოსმოპოლიტური ფსიქოლოგიისა, მათივე სიტყვები ადასტურებს: „ჩვენ საქართველოსთვის ვადიარებთ კულტურულ ავტონომიას, თორემ განსაზღვრულ პირობებში, თუნდაც სხვა ერთათვის, როცა ეს უკანასკნელი ხელს არ შეუშლის პროლეტარიატის ბრძოლას – ჩვენ ვემხრობით ავტონომიის ყველანაირ ფორმას, „უბრალო თვითმმართველობიდან სრულ დამოუკიდებლობამდე“ (39. 111).

ეროვნულ საკითხში ორთოდოქსულ რადიკალიზმს ინარჩუნებდნენ ქართველი ბოლშევიკები. „წყაროს“ პუბლიცისტები (ფ. მახარაძე...) წუწუნებდნენ, ეროვნული საკითხის გამო ჩვენს ძირითად საქმეს მოვწყვდიოთ, პოლემიკაში დავმარცხდით და მუშათა კლასშიც ავტორიტეტი წაგვიხდაო“ (71. 2-4).

1914 წლის ოქტომბერში აკაკი ჩხენკელი ს-დ ფრაქციის დეკლარაციას აგიტაციას უწევს და ცდილობს ინტერპარტიული ბიუროს შექმნას. თუმცა მისი ამ ინიციატივიდან არაფერი გამოვიდა (131. 41).

სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ცკ. იძულებულია ლოიალობა გამოამჟღავნოს „დამკომის“ მიმართ, რადგან თვით პარტიაშიც უკვე საკმარისად არიან პროგერმანულად განწყობილნი (გეგეჭკორი, ხომერიკი, რამიშვილი). შემთხვევითი როდია, რომ სწორედ ეს ჯგუფია ყველაზე უფრო ნაციონალისტური ელემენტი მენშევიკთა შორის (130. 23).

1915 წლის ოქტომბერში ახალსენაკის მენშევიკურმა კონფერენციამ ვერ გაბედა ეროვნულ საკითხზე რეზოლუციის მიღება. ეს იყო უპრეცედენტო შემთხვევა. „ჩხენკელის ჯგუფის“ გამო და ისედაც წინააღმდეგობებით მოცული პარტიის ერთიანობის შენარ-

ჩუნების მიზნით კონფერენციამ ამ საკითხს გვერდი აუარა (181. 98).

1917 წლის იანვარში ნოე ჟორდანიამ როგორც იყო გადადგა გადამწვევტი ნაბიჯი. ჯონჯუათის პარტიულ კონფერენციაზე მიიღეს დადგენილება – ხელსაყრელ და საჭირო შემთხვევაში გამოაცხადონ საქართველოს დამოუკიდებლობა. მხოლოდ გარკვეულ დრომდე, რათა არ გააღიზიანონ ცარიზმი, ეს გადაწყვეტილება საიდუმლოდ იქნეს შენახული.

ამ რეზოლუციაშიც გამოქვეყნდა ნოე ჟორდანიას პოლიტიკური ჰაბიტუსისთვის დამახასიათებელი ორტოფობა. ნაციონალისტი მენშევიკები (ხომერიკი, რამიშვილი) ამგვარი ფორმულირების წინააღმდეგნი იყვნენ და მოითხოვდნენ მიღებული რეზოლუციის, დამოუკიდებლობის გამოცხადების პროპაგანდას (134. 137).

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ერთადერთი მენშევიკი, რომლის პოლიტიკურ შეხედულებებსაც ეროვნულ საკითხზე განვლილ პერიოდში არავითარი ტრანსფორმაცია არ განუცდია (უფრო მისგან დამოუკიდებელი მიზეზის, ქართული საზოგადოებისა და პოლიტიკური ცხოვრებისგან ფაქტობრივი იზოლაციის გამო), იყო ირაკლი წერეთელი. მისი „ისტორიული წერილები“ განსაკუთრებით შმაგი ანტიავტონომისტური ოპუსია. თვით წერეთლის აზრით 1917 წლამდე ავტონომიის საკითხი საქართველოში დღის წესრიგში არც მდგარა (163. 216).

ზომიერ ნაციონალისტთა ბანაკშიც, როგორადაც განვიხილავთ სოციალისტ-ფედერალისტებს, აღნიშნულ პერიოდში მრავალი ცვლილება მოხდა. ეს ცვლილებები ჩვენი აზრით დაკავშირებულია პარტიის ახლებური სტრატეგიის განსაზღვრასთან.

არჩილ ჯორჯაძის გარდაცვალების შემდგომ თბილისის კომიტეტში დიდი გავლენა მოიპოვა არჩილ ჯაჯანაშვილმა („სახალხო გაზეთის“ რედაქტორი), რომელმაც წამოაყენა ახალი ლოზუნგი: „ყველა დაწესებულებაში დავიკავოთ ადგილი, რათა ცხოვრებაზე გავლენა ვიქონიოთ“.

ამ სტრატეგიის გამოვლინება იყო 1916 წლის ტფილისის თვითმმართველობის არჩევნები, სადაც სომხური ბურჟუაზიის პარტიულ საარჩევნო სიებში ფიგურირებდნენ წამყვანი ფედერალისტები: გიორგი ლასხიშვილი და შალვა მესხიშვილი. სწორედ ამიტომ მოუწოდებდა „ზაკ. რქ.“ ხელისუფლებას, მხარი დაეჭირათ მათთვის, სოციალ-დემოკრატების, როგორც ანტისახელმწიფოებრივი ელემენტის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ე. წ. „ტაქტიკური მოსაზრე-

ბები“, რაც სოციალ-დემოკრატთა მთავარი იარაღი იყო, დამახასიათებელი ხდება ფედერალისტებისთვისაც.

„ერთა ტერიტორიული გამიჯვნის პროექტმა“, რაც ფედერალისტთა აზრით შეარბილებდა ნაციონალურ შეუღლს ამიერკავკასიაში, გადამწყვეტი როლი შეასრულა პარტიის 3 ნაწილად დაშლაში. „ახალ კვალელებთან“ პოლემიკის ნიადაგზე (ამ უკანასკნელთა აზრით „გამიჯვნის პროექტი“ ერთა სოლიდარობას კი არ გამოიწვევდა, პირიქით კიდევ უფრო გაამწვაებდა ვითარებას. გაჩნდებოდნენ გაბატონებული და ჩაგრული ერები – 31. 9) მოხდა „სახალხოელთა“ მემარცხენე დაჯგუფების გამოყოფა, რომელმაც 1915 წლის ოქტომბერში ჩამოაყალიბა გაზეთი „ზვირთი“. მათმა წამყვანმა პუბლიცისტმა „გორდელმა“ პირველივე, საპროგრამო გამოსვლაში მოითხოვა არისტოკრატი ინტელიგენციისგან პარტიის გაწმენდა. განსაკუთრებულ მაგალითად დასახა ვარლამ გელოვანი, რომელსაც მისი აზრით არაფერი ქონდა საერთო მუშათა კლასთან და არ უნდა ყოფილიყო ფედერალისტთა პარტიის წარმომადგენელი სათათბიროში (?!). ამასთან დაკავშირებით „კლდეისტები“ გაოცებით აღნიშნავდნენ: „თავადები რომ გაყაროთ, ვინდა დაგრჩებათო“ და ფედერალისტებს ზომიერ, მერყევე პარტიას უწოდებდნენ.

უფრო ადრე, როცა პირველად განხმაურდა „გამიჯვნის პროექტი“, მემარჯვენე ფედერალისტებმა ჩამოაყალიბეს გაზ. „ერი“ და ფაქტიურად ეროვნულ-დემოკრატიულ იდეოლოგიას მიემხრნენ. 1914 წლის მარტიდან მათშიც მოხდა განხეთქილება და ჩამოყალიბდა ორი ჯგუფი. ძირითადად ბირთვმა გააგრძელა „ჩვენი ერის“ გამოცემა, ხოლო რადიკალმა მემარჯვენეებმა ააღორძინეს მთავრობისგან 6 თვის მანძილზე დახურული გაზეთი „იმერეთი“ და ახალი მიმართულება შესძინეს მას.

„ისარი“ ფედერალისტებს „გაკადეტებაშიც“ დებს ბრალს, „მათ აღარ აქვთ ეროვნული პროგრამა, საქართველოს კი აღარ ყავს თავისი წარმომადგენელი სახელმწიფო სათათბიროში... ფედერალისტები ჯორჯაძის სიკვდილის შემდგომ გამემარცხენდნენ და ესდევებს დაუახლოვდნენ“.

რადიკალმა ნაციონალისტებმა (შემდგომში ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია) ამ მოკლე ხანში საკმაოდ სერიოზული განაცხადი გააკეთეს და პოპულარობაც მოიხვეჭეს მოსახლეობაში. მათი პერიოდული ორგანო ჟურნალი „კლდე“ 1912 წელს აცხადებდა: „ჩვენ ვიქნებით ზომიერნი სოციალურ საკითხში, ხოლო უკიდურესად რადიკალნი ეროვნულ საკითხში“. „კლდეისტები“ კრიტიკით

შეხვედნენ გელოვანის ხშირ ბლოკს ქართველ სოციალ-დემოკრატებთან, „მათი წყალობით ბიუჯეტის განხილვისას, როცა ყველაზე მეტი საშუალებაა მთავრობაზე გალაშქრებისა, სამივე ქართველი დეპუტატი გაძევებულია. პოლონელები კი მხოლოდ სეირს უყურებენ და ყოველ ნაბიჯზე პირში უვარდებიან მთავრობას“ (48. 21).

ქართველი დეპუტატის ფუნქციასთან დაკავშირებით 1915 წლის ივლისში ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების გაზეთი: „იმერეთი“ და „სამშობლო“. ერთი მხრივ ვასილ წერეთელი, მეორეს მხრივ კი შადვა ამირეჯიბი. ვასილ წერეთლის აზრით „ჩვენმა დეპუტატებმა უნდა შექმნან განსაკუთრებული ჯგუფი – მათ სხვა ფრაქციებში სულ დაკარგეს სახე. საყვედურს კი არ ვეუბნები ჩვენს დეპუტატებს – მათ ადგილზე მეტის გაკეთება შეუძლებელია“ (45. 21).

შ. ამირეჯიბის აზრით: „ჩვენს დეპუტატებს ყოველგვარი ბრალდება უნდა ჩამოვაშოროთ და უსაზღვრო ნდობა გამოვუცხადოთ“. ამაზე ვ. წერეთელი გაოცებით შენიშნავდა, ამით ხომ სულაც სადათას ძილს მიეცემიან და ეროვნულ საკითხს სულ დაივიწყებენ.

ეროვნულ-დემოკრატთა იდეურ ბელადად და წინამძღოლად იქცა ნიკო ნიკოლაძე. იგი პარტიისთვის აუცილებელი იყო ილიას დიდი ავტორიტეტის შემდგომ, თორემ ნიკოლაძის ეროვნულ-დემოკრატობა იმ დროისთვის სულაც არ იყო პოლიტიკური შეხედულების შედეგი (იხ. I თავის § 5), არამედ ლოგიკური არჩევანი ფედერალისტთა ლიდერებთან ზდანოვიჩსა და მეუნარგიასთან დაპირისპირების შემდგომ. ეროვნულ-დემოკრატებს, როგორც მემარჯვენე ნაციონალისტებს სხვა პარტიებთან შედარებით გაცილებით დიდი ფინანსური და პოლიტიკური მხარდაჭერა ჰქონდათ საზღვარგარეთ. ბერლინსა და ვენევაში გამოსცემდნენ გაზეთებს.

ჩვენს მიერ შედგენილ „პოლიტიკურ პარტიათა ძირითადი პერიოდული ორგანოების“ დიაგრამიდან იკვეთება რამდენიმე მნიშვნელოვანი ტენდენცია. უპირველესად მიმართულებათა ფართო სპექტრი, სოციალ-დემოკრატთა ამორფულობა, დიფერენცირება (რაც პრესის მრავალფეროვნებაში გამოიხატება) და ეროვნულ-დემოკრატთა შესამჩნევი გაძლიერება, მზარდი მზაობა.

სოციალ-დემოკრატიული პრესა	სოციალისტ-ფედერალისტთა პრესა	ეროვნულ-დემოკრატიული პრესა
„მერცხალი“ (ქუთ.) 1912-1913	„კოლხიდა“ – „იმერეთი“ (ქუთ.) 1911	„კლდე“ (თბ.) 1912
„დილა“ (ქუთ.) 1912-1913	„სახალხო გაზეთი“ (თბ.) 1904	„ერი“ – „ჩვენი ერი“ (ქუთ.) 1913
„თანამედროვე ქვეყანა“ (ქუთ.) 1913	„სახალხო ფურცელი“ (თბ.) 1914	„იმერეთი“ (ქუთ.) 1914
„სიმართლის ხმა“ (ქუთ.) 1913-1914	„მეგობარი“ – „ჩვენი მეგობარი“ (ქუთ.) 1915	„სამშობლო“ (ქუთ.) 1915
„განთიადი“ (ქუთ.) 1913	„ზვირთი“ (თბ.) 1915	„საქართველო“ (თბ.) 1915
„ახალი აზრი“ (თბ.) 1913-1915		„თავისუფალი საქართველო“ (ვენეცია) 1913
„თანამედროვე აზრი“ (თბ.) 1915-1917		„ქართული გაზეთი“ (ბერლინი) 1916
„ფიქრი“ (თბ.) 1913-1914		
„ახალი კვალი“ (ქუთ.) 1915-1916		
„წყარო“ – „ჩვენი წყარო“ (ბაქო) 1913 (ბოლშევიკთა)		
„შადრევანი“ (თბ.) 1914-1915 (ავტონომისტთა)		

დასკვნები

1. სადისერტაციო ნაშრომის ქრონოლოგიამ (1912-1917 წლები) მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ჩვენი საკვლევი პერიოდის საწყისი – 1912 წელი საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიის პერიოდიზაციისას შეიძლება გამოიყოს ცალკე პერიოდის მიჯნად. ვინაიდან ამ წელს საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მრავალი მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა. კერძოდ, პროვინციებში გაჩნდა პირველი პოლიტიკური პერიოდული ორგანოები, ქართველ ნაციონალისტთა რადიკალური მიმართულება ოფიციალურად გაფორმდა ჟურნალ „კლდის“ ჯგუფის სახით. ქართველ სოციალ-დემოკრატთა რიგებში გაძლიერდა მემარჯვენეობის ტენდენციები, ხოლო სოციალისტ-ფედერალისტებს კი თანდათან მემარცხენე დაჯგუფება გამოეყო.

ჩვენ ამ პერიოდის განმსაზღვრელად ვიყენებთ ფორმულას: „მემარცხენეთა გამემარჯვენება და მემარჯვენეთა გამემარცხენება“.

2. ჩვენი აზრით ტერმინი „სათათბირო“ არაადეკვატურად ასახავს ამ სიტყვის შინაარსს. თითქმის ყველა ევროპულ ენაში ეს სახელწოდება გადმოდის დედნის ენაზე და არ ითარგმნება. თუმცა ამჯერად მხოლოდ საკითხის დასმით ვიფარგლებით და სადისერტაციო შრომაში ტრადიციას არ ვღალატობთ.

3. რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროს საარჩევნო კანონი განსაკუთრებით დისკრიმინაციული იყო განაპირა გუბერნიებისთვის, არარუსი ერებისთვის. ეს გამოიხატებოდა კავკასიელი დეპუტატების არაადეკვატურ შეფარდებაში დეპუტატთა საერთო რაოდენობასთან, საარჩევნო ოლქების ტერიტორიების ხელოვნურად შეკოწიწებაში, რასაც ერთვოდა არჩევნების მრავალსაფეხურიანობა და ცენზები.

4. საქართველოში არჩევნებზე გამოდიოდა 3 ძირითადი პოლიტიკური ძალა: 1. ნაციონალისტები (ფედერალისტთა პარტია, რომელსაც ეროვნულ-დემოკრატებიც ემხრობოდნენ); 2. ცენტრისტები, რომლებიც პროგრესისტთა პარტიის სახელით მოქმედებდნენ და 3. სოციალ-დემოკრატები. არსებობდა აგრეთვე „ნეიტრალთა“ ბანაკი, რომელიც ძირითადად საარჩევნო პროცესის ანალიზით და შეფასებით იყო დაკავებული.

5. საარჩევნო ბრძოლა გაცილებით უფრო დრამატული იყო ქუთაისის გუბერნიაში, ვიდრე ტფილისის გუბერნიაში. ეს აისხნება ქუთაისის გუბერნიაში დაპირისპირებულ ძალთა მეტი პოლარიზაციით და ქართული მოსახლეობის მაღალი პროცენტით, მაშინ

როდესაც ტფილისის გუბერნიაში მნიშვნელოვანი იყო სომხური ბურჟუაზიის პოლიტიკური გავლენა და სოციალ-დემოკრატებსაც მყარი პოლიტიკური ლობი გააჩნდათ. ხოლო მათ შორის საარჩევნო ალიანსს და ურთიერთგაგებას კავკასიის ადმინისტრაციაც უწყობდა ხელს.

6. კავკასიის ადმინისტრაცია და მეფისნაცვლის საბჭო არჩევნებში ორმაგ თამაშს ეწეოდა. ერთი მხრივ საიმპერატორო კარს არწმუნებდა კავკასიის მხარის სტაბილურობასა და კეთილსამიჯდოობაში, მეორეს მხრივ კი კავკასიაში „მემარცხენეთა“ წარმატებაში ღრმად დარწმუნებული ცდილობდა თავისთვის „2 ბოროტებას“ შორის (ნაციონალისტები და სოციალ-დემოკრატები) უმცირესისთვის დაეჭირა მხარი.

კავკასიის მეფისნაცვალმა გრაფმა ილარონ ვორონცოვ-დაშკოვმა თავის არჩევანს სოციალ-დემოკრატების სასარგებლოდ შემდეგნაირად ხსნიდა: „ეს არის ერთადერთი პარტია, რომელიც იცავს რუსეთის მთლიანობას და ებრძვის ქართველ თავადაზნაურობაში დამკვიდრებულ ნაციონალიზმსა და სეპარატიზმს“.

7. ტფილისის გუბერნიაში კარლო ჩხეიძის დეპუტატად გახდომაში გადაწყვეტილი როლი შეასრულა ადმინისტრაციის მიერ წაქეზებულმა სოციალ-დემოკრატების და სომხური ბურჟუაზიის ალიანსმა. ამასთან კ. ჩხეიძე საარჩევნო კანონის დარღვევით გახდა დეპუტატი.

8. ქუთაისის გუბერნიაში ადმინისტრაციამ ორივე ძირითადი კანდიდატის თავიდან მოშორება შეძლო (კ. აბაშიძე, ევბ. გეგეჭკორი). დეპუტატი გახდა ვარლამ გელოვანი. საარჩევნო მასალების საფუძველზე უარყოფილია ვ. გელოვანის „შემთხვევითი დეპუტატობის“ მითი და დასაბუთებულია, რომ მისი გაყვანა სახელმწიფო სათათბიროში ფედერალისტთა პარტიის მიზანდასახული გეგმა იყო.

9. ქართველი დეპუტატები სათათბიროს ყველაზე აქტიურ ნაწილს წარმოადგენდნენ. არსებობდა მცდელობა კავკასიური ფრაქციის შექმნისა, რაც სოციალ-დემოკრატთა მეოხებით ჩაიფუშა.

10. ვარლამ გელოვანის მიერ 1912 წლის 13 დეკემბერს სახელმწიფო სათათბიროს ტრიბუნიდან გამოთქმული პოლიტიკური მოთხოვნა წარმოადგენდა საქართველოში მიმდინარე ავტონომისტური მოძრაობის ლოგიკურ დაგვირგვინებას. შემდგომში საერთო თვითმმართველობის მოთხოვნით კავკასიელი დეპუტატები ერთად გამოდიან.

11. ქართველი დეპუტატები ერთობლივი ფრონტით გამოდიან სოციალური საკითხების განხილვისას, გამონაკლისი იყო ე. წ. „ხიზანთა საქმე“, სადაც ვარლამ გელოვანს სწორი პოზიცია ეკავა. ჩვენი აზრით, სოციალურ საკითხებთან დაკავშირებით ქართველი დეპუტატების საქმიანობა სათათბიროში წამოჭრილ სხვა პრობლემებთან შედარებით წარმატებული იყო.

12. სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბირთვის წარმოადგენდნენ კავკასიელი დეპუტატები, სწორედ მათმა პრიორიტეტულობამ განაპირობა ბოლშევიკების მიერ ერთიანი ფრაქციის დატოვება.

„ჩხეიძის საქმე“ ომამდელი სათათბიროს ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო და სოციალ-დემოკრატთა მესვეურებით ერთიანი ოპოზიციის შექმნის პირველ შემთხვევას წარმოადგენდა.

13. მსოფლიო ომის პერიოდში ხელისუფლება გამიზნულად ავიწროვებს და პროვოკაციებს უწყობს არარუს ერებს. ამის ნიმუშია „აჭარელთა საქმე“, „სომხური საკითხი“. ქართველი დეპუტატები სათათბიროს ტრიბუნიდან ილაშქრებენ ამის წინააღმდეგ.

14. ქართველი სოციალ-დემოკრატები სათათბიროს არსებობის ბოლოს გვევლინებიან ოპოზიციის ლიდერებად და ამხელენ, როგორც „პროგრესული ბლოკის“ უნიათობას, ისე ხელისუფლების კორუფციას და გამყიდველობას. ისინი წინასწარმეტყველებენ რევოლუციას.

15. 1912-1917 წლებში ქართულ პოლიტიკურ ცნობიერებაში რადიკალიზმის შერბილების ხანაა. განსხვავებულ პოლიტიკურ პლატფორმაზე მყოფი ძალები დაახლოვდნენ, რასაც ძირითად პოლიტიკურ ძალთა შიგნით დიფერენცირება მოჰყვა. კერძოდ ფედერალისტთა პარტია 3 ნაწილად დაიშალა, გაძლიერდნენ ეროვნულ-დემოკრატები და მემარჯვენე სოციალ-დემოკრატები.

ГРУЗИЯ И IV ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДУМА РОССИИ

В введении книги показано, какую цель преследует работа, отмечено новшество и до настоящего времени монографически неизученность данного вопроса. При исследовании нами использованы материалы периодического органа, до 100 наименований, до 30-ти архивных дел, что расширило ареал исследования, и книга представляет собой попытку отображения ряда неизвестных фактов истории Грузии не только связанной с Государственной Думой России, но и, вообще, общественно-политической обстановки 10-ых годов XX века, истории политических партий и общественных организаций; анализа событий.

Значительной частью источниковедческой базы является мемуарная литература. В процессе исследования мы опирались на воспоминания Малакия Болквадзе, реваза Габашвили, Георгия Тархнишвили, Георгия Ласхишвили, Ноэ Жордания, Василия Церетели, Александра Хатисова, Александра Гучкова, Вдалимира Коковцева, Павла Милокова, Михаила Родзянко.

С целью изучения деятельности IV Государственной Думы России, мы ознакомились с трудами русских исследователей: А. Авреха, В. Дьякина, Э. Черманского, А. Смирнова, А. Слонимского, С. Мелгунова, Б. Николаевского, Н. Думовой, Н. Лазаревского и других.

Ряд фактов связанной с IV Государственной Думой общественно-политической истории Грузии в грузинской историографии впервые затронула профессор Лейла Наниташвили. В частности, в публицистических статьях она рассмотрела роль Акакия Церетели и Арчила Джорджадзе и их взаимозависимость при проведении в Грузии выборов IV Государственной Думы. Она же вместе с профессором Александром Бендианишвили изучила общий фон выборов в Грузии. Лейле Наниташвили принадлежит первый очерк о депутате IV Государственной Думы, Варламе Геловани.

Статьи о двух других грузинских депутатах IV Государственной Думы, Карло Чхеидзе и Акакий Чхенкели опубликовали профессора Гурам Шарадзе и Вахтанг Гурули.

Интересные политические портреты грузинских депутатов: Чолы Ломтатидзе, Иосифа Бараташвили, Ноэ Жордания, арчила Джапаридзе, Евгения Гегечкори, Ираклия Церетели, деятельность которых связана с предыдущими Думами, создал доцент Гела Саитидзе.

В период работы над книгой мы широко использовали исторические труды, монографии общего характера, отображающие данный пятилетний период (1912-1917 г.г.). Среди них особое значение имели итоговые работы профессоров: Реваза Грдзелидзе, Вахтанга Гурули, Дмитрия Швелидзе, Отара Джанелидзе об истории политических партий Грузии и истории Грузии данного периода. Эти труды оказали нам большую помощь в создании историографической базы нашего исследования и решении ряда теоретических вопросов.

Хронология работы (1912-1917 г.г.) и расширение ареала исследования поставили перед нами вопрос конкретизирования периодизации истории Грузии XX века. В проведенной в 1998 году в Институте истории и этнографии научной дискуссии периодизация новой и новейшей истории Грузии была представлена укрупнённо и в основных рамках.

По нашему мнению, в соответствии с внесением в научный оборот новых материалов, архивных источников и расширением исследования, периодизация новой и новейшей истории Грузии ещё более конкретизируется... В связи с этим думаем, что исходный год исследуемого нами периода – 1912, можно выделить рубежом отдельного периода.

Поскольку в 1912 году в общественно-политической жизни Грузии произошло много важных изменений, что повлекло за собой, в результате реакции царизма, пробуждение и активизирование напряженного и умолкнувшего общества. В частности, в провинциях появились первые периодические органы (в Гори, Сигнаги, Батуми, ... возобновились в Кутаиси). После продолжительной попытки, именно в этом году идейному преемнику Ильи – радикальному направлению грузинских националистов удалось официально оформиться в качестве группы журнала "Клде".

За этим последовало усиление национальных сил в целом и рост рейтинга их популярности в населении, что подтвердили и выборы IV Государственной Думы России. В 1912 году на Пражской партийной конференции официально было оформлено распад РСДРП на два лагеря, что внесло дезорганизацию и в ряды грузинских социал-демократов, в самих рядах меньшевиков появилась тенденция к сдвигу к "правому" крылу.

В целом, в период 1912-1917 годов грузинский общественно-политический спектр можно охарактеризовать, как носитель тенденции к сближению. Определителем этого периода мы используем формулу: "Стремление "левых" к правому и "правых" к левому".

II ГЛАВА. ВЫБОРЫ IV ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ РОССИИ В ГРУЗИИ.

1. Предвыборная обстановка и организация выборов в Грузии.

В этом параграфе рассмотрены избирательный закон и, исходя из его многоступенчатости то необъективное и дискриминационное положение, которое создавалось для "выборщиков" в масштабе целой империи.

Особенно дискриминировались нерусские "выборщики" крайних губерний. Согласно новому избирательному закону из 440 депутатов в Кавказское Наместничество избиралось 10. Из них 3 сразу же определялись, как депутаты русского населения (Кубанское и терекское казачество избирало 2 депутатов, а русские Закавказья – 1). Остальные 7 депутатов избирались в 6 крупных избирательных округах:

1. Кубанский область, губерния черноморского побережья и Терекский область – 1 депутат;
2. Тифлисская губерния – 1 депутат;
3. Кутаисская губерния – 1 депутат;
4. Дагестанский область и Закавказский округ – 1 депутат;
5. Бакинский, Элизаветопольский и Ереванский губернии – 1 мусульманский и 1 армянский депутат;
6. Карский и Батумский области, Сухумский округ – 1 депутат.

Требования, выражающие дискриминативность избирательного закона были следующие: председателями избирательной комиссии были только русские, среди самих членов комиссии большинство должно быть жандармами и военными лицами.

Согласно избирательному закону, было создано 4 избирательных курией: 1. помещиков, землевладельцев и дворян; 2. городского населения; 3. крестьянства и сельских общин; 4. рабочих. Право на участие в выборах предоставлялось мужчинам старше 25-летнего возраста, у которых был избирательный ценз (имущественный, прожиточный, образовательный, должностной и т. д.).

В Грузии фактически не была создана IV (рабочая) курия. При многоступенчатых выборах зависимость избирательного голоса от сословной принадлежности ясно отражена в статистических данных С. Какабадзе. В частности, в Грузии 1 "выборщик" в I курию избирали 230 помещика и до 1000 крупных буржуа, во II курию – 15000 граждан, а в III курию – 60000 крестьян.

По избирательному закону, на Кавказе для избрания 10 депутатов избирали 471 "выборщика", среди них в Тифлисской губернии – 55, Кутаисской губернии – 38, Батумской, Сухумской и Артвинской округах – 14.

2. Предвыборная стратегия и тактика политических партий и групп: на выборах в IV Государственную Думу в Грузии, в основном соперничали между собой 3 политические силы: 1) Национальный лагерь, который не был однообразным и в нём ведущую роль играла партия социалист-федералистов, основными агитационными средствами которой были периодические органы "Сахалхо газети" и "Имерети". Их поддерживали радикал-националисты, национально-демократическая группа журнала "Клде", поскольку они в выборах не представили своего кандидата.

2) Сочувствующее Российской Конституционно-демократической партии грузинское общество, которое представила своих кандидатов в депутаты от имени партии прогрессистов, как в Тифлисской, так и в Кутаисской губерниях. В качестве агитационного средства эта партия использовала газету "Закавказье" и одноразовые альманахи.

3) Российская социал-демократическая партия – самая влиятельная политическая сила в Закавказье. Она традиционно планировала успех и в этих выборах, и во всех трёх "грузинских" избирательных округах у них были представлены достаточно популярные деятели: Карло Чхеидзе и Евгений Гегечкори – депутаты предыдущих Дум, а также Акакий Чхенкели. При этом в рядах кавказских меньшевиков появилось правое направление (Л. Дарчиашвили, Ак. Чхенкели) и даже сам Н. Жордания уделил больше внимания национальному вопросу, всё это повышало их авторитет и популярность среди населения. Снова на консервативной почве стояли грузинские большевики.

В выборах, в статусе "активного наблюдателя", участвовали газеты "Теми" (редактор – Григорий Диасамидзе) и "Закавказская речь" (редактор – Давид Думбадзе). Они выступали под лозунгом аполитичности и демократичности, не поддерживали ни одного кандидата или партию, но наиболее обширно и эмоционально делали обзор избирательного марафона.

Гораздо более драматична была избирательная борьба в Западной Грузии, чем в Восточной. Это было обусловлено наибольшей популяризацией в Кутаисской губернии соперничающих сил и высоким процентом грузинского населения, в то время как в тифлисской губернии было значительно влияние политической партии армянской буржуазии, и социал-демократы имели устойчивое политическое лобби. А избирательному альянсу и взаимопониманию среди них содействовала и кавказская администрация.

Кавказская администрация и Наместнический совет проводили двойную игру в выборах Думы. С одной стороны, они убеждали императорский двор в стабильности и надёжности кавказской стороны, а с другой стороны, глубоко убежденные в успехе "левых" на Кавказе, пытались из "2

порочностей" (националистов и социал-демократов) поддержать наименьшую.

Кавказский наместник, граф Иларион Воронцов–Дашков свой выбор в пользу "социал-демократов" объясняет следующим образом: "Это единственная партия, которая защищает целостность России и борется с укорененным в грузинском дворянстве национализмом и сепаратизмом".

По окончательным результатам, IV Государственная Дума России оказалась более правой, чем III Дума. Однако, Закавказье, наоборот, выявила тенденцию перехода к левым. В III Думе было 3 "левых", 2 центриста, 1 "правый"; в IV Думе – 4 "левых", 2 центриста.

3. Выборы депутатов IV Государственной Думы в Восточной Грузии: В избирательном округе Тифлисской губернии власть против оппозиции попыталась вывести единого кандидата. Это был Георгий Журули – подходящая персона для широкого спектра "выборщиков", грузинской либеральной интеллигенции, армянской буржуазии, грузинского дворянства и власти.

До начала избирательной компании социал-демократы офамили Георгия Журули, и он был вынужден снять свою кандидатуру. Армянская буржуазия сперва выдвинула кандидатуры Ал. Хатисова и Ал. Калантари. Затем последний снял свою кандидатуру.

Группы грузинских националистов, видимо, хотели выдвинуть кандидатуры епископа Кириона и Александра Кипшидзе, но они явно не имели опоры и поэтому отказались от этого намерения. В конечном счёте, федералисты отказались от политики нерешительности и поскольку не имели своей кандидатуры, поддержали кандидата прогрессистов.

За год до выборов федералисты попытались договориться с социал-демократами. Будто бы и договорились, не соперничать друг с другом и мирно провести в Тифлисской губернии федералиста Варлама Геловани и в Кутаисской губернии социал-демократа Евгения Гегечкори. Это соглашение, видимо, оказалось окончательно непреемлемым для социал-демократов – они, наверно, надеялись на победу в обоих округах собственными силами.

Так же, как и при выборах III Думы, на финише выборов IV Думы в Тифлисской губернии противостояли друг другу кандидат социал-демократов Карло Чхеидзе и кандидат прогрессистов Луарсаб Андроникашвили. Точно повторился сценарий предыдущих выборов и, несмотря на первоначальное прогнозное преимущество, которое по партийной принадлежности "выборщиков" депутата имел Луарсаб Андроникашвили, он проиграл,

именно, благодаря "измене" единопартийным (т. е. кадет-прогрессист) армянским "выборщикам".

Армянская буржуазия поддержала Карло Чхеидзе, для них "наименьшую порочность", по сравнению с грузинским националистом Луарсабом Андрионикашвили. То, что этот альянс был результатом предварительного избирательного договора, ясно из воспоминания Ноэ Жордания, информации Департамента полиции и сведений Петербургской охранки.

Результаты выборов и победу К. Чхеидзе такими методами отрицательно оценили грузинские периодические органы почти всех направлений, а также и армянские газеты.

В русской курии, в масштабе Тифлисской губернии, победили прогрессисты, достаточно голосов получили "правые" и русские националисты. Хотя вопрос избрания депутата окончательно решила Бакинская губерния, где влияние социал-демократов было устойчиво, и депутатом IV Думы от русского населения Закавказья был избран Матвей Скобелев – социал-демократ, самый молодой депутат Думы.

4. Выборы депутатов IV Государственной Думы в Западной Грузии: В Западной Грузии были 2 избирательных округа. В Кутаисской губернии противостояли друг другу 3 политические партии: социал-федералисты (кандидат в депутаты – Кита Абашидзе); социал-демократы (кандидат в депутаты – Евгений Гегечкори); прогрессисты (кандидат в депутаты – Владимир Микеладзе).

Перед выборами национальные силы попытались объединиться и выдвинуть единого кандидата, но из-за принципиального разногласия между федералистами и прогрессистами эта идея не была осуществлена. Прогрессисты не смогли оформиться как независимая политическая сила и Вл. Микеладзе на начальном этапе выбыл из выборов, как одиозная политическая фигура. Он фактически был признан кандидатом ретроградных и черносотенных элементов.

Администрация избирательными манипуляциями убрала обоих нежелательных для себя кандидатов. Евгения Гегечкори, из-за неимения ценза, сняли с выборов, а Киту Абашидзе перед выборами перевели в другой избирательный участок, где у него уже не было шанса победы.

У социал-демократов уже не было яркого лидера. А федералисты вместе Абашидзе выдвинули кандидатуру Варлама Геловани, которого в своё время готовила партия для депутатства в Тифлисской губернии. Поскольку федералисты потеряли надежду на победу в Тифлисской губернии из-за срыва соглашения с социал-демократами, Варлам Геловани естественно стал кандидатурой #2 в Кутаисской губернии.

На окончательных выборах 20 октября у Варлама Геловани конкурента не было, только он баллатировался и стал депутатом 17 голосами против 15.

Избирательный округ Карсской, Батумской областей и Сухумского округа выделялся относительной индифферентностью и власть предполагала, как в III Думе, и сейчас провести желательного для себя кандидата.

Решающее значение имели выборы в абхазии (Сухумский округ). Именно здешние "выборщики" баллатировались депутатом в Батуми 20 октября. Кандидат прогрессистов – Ал. Шервашидзе получил 12 голосов, а кандидат социал-демократов Ак. Чхенкели – 13 голосов.

5. Выборы и грузинские общественные деятели: В этой части книги изучены отношение к выборам, степень участия в них и позиция известных грузинских общественных деятелей: Акакия Церетели, Нико Николадзе, Арчила Джорджадзе, Георгия Ласхишвили, Иосифа Гришашвили и Симона Квариани.

У Акакия Церетели было личное разногласие с Китой Абашидзе и был против его депутатства. Этот факт прекрасно использовали социал-демократы и заставили его согласиться на баллатирование в "выборщики". Акакий проиграл в Шорапанском уезде, за которым последовали нездоровый ажиотаж и оскорбительная друг для друга кампания между грузинскими националистическими группировками. В полемике принимали участие А. Джорджадзе, Гр. Диасамидзе, И. Гришашвили, Сил. Хундадзе...

Нико Николадзе во время выборов занял центристскую позицию и противостоял кандидатам федералистов. А свою позицию растолковал в брошюре "О моей политике" и объяснил, что радикализм и революционные настроения непреемлемы для него.

Арчил Джорджадзе политически проанализировал действие армянской буржуазии во время выборов в Тифлисской губернии. Он же рассмотрел функцию и программу действия будущего депутата в Государственной думе.

Анализ армянско-грузинских отношений в Бакинской политической прессе сделал также Георгий Ласхишвили. А Симон Квариани на основании выборов выдвинул вопрос о необходимости создания новой, единой национальной партии.

II ГЛАВА. ГРУЗИНСКИЕ ДЕПУТАТЫ В IV ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЕ РОССИИ.

1. Структура и организация Государственной Думы: в параграфе изучены структура IV Государственной Думы России, происходящие в первые дни работы Думы события и та кампания, которую вели социал-демократы против законности депутатства Варлама Геловани.

Грузинские депутаты активно включились в работу комиссий Думы. Чхенкели был членом 6 комиссий, Геловани – 5, Чхеидзе – 2. Если учтём, что в работе постоянных комиссий Думы принимало участие 55% общего числа депутатов, 5 мест 3 грузинских депутатов (что означает 165%) бесспорно высокий показатель. К тому же, Чхеидзе был лидером фракции социал-демократов, а Геловани – секретарём фракции трудовиков. Именно это общее "левое" крыло стало в дальнейшем объединяющей основой грузинских депутатов.

IV Государственная Дума работала с достаточными пробелами. I мировая война обусловила 1-годовой вынужденный перерыв между сессиями, и в дальнейшем власть пыталась преднамеренно распустить Думу для того, чтобы лучше править политической обстановкой.

2. Вопрос Грузии в IV Государственной Думе России: Главнейшим вопросом, которого требовала от грузинских депутатов грузинская общественность и, который вызвал во время выборов противостояние политических сил, был предоставление Грузии автономных прав.

Данная обстановка обусловила возникновение среди социал-демократов 3 направлений о вопросе автономии: 1) группа автономистов Ладо Дарчиашвили – Единый Автономный Кавказ, территориально-национальными и кантональными самоуправлениями; 2) позиция Акакия Чхенкели – ограниченное земское самоуправление; 3) традиционная точка зрения (группы Церетели-Чхеидзе) – которая, вообще, отрицала всякую автономию.

Окончательные статистические данные выборов Думы (38 "выборщики" – социал-демократы и 36 "выборщики" – социал-федералисты) ясно показали повышение авторитета националистов, что заставило и социал-демократов пересмотреть своё отношение к национальному вопросу. Примером этого являются публикации Н. Жордания, этого периода.

Рост в Грузии националистических тенденций не остался незамеченным и для высшей власти. Николай II пытался предоставленной сверху автономией нейтрализовать автономистическое движение. Именно выражением этого была попытка фиктивного восстановления монархии Грузии.

Борьба за автономию Грузии проходила и в I Государственной Думе, "дворянское собрание" осуществляло ряд попыток. Однако завершающим аккордом этого процесса были слова депутата Варлама Геловани, сказанные с трибуны Государственной Думы 13 декабря 1912 года в ответ премьеру Вл. Коковцеву. Его слова глобально затронули все грузинские проблемы (языка, школы, церкви, социальные проблемы) и в заключении, выдвинул политическое требование.

Слово Геловани неоднородно встретили в Грузии, а сама власть категорически воспротивилась подобной постановке вопроса и попыталась заключить самое минимальное требование – предоставить крайним регионам империи земское самоуправление – в определенные рамки. Выражением этого был предварительный опрос населения и т. н. "проекты размежевания губерний", что вызвало бы раздор между нациями и, в конечном счёте, привело бы к срыву дело установления земства.

Кавказские депутаты (особенно, Геловани, пападжанов и Чхенкели) активно старались для подготовки и принятия проекта земской реформы. В 1916 году Дума сочла целесообразным введение земства на Кавказе и поручила комиссии самоуправления подготовку закона, но Февральская революция поставила точку необходимости борьбы за права Грузии в Думе.

3. Социальные вопросы в Думе и грузинские депутаты: Главнейшим вопросом, из-за которого повздорили грузинские депутаты, был т. н. "вопрос хизанов". За освобождение хизанов и узаконение на земле ещё в III Думе боролась социал-демократическая фракция. Федералисты и национал-демократы считали, что институт хизанов, сам по себе постепенно исчез бы и ускорение этого процесса, постановка хизанов привилегированное положение ничего хорошего не принесло бы.

Именно, Исходя из национальных интересов (то, что грузинские земли не перешли в руки негрузинских элементов хизанов), Варлам Геловани воспротивился в Думе "проекту освобождения хизанов". Это вызвало конфликт не только с социал-демократической фракцией, но и собственно – с фракцией трудовиков. В конечном счёте, начало I мировой войны "вопрос о хизанах" превратило во второстепенный вопрос и его и не рассматривали.

В связи с остальными социальными вопросами все трое грузинских депутатов выступали объединенными усилиями. В частности, требование обучения в начальных школах на грузинском языке, борьба за учреждение на Кавказе высшего учебного заведения и ускорение законопроекта по этому вопросу, демократический закон о местных судах (что Дума приня-

ла, и распространялось в 9 южных губерниях империи), борьба за интересы грузинской церкви.

По нашему заключению, в связи с социальными вопросами, деятельность грузинских депутатов в Думе, по сравнению с другими проблемами была успешна.

4. Грузинские депутаты социал-демократической фракции в IV Думе: Несмотря на малочисленность в IV Думе, самую активную силу представляла социал-демократическая фракция, в частности её ядро – депутация закавказцев (председатель фракции: Карло Чхеидзе, секретарь: Матвей Скобелев и Акакий Чхенкели).

Проблема существования и единства социал-демократической фракции встала на повестку дня сразу же после вступления в действие Думы. Правда, в 1912 году на Пражской конференции партия официально распалась на две части, но на выборах всё равно выступила единым списком. Хотя фактически большевики победили в промышленных районах, а меньшевики в удаленных округах.

Причиной противостояния в фракции были диктат и приоритетность меньшевиков, что не устраивало большевистское меньшинство и ленинского ЦК. И в национальном вопросе у меньшевиков было своё особенное мнение. По всем основным вопросам у меньшевистских лидеров фракции был свой взгляд на Думу.

Большевики считали, что их поддерживала большая часть населения, в отличие от меньшевиков. Сами меньшевики считали, что, наоборот в рабочих районах большевикам были гарантированы депутатские места, а им в напряженной конкуренции пришлось добыть мандат депутата и, таким образом, им полагается и привилегированное положение в фракции.

В конечном счёте, соглашение не состоялось и 16 октября 1913 года социал-демократическая фракция разделилась на два. В дальнейшем, по обвинению в "Измене Родины", большевистских депутатов переселили в Сибирь, и это способствовало ослаблению фракции.

На протяжении существования Думы, одним из наиболее скандальных и имеющих широкий резонанс событием было т. н. "дело Чхеидзе". Этот процесс власть начала намеренно против оппозиции и в общем был направлен на ограничение свободы слова депутата.

"Дело Чхеидзе" повлекло за собой объединение почти всей Думы против власти и высшее правительство была вынуждена навсегда уничтожить "дело Чхеидзе".

В последний период существования Думы Акакий Чхенкели явился как лидер кавказской депутации. Его последние выступления выделялись

националистическим порывом, он предупреждает об ожидаемой революции и призывает Думу к благоразумности.

5. Варлам Геловани и фракция трудовиков IV Государственной Думы: В параграфе рассмотрены малоизвестные детали биографии В. Геловани и показаны те целенаправленные попытки, которые предпринимала партия федералистов для того, чтобы В. Геловани стал депутатом. Обоснована до настоящего времени существовавшая в историографии ошибочность точки зрения "случайного депутатства Геловани".

В. Геловани присоединяется к фракции трудовиков левой ориентации, с которой он и раньше сотрудничал. Войдя в фракцию, он приобрел больше уверенности в действии.

В. Геловани пытался создать кавказскую фракцию, но из-за отказа кавказской "тройки" социал-демократов присоединиться к нему, эта идея не была осуществлена. Следует отметить, что эту идею активно поддерживал лидер фракции трудовиков, Дзюбинский. Существовала и идея создания "крестьянской фракции", председателем которой намеревались назначить В. Геловани.

Сразу после начала I мировой войны В. Геловани возглавил санитарный отряд Думы. Вместе с супругой, Нино Тархнишвили, на Кавказском фронте он заботится о раненых бойцах. Правильность его действия объясняется его же словами: "Если Грузия потеряет территорию, тогда решать разные вопросы в Петербурге уже не понадобится".

В. Геловани 22 февраля 1915 года, заразившись на Кавказском фронте тифом, трагически погибает в Тбилисской т. н. Больнице Арамянца. После грандиозной гражданской понихиды В. Геловани придают родной спатарской земле.

6. I мировая война и грузинские депутаты Государственной Думы: Начало I мировой войны перевело работу Думы на чрезвычайный режим. В течение года заседания фактически не проводились.

Грузинские депутаты социал-демократической фракции в отношении к войне сначала проявляли некоторое колебание, требовали осторожности, приостановления рабочих выступлений. С 1915 года под влиянием Н. Жордания партия приняла решение – об объявлении идущей войны "войной Родины".

Федералисты стояли на политике нерешительности. А национал-демократы резко следовали пронемецкой ориентации и даже создали "комитет независимости", который преследовал целью освобождения Грузии с помощью Германии. За деятельностью "комитета независимости" последовало т. н. "дело аджарцев", которое преследовало целью запугива-

ние грузин-мусульман. Против этой инсинуации выступали Карло Чхеидзе и Акакий Чхенкели.

Грузинские депутаты выступали и против "армянского вопроса". Они раскрыли провокационное деяние власти, за которым в результате последовал геноцид армянского народа в турецкой Анатолии.

Грузинские депутаты с трибуны Думы выступали против необдуманной бюджетной политики правительства, сухого закона, что вызвало экономический кризис аграрного производства в Грузии.

В конце существования думы грузинские депутаты сопротивлялись политике смирения "прогрессивного блока". Фактически против взяточничества власти, её изменнической политики наиболее активно выступали именно Карло Чхеидзе и Акакий Чхенкели.

7. Последние дни IV Государственной Думы: В последние месяцы К. Чхеидзе и Ак. Чхенкели выступают как лидеры оппозиции. Самыми резкими выступлениями против правительства они предупреждали Думу об ожидаемой революции. Обещание императора о "Министерстве ответственности" оказалось тщетным и Чхеидзе требует "Министерство доверия".

Монархия неожиданно пала и власть захватила буржуазия. 27 февраля 1917 года был создан Исполнительный Комитет Государственной Думы под председательством Михаила Родзянко. В Исполком вошел и Карло Чхеидзе. А на его базе было создано Временное правительство, в которое вошёл Ал. Керенский. А К. Чхеидзе отказался. Акакия Чхенкели и Киту Абашидзе Временное правительство послала как комиссаров Закавказья.

Существование IV Государственной Думы продолжилось до 6 октября, пока не было решено созвать Учредительное собрание. Однако, в указанном периоде этот орган не рассматривал какой-нибудь важный вопрос в отношении Грузии.

8. IV Государственная Дума России и трансформация грузинских политических сил в 1912-1917 годах: Оценку указанного периода мы производим определением: "Стремление "левых" в "правое" крыло и "правых" в "левое". В грузинском политическом сознании постепенно смягчился радикализм, стоящие на разных политических платформах силы сблизилась, за которым последовала дифференциация внутри основных политических партий.

Отношение к Государственной Думе грузинских политических сил и разразившаяся на этом основании полемика в грузинской прессе показали тенденцию перехода к "правому крылу" социал-демократов (публицистика Ив. Гомартели, Ак. Чхенкели, Н. Жордания).

В распаде партии федералистов на 3 части решающую роль сыграл т. н. "проект размежевания". Возникли правое и левое направления, которые в дальнейшем связались с национал-демократами.

В указанной пятилетке финансово и организационно весьма усилилась национально-демократическая партия, у которой и зарубежом была серьезная поддержка.

Из составленной нами схемы "основных периодических органов политических партий" явно вырисовывается полная картина политического спектра 1912-1917 годов.

ბამოყენებული ლიტერატურის სია

ა) საარქივო წყაროები

1. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 1. საქმე 852 – სახელმწიფო სათათბიროს დათხოვნა.
2. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 21. საქმე 2139 – ვინ არის IV სახელმწიფო სათათბიროს წევრი.
3. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 21. საქმე 2428 – IV სახელმწიფო სათათბიროს დეკრეტთა ამომრჩეველები.
4. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2700 – დოკუმენტაცია IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებისათვის მზადყოფნის შესახებ.
5. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2701 – IV სახელმწიფო სათათბიროს წინასაარჩევნო კამპანიის წარმოება.
6. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2702 – სახელმწიფო სათათბიროს წინასაარჩევნო კამპანიის წარმოება.
7. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2703 – მიმოწერა გუბერნატორებთან IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების მიმდინარეობის შესახებ.
8. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2704 – მიმოწერა გუბერნატორებთან IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების მიმდინარეობის შესახებ.
9. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2705 – მიმოწერა გუბერნატორებთან IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების მიმდინარეობის შესახებ.
10. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2706 – მიმოწერა გუბერნატორებთან IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების მიმდინარეობის შესახებ.
11. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2708 – მასალები IV სახელმწიფო სათათბიროს და თავადაზნაურობის დეკრეტთა საკრებულოს არჩევნების შესახებ.
12. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 2709 – მიმოწერა ოხრანკასთან IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების თაობაზე.
13. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 3572 – სტატიები IV სახელმწიფო სათათბიროს შესახებ.
14. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 3584 - IV სახელმწიფო სათათბიროს „ტრუდოვიკთა“ და „უპარტიოთა კავშირის“ შესახებ.
15. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 3641 – IV სახელმწიფო სათათბიროს დეკრეტთა მოდერაწეობის შესახებ.
16. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 3682.

17. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 4349 – „ტრუდოვიკთა“ წინასაარჩევნო კამპანია.
18. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 27. საქმე 4654 – ამიერკავკასია და IV სახელმწიფო სათათბირო 1916 წელს.
19. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 29. საქმე 206 – სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის შეკითხვა სათათბიროს, მუშათა გაფიცვებისას შინაგან საქმეთა სამინისტროს ადმინისტრაციის თვითნებობის შესახებ.
20. სცსსა. ფონდი 13. აღწერა 31. საქმე 798 – სათათბიროს გარშემო ლოკაუტის დასასრული.
21. სცსსა. ფონდი 94. საქმე 594 – სტატიები IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების შესახებ.
22. სცსსა. ფონდი 94. საქმე 595 – სტატიები IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების შესახებ.
23. სცსსა. ფონდი 94. საქმე 612 – პოლიციის დეპარტამენტი IV სახელმწიფო სათათბიროს სდპ ფრაქციაზე.
24. სცსსა. ფონდი 94. საქმე 789² – აგენტურის ცნობები ალექსანდრე ხატიშოვზე.
25. სცსსა. ფონდი 98. საქმე 31/54 – კარლო ჩხეიძის საქმე.
26. სცსსა. ფონდი 214. საქმე 2819 – საქართველოსთვის ავტონომიურ უფლებათა მინიჭების საკითხის კვლავ წამოჭრის შესახებ.
27. სცსსა. ფონდი 214. საქმე 3046 – სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების შესახებ.

ბ) პერიოდიკა

28. გაზ. „აზრი“, 1914 წ.
29. აღმანახი „არჩევანი“, 1912 წ.
30. აღმანახი „ახალი არჩევანი“, 1912 წ.
31. გაზ. „ახალი კვალი“, 1915-1916 წწ.
32. გაზ. „ბათუმის გაზეთი“, 1913 წ.
33. ჟურნ. „განთიადი“, 1915 წ.
34. აღმანახი „დეპუტატის არჩევანი“, 1912 წ.
35. გაზ. „ერი“, 1913 წ.
36. გაზ. „ერი“, 1914 წ.
37. აღმანახი „ეშმაკის მათრახი“, 1915 წ.
38. გაზ. „ზევითი“, 1915-1916 წწ.
39. გაზ. „თანამედროვე აზრი“, 1915 წ.
40. გაზ. „თანამედროვე აზრი“, 1916 წ.
41. გაზ. „თემი“, 1912-1913 წწ.
42. გაზ. „იმერეთი“, 1912 წ.

43. გაზ. „იმერეთი“, 1913 წ.
44. გაზ. „იმერეთი“, 1914 წ.
45. გაზ. „იმერეთი“, 1915 წ.
46. ჟურნ. „კლდე“, 1912 წ.
47. ჟურნ. „კლდე“, 1913 წ.
48. ჟურნ. „კლდე“, 1914 წ.
49. ჟურნ. „კლდე“, 1915 წ.
50. გაზ. „კოლხიდა“, 1912 წ.
51. აღმანახი „ლახტი“, 1914 წ.
52. აღმანახი „მათრახი“, 1914 წ.
53. გაზ. „მერცხალი“, 1912 წ.
54. გაზ. „მერცხალი“, 1913 წ.
55. გაზ. „სამშობლო“, 1915 წ.
56. გაზ. „სამშობლო“, 1916 წ.
57. გაზ. „სამშობლო“, 1917 წ.
58. გაზ. „საქართველო“, 1915 წ.
59. გაზ. „საქართველო“, 1916 წ.
60. გაზ. „საქართველო“, 1917 წ.
61. გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1912-1914 წწ.
62. სახალხო კალენდარი. 1914 წ.
63. გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1914-1917 წწ.
64. გაზ. „სიმართლის ხმა“, 1913 წ.
65. გაზ. „სიმართლის ხმა“, 1914 წ.
66. აღმანახი „სუსხი“, 1914 წ.
67. გაზ. „ფიქრი“, 1913 წ.
68. გაზ. „ქართლი“, 1912 წ.
69. გაზ. „ქართული გაზეთი“, 1917 წ.
70. გაზ. „ჩვენი მეგობარი“, 1916 წ.
71. ჟურნ. „ჩვენი წყარო“, 1913 წ.
72. ჟურნ. „ცხოვრება“, 1916 წ.
73. აღმანახი „წარსული არჩევანი“, 1912 წ.
74. ჟურნ. „წყარო“, 1913 წ.
75. გაზ. „ხმა კახეთისა“, 1913 წ.
76. გაზ. „Баку“, 1912 წ.
77. გაზ. „Баку“ 1913 წ.
78. გაზ. „Баку“, 1915 წ.
79. გაზ. „Биржевые Ведомости“, 1912 წ.
80. გაზ. „Биржевые Ведомости“, 1915 წ.
81. გაზ. „Голос Кавказа“, 1912 წ.
82. გაზ. „Голос Кавказа“, 1915 წ.
83. გაზ. „День“, 1912 წ.

84. ზაზ. „Закавказская Речь“, 1912 წ.
85. ზაზ. „Закавказская Речь“, 1913 წ.
86. ზაზ. „Закавказская Речь“, 1915 წ.
87. ზაზ. „Закавказье“, 1912 წ.
88. ზაზ. „Закавказье“, 1913 წ.
89. ზაზ. „За Правду“, 1913 წ.
90. ზაზ. „Земщина“, 1912 წ.
91. ზაზ. „Кавказ“, 1912 წ.
92. ზაზ. „Кавказское слово“, 1915 წ.
93. ზაზ. „Кавказское слово“, 1916 წ.
94. ზაზ. „Каспий“, 1915 წ.
95. ზაზ. „Колоколь“, 1912 წ.
96. ზაზ. „Кутаисская Губернская ведомости“, 1912 წ.
97. ზაზ. „Лучь“, 1912 წ.
98. ზაზ. „Новое Время“, 1912 წ.
99. ზაზ. „Новое Время“, 1915 წ.
100. ზაზ. „Новое Время“, 1916 წ.
101. ზაზ. „Отклики Кавказа“, 1916 წ.
102. ზაზ. „Петроградская Ведомости“, 1915 წ.
103. ზაზ.с.„Правда“, 1912 წ.
104. ზაზ. „Приазовский Край“, 1916 წ.
105. ზაზ. „Речь“, 1912 წ.
106. ზაზ. „Речь“, 1915 წ.
107. ზაზ. „Речь“, 1916 წ.
108. ზაზ. „Русския Ведомости“, 1915 წ.
109. ზაზ. „Русския Ведомости“, 1916 წ.
110. ზაზ. „Русское Знамя“, 1912 წ.
111. ზაზ. „Русское Знамя“, 1916 წ.
112. ზაზ. „Русское Слово“, 1912 წ.
113. ზაზ. „Русское Слово“, 1915 წ.
114. ზაზ. „Русское Слово“, 1916 წ.
115. ზაზ. „Терек“, 1915 წ.
116. ზაზ. „Тифлисской Листок“, 1912 წ.
117. ზაზ. „Тифлисской Листок“, 1913 წ.
118. ზაზ. „Утро России“, 1912 წ.

გ) ლიტერატურა

119. ზურაბ ავალიშვილი. საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში. პარ. 1924. თბ. 1929.
120. ერასტი ახობაძე. ეროვნული საკითხის ისტორიიდან საქართველოში (1900-1917). თბ. 1965.
121. აკაკი ბაქრაძე. ილია და აკაკი. თბ. 1992.
122. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი. აგრარული ურთიერთობანი საქართველოში 1890-1917 წლებში. თბ. 1965.
123. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წლებში. თბ. 1980.
124. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი. საქალაქო თვითმმართველობა და ბრძოლა მისი დემოკრატიზაციისათვის საქართველოში. თბ. 1982.
125. მალაქია ბოლქვაძე. ახლო წარსულიდან. ჟურნ. „განათლება“. 1908. № 3-4.
126. რევაზ გაბაშვილი. რაც მახსოვს. ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა „დაბრუნება“. მრავალტომეული გურამ შარაძის საერთო რედაქციით. ტ. 3. თბ. 1992.
127. გრიგოლ გამსახურდია, გერასიმე ფირცხალავა, ს. ჩაგუნავა, ღურმიშხან ცინცაძე. პოლიტიკური პარტიები საქართველოში პირველი სახალხო რევოლუციისა და რეაქციის პერიოდში. თბ. 1994.
128. გიორგი გოცირიძე. I მსოფლიო ომი და საქართველო. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 1998.
129. ვახტანგ გურული, მერაბ ვაჩნაძე. ქართული სოციალ-დემოკრატია 1892-1917 წლებში. თბ. 1999.
130. რევაზ გრძელიძე. საქართველოს დამოუკიდებლობის ეროვნული კომიტეტი. თბ. 1995.
131. რევაზ გრძელიძე. საქართველოს პოლიტიკური პარტიების ისტორია. თბ. 1998.
132. დავით ვაჩნაძე. ქართული ეროვნული ძირები და რუსული ბოლშევიზმი. მიუნ. 1957.
133. დავით ვაჩნაძე. სამშობლოს სამსახურში (მოგონებათა რვეული). I ნაწილი. ჟურნ. „ივერია“. თბ-პარ. 1992.
134. მერაბ ვაჩნაძე. ქართული სოციალ-დემოკრატია 1905-1918 წლებში. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 1999.
135. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები თბ. 1998.
136. გიორგი თარხან-მოურავი. მოგონებები. (ხელნაწერი). თბ. 1975.

137. გიორგი **თარხნიშვილი**, ფრიდონ **სიხარულიძე**. ვარლამ ლევანის ძე გელოვანი. ენციკლოპედია „საქართველო“. ტ. I. თბ. 1997.
138. სარგის **კაკაბაძე**. ქართველი ხალხის ისტორია (1783-1921). თბ. 1997.
139. მარკ **კასვინოვი**. ოცდასამი დაღმავალი საფეხური. თბ. 1984.
140. დავით **კლდიაშვილი**. ჩემი ცხოვრების გზაზე. წგნ.: „ქართული პროზა“. ტ. XVI. თბ. 1988.
141. ბონდო **კუპატაძე**. 1912 წლის რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები და ნაციონალური საკითხი საქართველოში. შურნ. „არტანუჯი“ №2-3. თბ. 1994.
142. ბონდო **კუპატაძე**. საქართველო და რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბირო. თბ. 1997.
143. ბონდო **კუპატაძე**. აკაკის საქმე. შურნ. „ცისკარი“. 1997. №12
144. ბონდო **კუპატაძე**. სომხური ბურჟუაზიის როლი საქართველოში (XX საუკუნის 10-იანი წლები). წელიწადეული „ქართული დიპლომატია“. 5. თბ. 1998.
145. ბონდო **კუპატაძე**. საქართველოს საკითხი რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროში. წელიწადეული „ქართული დიპლომატია“. 6. თბ. 1999.
146. ბონდო **კუპატაძე**. კავკასიის ხალხთა გეოპოლიტიკური ინტერესები რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროში (1907-1916). შურნ. „ - თმნით დღე“. № 1. 1999.
147. გიორგი **ლასხიშვილი**. მოგონებანი (1885-1915). თბ. 1934.
148. ი. **მირცხულავა**. სტოლიპინის აგრარული რეფორმა და აგრარული საკითხი საქართველოში. 1912 წლის კანონი. წგნ.: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. VI ტ. თბ. 1972.
149. გივი **მიქაძე**. ქართული ფსევდონიმები. თბ. 1968.
150. ვლადიმერ **მიქელაძე**. ვინ ხარ შენ. ქუთ. 1912.
151. ლეილა **ნანიტაშვილი**. აკაკი წერეთელი, არჩილ ჯორჯაძე და რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1991. 9. I.
152. ლეილა **ნანიტაშვილი**. ბრძოლის ველზე დაცემული რაინდი. წგნ.: ერის წყლული ანდა წყლულად. თბ. 1993.
153. ლეილა **ნანიტაშვილი**. ალექსანდრე **ბენდიანიშვილი**. არჩილ ჯორჯაძე და IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატთა არჩევნები საქართველოში. გაზ. „ერი“. №10. 1991.
154. ნიკო **ნიკოლაძე**. ჩემ პოლიტიკაზე. ქუთ. 1913.
155. დოდო **ონიკაძე**. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ეროვნული პროგრამა და ბრძოლა მისი განხორციელებისათვის. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 1993.

156. დავით **პაიჭაძე**. სახელმწიფო სათათბირო რუსეთში. 1906-1917 წლებში. ქსე IX ტ. თბ. 1985.
157. ნოე **ჟორდანიას**. რჩეული ნაწერები. შეადგინა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო გურამ შარაძემ. თბ. 1990.
158. ნოე **ჟორდანიას**. ჩემი წარსული. თბ. 1990.
159. ქრისტეფორე **რაჭველიშვილი**. ილია ჭავჭავაძე. თბ. 1995.
160. ქრისტეფორე **რაჭველიშვილი**. საქართველოს მოკლე ისტორია. ტფ. 1925.
161. გივი **როგავას**. საქართველოს ეკლესიის ისტორია. თბ. 1995.
162. გელა **საითიძე**. რუსეთის III სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები და ქართული პოლიტიკური აზრის ფორმირება. თბ. 1999.
163. ლევან **სანიკიძე**. მესამე დასის საქართველო. თბ. 1987.
164. საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიის პერიოდიზაციის საკითხები (1998 წლის 9 ივნისს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში გამართული დისკუსიის მასალები). თბ. 1998.
165. საქართველოს რაინდი. არჩილ ჯორჯაძე. ტექსტი მოამზადა, შე-სავალი, შენიშვნები და პირთა საძიებელი დაურთო ლეილა ნა-ნიტაშვილმა. თბ. 1991.
166. უშანგი **სიღამონიძე**. კარლო სიმონის ძე ჩხეიძე. ქსე. XI ტ. თბ. 1987.
167. უშანგი **სიღამონიძე**. აკაკი ივანეს ძე ჩხენკელი. ქსე. XI ტ. თბ. 1987.
168. უშანგი **სიღამონიძე**. საქართველოში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მოძრაობის და სოციალისტური რევოლუციის გა-მარჯვების ისტორიოგრაფია. თბ. 1970.
169. აკაკი **სურგულაძე**. საქართველოს დემოკრატიული ინტელიგენცია სამ რევოლუციაში. თბ. 1986.
170. აკაკი **სურგულაძე**. საქართველოს ბოლშევიკების ბრძოლა ომში ლენინური საზის განხორციელებით. საქართველოს ისტო-რიის ნარკვევები. VI ტ. თბ. 1972.
171. აკაკი **სურგულაძე**, პაატა **სურგულაძე**. საქართველოს ისტორია (საკითხავი წიგნი). 1783-1990. თბ. 1991.
172. ქართული პერიოდიკა (1819-1945). ბიბლიოგრაფია. შედგენილი გ. ი. ბაქრაძის მიერ. თბ. 1947.
173. ქართული სოციალ-დემოკრატია 1907-1914 წლებში. დოკუმენტები და მასალები გამოსაცემად მოამზადა და შესავალი წერილი დაურთო მერაბ ვანნაძემ. თბ. 1998.
174. ქართული წიგნი 1629-1920. (ბიბლიოგრაფია შედგენილი გ. ბაქრა-ძის მიერ) თბ. 1945.

175. გერონტი **ქიქოძე**. ნოე ჟორდანიას და სოციალიზმის ნაციონალიზაცია. წგნ: ეროვნული ენერჯია. თბ. 1919.
176. გურამ **შარაძე**. აკაკი ჩხენკელი. გაზ. „სახალხო განათლება“. 1989. 16. VIII.
177. გურამ **შარაძე**. კარლო ჩხეიძე-„რუსეთის რევოლუციის ბებერი არწივი“. გაზ. „სახალხო განათლება“. 1989. 22. II.
178. გურამ **შარაძე**. უცხოეთის ცის ქვეშ. I ტ. თბ. 1991.
179. გურამ **შენგელია**. ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენცია რევოლუციურ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში (1907-1917 წწ.). თბ. 1991.
180. დიმიტრი **შველიძე**. ელისაბედ ბავრატონი საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრე. გაზ. „კავკასიონი“. 24. II. 1994.
181. სანდრო **ჩხარტიშვილი**. რევოლუციური მოძრაობის ისტორიიდან საქართველოში (1914-1917). თბ. 1957.
182. ვასილ **წერეთელი**. ლიტერატურული წერილები, მემუარები. კრებული შეადგინა პროფესორმა დავით თევზაძემ. თბ. 1998.
183. სერგი **ჭილაია**. ქრონიკები. თბ. 1984.
184. დანიელ **ხახანაშვილი**. აკაკი წერეთლის ზოგიერთი ნაწარმოების შესახებ. ჟურნ. „განთიადი“. 1990. № 3.
185. გიგლა **ჯანგველაძე**. საქართველოს კომუნისტური პარტიის ბრძოლა ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული პარტიების იდეური და ორგანიზაციული განადგურებისათვის. (1903-1923 წწ.). თბ. 1974.
186. არჩილ **ჯორჯაძე**. თსზულებანი. V ტ. ტფ. 1914.
187. **Аврех А. Я.** Масоны и Революция. М. 1990.
188. **Аврех А. Я.** Распад Третьеиюньской системы. М. 1985.
189. **Аврех А. Я.** Царизм и IV Дума 1912-1914 гг. М. 1981.
190. **Аврех А. Я.** Царизм накануне свержения. М. 1989.
191. Александр Иванович Гучков рассказывает Воспоминания Председателя Государственной думы и военного министра Временного правительства. М. 1993.
192. **Бадаев А. Е.** Большевики в Государственной думе. Воспоминания. М. 1954.
193. Государственная Дума. IV созивь. I сессия. Справочник. VI выпуск. С-П. 1913.
194. Государственная Дума. IV созивь. Стенографические отчеты. сессия II. ч.3. С-П. 1914.
195. **Дякин В. С.** Буржуазия, Дворянство и царизм в 1911-1914 гг. Л. 1988.

196. Всеподданнейшая записка по управлению Кавказским Краем, генерал-адъютанта Графа Воронцова-Дашкова. С-П. 1907.
197. Всеподданнейший отчет за восемь лет управления кавказомъ генераль-адъютанта Графа Воронцова-Дашкова. С-П. 1913.
198. **Ишханьян** Б. Экономическая и общественная основы Армяно-Грузинского антагонизма. Тифл. 1914.
199. Кавказские депутаты в 3-ей государственной думе. Баку 1912.
200. **Качазнун** О. Дашнакцутюн, больше нечего делать! Тифл. 1927.
201. **Кокочов** В. Н. Из моего прошлого. воспоминания 1911-1919. М. 1991.
202. Лидер Российской демократии (К. С. Чхеидзе). Публикация В. Гурули. газ. „ввободная Грузия“. 9. III. 1994.
203. **Мансырев** С. П. Мои воспоминания о Государственной думе (1912-1917 гг.). в книге: Историк и современник. Берлин. 1922. т. 2.
204. **Милоков** П. Н. Воспоминания. М. 1991.
205. Памятка по грузинскому вопросу. Тифл. 1917.
206. **Родзянко** М. В. Крушение империи. Л. 1929.
207. Руководители демократической Республики Грузия (к 120-летию со дня рождения Акакия Чхенкели). Публикация В. Гурули. газ. „ввободная Грузия“. 20. V. 1994.
208. **Черманский** Е. Д. Выборы в IV Государственную думу. „Вопросы истории“. 1947. № 4.
209. **Черманский** Е. Д. Государственная дума и свержение царизма в России. М. 1976.
210. **Чхеидзе** Н. Н. . „Настало время рассказать“. (воспоминания об отце). журн. „Литературная Грузия“. № 11. 1989.
211. **Хатисов** А. К. Возникновение и развитие республики Армении (Мемуары). „Заря Востока“. 1925. I-II.
212. D. M. Lang. A Modern History of Georgia. London. 1962.

შინაარსი

შესავალი.....	3
I თავი. რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები საქართველოში.....	8
§1. წინასაარჩევნო ვითარება და არჩევნების ორგანიზაცია საქართველოში.....	8
§2. პოლიტიკური პარტიების და ჯგუფების წინასაარჩევნო სტრატეგია და ტაქტიკა.....	15
§ 3. IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატის არჩევნები აღმოსავლეთ საქართველოში.....	27
§ 4. IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატის არჩევნები დასავლეთ საქართველოში.....	44
§5. არჩევნები და ქართველი საზოგადო მოღვაწენი.....	60
II თავი. ქართველი დეპუტატები რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროში.....	77
§1. სახელმწიფო სათათბიროს სტრუქტურა და ორგანიზაცია.....	77
§2. საქართველოს საკითხი რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროში.....	89
§3. სოციალური საკითხები სათათბიროში და ქართველი დეპუტატები.....	105
§4. სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის ქართველი დეპუტატები IV სათათბიროში.....	112
§5. ვარლამ გელოვანი და IV სახელმწიფო სათათბიროს ტრუდოვიკთა ფრაქცია.....	127
§7. IV სახელმწიფო სათათბიროს უკანასკნელი დღეები.....	150
§6. I მსოფლიო ომი და სახელმწიფო სათათბიროს ქართველი დეპუტატები.....	138
§ 8. რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბირო და ქართულ პოლიტიკურ ძალთა ტრანსფორმაცია 1912-1917 წლებში.....	154
დასკვნები.....	161
Резюме	164
გამოყენებული ლიტერატურის სია.....	177
ა) საარქივო წყაროები.....	177
ბ) ლიტერატურა.....	181

Бондо Купатадзе

**ГРУЗИЯ И IV ГОСУДАРСТВЕННАЯ
ДУМА РОССИИ**

ТБИЛИСИ
2005